

नेपालका माओवादीहरू तिनका लक्ष्य, संरचना र रणनीति

इन्टरनेशनल क्राइसिस ग्रुप

सारांश

माओवादी विद्रोहले दस वर्षभन्दा कम समयमा नेपालको रूपान्तरण गरेको छ। नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) ले देशभरि सशस्त्र द्वन्द्व फैलाएर नेपालको राजनीतिक वातावरणलाई उल्टाउनै नसकिने गरी नयाँ साँचोमा ढालेको छ। तर माओवादीहरूको राजनीतिक उद्देश्यमाथि भने अझै प्रश्नचिह्न खडा छ, र उनीहरूको संरचना र रणनीतिबारे पर्याप्त जानकारी पाइएको छैन। माओवादीका लिखतहरू र उनीहरूका कार्यहरूको साथै अन्तर्वाताहरूको व्यापक शृङ्खलामा आधारित माओवादीको पृष्ठभूमिको खोजतलास गर्ने यो रिपोर्टले यीमध्ये धेरै कुराको जानकारी उपलब्ध गराउन खोजेको छ। यो खोजीको उद्देश्य नेपालका र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायका नीति निर्माताहरूलाई शान्ति प्रक्रियालाई यथार्थपरक ढङ्गले अधि बढाउनका लागि सूचना र अन्तर्दृष्टि उपलब्ध गराउनु हो।

माओवादीहरू सार रूपमा एउटा राजनीतिक दल हुन्। उनीहरूले सैनिक क्षमताको विकास गरेका छन् तर त्यो राजनीतिक नियन्त्रणको अधिनमा रहेको छ। उनीहरू आतङ्कजन्य कार्यनीति र करकापको प्रयोग गर्छन् तर उनीहरू आतङ्ककारीमात्र भने होइनन्। उनीहरूले उपमहाद्विपका अन्य कम्युनिस्ट क्रान्तिकारी समूहहरूसँग सम्बन्ध कायम राखेका छन् तर उनीहरू न त खमेर रुजका नेपाली औतार हुन् न त उनीहरूको अभियान कुनै पनि भूमण्डलीय आतङ्कवादको अङ्ग नै हो।

माओवादी रणनीति राजनीतिक र सैनिक दुवै दृष्टिले दीर्घकालीन जनयुद्ध हो। यी दुई कुरालाई अलग्याउन सकिँदैन। उनीहरूमा दीर्घकालीन स्वप्नदृष्टि र धैर्य दुवै छ। राजनीतिक दृष्टिले उनीहरू अत्यन्तै चतुर हुन सक्छन् (जसको उदाहरण सेप्टेम्बर २००५ को एकतर्फी युद्धविरामको घोषणा हो) तर आफ्ना दीर्घकालीन लक्ष्यका हकमा भने उनीहरूले गलत आँकलन गर्न पनि सक्छन् (जसको उदाहरण २००५ को सुरुमा नेतृत्वमा रहेका मतभिन्नताहरूको गलत परिचालन हो)।

माओवादीहरू अन्तरकलहको कारणबाट धराशयी हुने सम्भावना छैन । निःसन्देह सर्वोच्च नेतृत्वभिन्न खिचातानी छ र कमाण्ड तथा नियन्त्रणसम्बन्धी चुनौतीहरू छन् तर यी कुराहरू माओवादीका आत्मघाती कमजोरी भन्ने होइनन् । वैधतारहित सरकारहरूले अख्तियार गरेका सुरक्षाप्रधान कार्यसूचीले माओवादीको स्थितिलाई भन्नै सुदृढ बनाउने काम गरेको छ ।

माओवादी विद्रोहीहरू व्यवहारमुखी र कार्यनीतिक दृष्टिले लचिला छन् । आफूले ठाडो सैनिक विजय प्राप्त गर्न नसक्ने कुरामा उनीहरू सजग छन्, त्यसैले उनीहरूले तत्कालै समाजवादमा संक्रमण गर्न असम्भव छ भन्ने कुरा महसुस गरेका छन् । उनीहरू सम्झौता गर्न एक हदसम्म तत्पर छन्, त्यसैले उनीहरू घरेलु र अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिक शक्तिहरूसँग संवाद गर्न ज्यादै इच्छुक छन् ।

माओवादीले १९९६ मा सशस्त्र अभियान थालेदेखि नै राजनीतिक उद्देश्य प्राप्तिका लागि शक्ति प्रयोग गर्दै आएका छन् । आतङ्क र करकाप लगायत यातना, हत्या र हिंसाका अन्य स्वरूपहरू पनि प्रयोग गर्दै आएका छन् । तर उनीहरू अन्य अनेकौं विद्रोही समूहभन्दा बढी नै संयमित पनि छन् । त्यसैले उनीहरूका हातबाट सीमित मात्रामा नागरिक हताहती भएको छ र उनीहरू सामान्यतः विभेदरहित आक्रमणबाट जोगिएका छन् । उनीहरूले अर्थतन्त्रलाई कमजोर बनाएका भए तापनि यसलाई कामकाजी अवस्थामा रहन दिएका छन्, र उनीहरूले कहिल्यै पनि विदेशी नागरिकलाई आक्रमणको निशाना बनाएका छैनन् ।

माओवादीहरू घरेलु र अन्तर्राष्ट्रिय जनमतप्रति संवेदनशील छन् । तर, जनयुद्धको दर्शन अँगालेका भए तापनि उनीहरूले जनसमर्थनको भरोसा भन्ने गरेका छैनन् । कुनै पनि शान्ति प्रक्रियामा उनीहरूको संलग्नताको गम्भीरता जोखिम र अवसरहरूसम्बन्धी उनीहरूको धारणामा निर्भर गर्नेछ । यी धारणाहरूलाई निश्चित आकार दिने कार्यमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्नेछ ।

वरिष्ठ माओवादी नेताहरू सामाजिक र आर्थिक रूपान्तरणलाई साकार रूप दिने सदिच्छाबाट प्रेरित भएका हुन सक्छन् । घरेलु रूपान्तरणलाई अघि बढाउने कार्य विश्वक्रान्तिसम्बन्धी उनीहरूको घोषित प्रतिबद्धताभन्दा प्राथमिक कार्य हो । विश्वक्रान्तिप्रति भन्दा नेपालभरिका विकास प्रयासहरूमाथि नियन्त्रण कायम गरी स्थानीय जनताको दैनिक जीवनमाथिको पकडलाई दरिलो पार्नमा उनीहरूको ठूलो चाख छ ।

नेपालका मूलधारका राजनीतिज्ञहरूले माओवादीलाई यथार्थपरक ढङ्गले सम्हाल्नुपर्छ भन्ने कुरा बुझेको निकै समय भयो । उनीहरू विद्रोहीहरूका धेरैजसो नृशंश आक्रमणको तारो बन्ने स्थानमा रहेका हुनाले माओवादीले राजनीतिक मतभिन्नतालाई आदर गर्छन् भन्ने कुरामा उनीहरूमा कुनै भ्रम छैन । तर साथसाथै आफ्ना कतिपय व्यापक समर्थनप्राप्त मागहरूलाई सम्बोधन गर्ने साभ्ना कार्यक्रमप्रति सहमति प्राप्त गर्ने हेतुले माओवादीहरूलाई राजनीतिक रूपले आफूसित सहकार्य गर्न हौस्याउनका लागि 'पापा' र 'छडी' दुवै प्रयोग गर्न सकिने सम्भावना पनि उनीहरूले देखेका छन् ।

द्वन्द्वको अधिकतम प्रक्रियामा माओवादीहरूले व्यवहारवादी तरिकाले कार्य गरेका छन् । उनीहरूले भावी पुनःस्थापना र मेलमिलापको लागि ढोका खुला राख्नुपर्ने कुराको हेक्का राखेर यस प्रयोजनका लागि मूलधारका शक्तिहरूसँग केही न केही संवाद पनि कायम राखेका छन् ।

उनीहरूले अन्तर्राष्ट्रिय विकास प्रयासप्रति पनि संयमित नीति अपनाएर शान्ति प्रक्रियामा अन्तर्राष्ट्रिय सहजीकरणका लागि निकै पहिलेदेखि नै आह्वान गरेका छन् ।

भखरै स्थापित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार अनुगमन नियोगप्रति माओवादीद्वारा गरिने व्यवहारबाट उसका प्रवृत्ति र क्षमताको महत्त्वपूर्ण परिक्षण हुनेछ । उक्त व्यवहारद्वारा माओवादीले आफू शान्तिका लागि तयार रहेको र सम्झौताबाट प्राप्त हुने समाधानको उपायलाई कार्यान्वयन गर्न सक्षम रहेको कुरा प्रमाणित गर्न सकेको खण्डमा राजनीतिक मूलधार उनीहरूलाई सम्हाल्न तयार हुनेछ । सेप्टेम्बर २००५ मा एकतर्फी तीन महिने युद्धविरामको घोषणा गरिएपछि व्यापक जनताले राहतको सास फेरेको तथ्यका आधारमा मूल्याङ्कन गर्दा नेपालका जनता आफूलाई शान्ति प्रदान गर्ने न्यायोचित सम्झौतालाई समर्थन गर्न तयार रहेको देखिन्छ ।

१. पृष्ठभूमि: माओवाद र नेपाल

जब नेपालका माओवादीहरू अर्थात् नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) ले १९९६ को फेब्रुअरी महिनामा जनयुद्ध छेडे, त्यो बेला यो सानो चोड्टे कम्युनिस्ट समूहले मुट्टीभर दुर्गम क्षेत्रहरूमा गडबडी मच्चाउनुबाहेक अरु केही गर्नसक्ने छैन भनी सजिलै बेवास्ता गरियो । उनीहरूसँग हतियार शून्य बराबर थिए, उनीहरूको एउटा भिनो सङ्गठनात्मक आधार थियो र उनीहरूसँग मिति गुञ्जिएको र अयथार्थपरक देखिने रणनीति थियो । तर उनीहरूको आन्दोलन त्यो विन्दुसम्म विस्तारित भइसकेको छ जहाँ राज्यले नेपालको अधिकतर भू-भागमाथिको नियन्त्रण गुमाइसकेको छ ।^१ उनीहरू मूलधारका राजनीतिक दलहरूलाई राजनीतिक दृष्टिले निस्तेज पार्न र परिस्थितिहरू आफ्नो अनुकूल भएका बेलामा हतियारद्वारा सुसज्जित शाही नेपाली सेनामाथि सफलतापूर्वक आक्रमण गर्न सक्षम साबित भएका छन् । उनीहरूलाई पराजित गर्न गरिएका एकीकृत प्रयासहरूका सामु उनीहरूको विद्रोह अदम्य साबित भएको छ ।

एक शक्तिका रूपमा माओवादीको उदय भए तापनि र नेपालको स्थापित राजनीतिक व्यवस्थामाथि तिनीहरूबाट पैदा हुन गएको खतराप्रति अन्तर्राष्ट्रिय चिन्ता बढिरहेको भए

^१ शाही नेपाली सेना नेपालको अधिकतर भू-भागमाथि नियन्त्रण गुमाइसकेको कुरालाई अस्वीकार गर्छ । ऊ भन्छ— “...हामीलाई साँच्ची नै के विश्वास छ भने माघ १९ देखि आजसम्ममा हामी राजधानीका निर्दोष नागरिकहरूमाथि माओवादीले थोपने गरेका आतङ्कारी क्रियाकलापहरूलाई नियन्त्रण गर्न समर्थ भएका छौं । ग्रामीण क्षेत्रको सुरक्षा स्थितिको हकमा के कुरा सत्य हो भने देशभरिका सबै गाउँमा सुरक्षा बलको उपस्थितिलाई विस्तार गर्न हामी समर्थ भएका छौं । यसो हुनाको मुख्य कारण जनशक्तिको अभाव हो, तर ग्रामीण क्षेत्रको सुरक्षाजन्य स्थितिमा भने ज्यादै न्यून परिवर्तन भएको छ भन्ने कुरा सत्य होइन । देशका विद्यमान आवश्यकताहरूका कारण शाही नेपाली सेनाको दलबल सुदृढ भएपछि जनतालाई सुरक्षा प्रदान गर्नका लागि प्रतिरक्षात्मक दृष्टिले सैन्यविन्यास गर्न हामी समर्थ हुने हुँदा त्यस बेला हामी सकेसम्म धेरै ग्रामीण क्षेत्रहरूमा बढी सुरक्षा एकाइहरू उपलब्ध गराउने कार्य जारी राख्नेछौं । ...माओवादीहरूको न त कुनै क्षेत्रमाथि नियन्त्रण छ न त उनीहरूका मुक्त क्षेत्रहरू नै छन् ।” शाही नेपाली सेनाको मुख्यालय, जनसम्पर्क निर्देशनालयका निर्देशक ब्रिगेडियर दीपक गुरुङद्वारा २० अक्टोबर २००५ मा क्राइसिस ग्रुपका अध्यक्ष ग्यारिथ इभान्सलाई लेखिएको पत्र । उक्त पत्र १५ सेप्टेम्बर २००५ को क्राइसिस ग्रुप एसियाको जानकारी नं. ४१, नेपाल: बियोन्ड रोयल रुलको प्रत्युत्तरस्वरूप लेखिएको हो ।

तापनि उनीहरूबारे ज्यादै थोरै जानकारी हुनु आश्चर्यको कुरा हो । यसो हुनाको आंशिक कारण उनीहरूको गोप्य अवस्था हो । भूमिगत आन्दोलनमा जुटेका हुनाले माओवादीहरू आफ्नो सुरक्षाबारे सतर्क छन् र साथै नकारात्मक समाचारहरूमाथि रोक लगाएर आफ्नो सार्वजनिक छवि धमिलो हुन नदिन पनि कटिबद्ध छन् । तर अधिकांश पर्यवेक्षकहरूले माओवादी आन्दोलनको राजनीतिक चुरो पकडिन आनाकानी गर्नु पनि यसको एउटा कारण हो ।^२

धेरैजसो कम्युनिस्टहरू भैं नेपालका माओवादीहरू बहु-उर्बर लेखक तथा सिद्धान्तकार भएकाले उनीहरूले थुप्रै लेख लेखेका छन् जसले उनीहरूका लक्ष्यहरू र रणनीतिमाथि प्रकाश पार्छन् । सिपालु प्रचारवाज पनि भएकाले उनीहरूले आफ्नै प्रकाशनहरू सञ्चालन गरेका छन्, एफएम रेडियो चलाएका छन् र आफ्नो दृष्टिकोणलाई अघि बढाउन घरेलु तथा अन्तर्राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमको उपयोग पनि गरेका छन् । धेरैजसो प्रमुख मामिलाहरूका हकमा माओवादीले जे गछौं भनेका हुन् त्यही गरेका छन् । उनीहरूका योजनाबारे बुझ्नु विद्रोहीलाई सैन्य दृष्टिबाट बुझ्नुमात्र अति महत्त्वपूर्ण नभएर उनीहरूलाई व्यवहारमूलक ढङ्गले सम्हाल्नु र सम्भौताको माध्यमबाट समाधान निकाल्ने सम्भावित बाटाहरूको रेखाङ्कन गर्नु पनि हो । वास्तवमा माओवादीहरूको सैन्य पक्ष अहिलेसम्म राज्यको सैन्य पक्षभन्दा सक्षम सावित भएको छ ।

पृष्ठभूमिसम्बन्धी यो रिपोर्टमा माओवादी स्वयंका धेरै लेखहरू र वक्तव्यका साथसाथै अन्य थुप्रै सामग्रीहरू प्रयोग गरी तीनओटा आधारभूत प्रश्नको जाँच गरिएको छ:

- नेपालका माओवादीहरू को हुन् र उनीहरू के हासिल गर्न चाहन्छन् ? के उनीहरू साँच्ची नै माओवादी हुन् ? विद्रोहको केन्द्रमा राजनीति रहेको हुन्छ, त्यसकारण सशस्त्र सङ्घर्षको औचित्य बुझ्नका लागि माओवादी लक्ष्य तथा राजनीतिक संस्कृतिबारे बुझ्नु अत्यावश्यक छ । यसो गर्नाले माओवादीका कार्यक्रमका तर्कसङ्गत तत्त्वहरूलाई सम्बोधन गरी उनीहरूलाई संसदीय राजनीतिको ढाँचाभित्र ल्याउने प्रयासमा सघाउसमेत पुग्छ ।
- आन्दोलनलाई कसरी सङ्गठित गरिएको छ र यसको नेतृत्व कसरी गरिएको छ ? कागजमा त संरचना सरल छ, जस्तो कि पार्टी, सेना र संयुक्त मोर्चा । तर माओवादीहरू

^२ अप्रिल २००३ देखि नेपालको द्वन्द्वबारे जानकारी गराउँदै आएको क्राइसिस ग्रुपले तयार पारेका सामग्रीहरू www.crisisgroup.org मा उपलब्ध छन् । माओवादी आन्दोलनको सम्बन्धमा बढ्दो मात्रामा लेखिँदै गरेका सामग्रीहरू पनि उपलब्ध छन् । फेब्रुअरी २००४ भन्दाअघि प्रकाशित महत्त्वपूर्ण सामग्रीहरू रमेश पराजुलीद्वारा सङ्गठित *नेपालको माओवादी आन्दोलन सन्दर्भ ग्रन्थ* (काठमाडौं: मार्टिन चौतारी, २००४) मा समावेश गरिएका छन् । माओवादी विद्रोहको पृष्ठभूमिसम्बन्धी अङ्ग्रेजी भाषाका सामग्रीहरूमा दीपक थापाद्वारा सम्पादित *अण्डरस्ट्याण्डिङ द माओइस्ट मुभमेन्ट अफ नेपाल* (काठमाडौं: मार्टिन चौतारी, २००३), अर्जुन कार्की र डेभिड सेडनद्वारा सम्पादित *द पिपुल्स वार इन नेपाल: लेफ्ट प्रस्पेक्टिभ* (दिल्ली: एडोइट, २००३), दीपक थापा र बन्दिता सिजापति, *अ किङ्डम अण्डर सिज: नेपाल्स माओइस्ट इन्सर्जेन्सी, १९९६ टु २००३* (काठमाडौं: द प्रिन्टहाउस, २००३), माइकल हटद्वारा सम्पादित *हिमालयन पिपुल्स वार* (लण्डन: हर्स्ट एण्ड कम्पनी, २००४) मुख्य हुन् । लेख, नीतिपत्रहरू, प्रेस वक्तव्यहरू र अन्तर्वार्ताहरू लगायत थुप्रै माओवादी दस्तावेजहरू इन्टरनेटमा, खास गरेर www.cpnm.org मा उपलब्ध छन् । माओवादीहरूले पुस्तकाकारमा दुईओटा उपयोगी सङ्कलनहरू पनि प्रकाशन गरेका छन् । ती हुन्, *सम इम्पोर्टेन्ट डकुमेन्ट्स अफ कम्युनिस्ट पार्टी अफ नेपाल* (माओइस्ट) (जनदिशा प्रकाशन, २००४) र *प्रोब्लम एण्ड प्रस्पेक्ट्स अफ रिभोल्युसन इन नेपाल* (जनदिशा प्रकाशन, २००४) ।

ऐतिहासिक नजिरहरूबाट विचलित भएका हुनाले उनीहरूको सिद्धान्त र व्यवहारको बीचमा बेमेल प्रकट भएको पाइन्छ। स्रोतहरू, समर्थनको आधार र नियन्त्रणसम्बन्धी प्रश्नहरूले पनि माओवादीका सबलता र दुर्बलता सम्बन्धमा सुराक दिन्छन्।

- माओवादीका रणनीति र कार्यनीतिहरू के हुन् ? के तिनमा सम्झौताद्वारा शान्तिको बाटोमा अवतरण गर्ने सङ्केतहरू छन् ? नाममा त दीर्घकालीन जनयुद्धको समग्र रणनीति सुपरिचित नै छ तर यसलाई सन्दर्भ राखेर बुझ्नु जरुरी छ। 'हामी रणनीतिक आक्रमणको अन्तिम चरणमा प्रवेश गरेका छौं' भनी माओवादीहरूले गरेको सार्वजनिक उद्घोषणमा सैनिक विजय प्राप्त गर्ने आत्मविश्वास अन्तर्निहित छ। तर वास्तवमा माओवादीको आन्तरिक राजनीतिले भने पार्टीलाई सम्झौता गर्ने राम्रो स्थितिमा राखिदिएको तथ्यलाई इङ्गित गर्ने अनेकौं लक्षणहरू देखा पर्छन्।

माओवादीहरू स्वयंले परस्परविरोधी देखिन आउने वक्तव्यहरूको चाड लगाएर आफ्ना सच्चा उद्देश्यलाई अन्यायको कुहुरोमा पारेका छन्। उनीहरू आफूलाई अझै पनि चीनको सन् साठीको दसकको उपद्रवकारी सांस्कृतिक क्रान्तिको उत्तरदानको दावी गर्नमा गौरव गर्छन् तर साथसाथै उनीहरू भावी राज्यको हकमा आफ्नो दृष्टिकोण सर्वसत्तावादी नहुने कुरामा पनि दोहो-याई-दोहो-याइकन जोड दिन्छन्। नेपालमा पहिले 'पूँजीवादी जनवादी क्रान्ति' पूरा गर्ने अनि त्यसपछि सच्चा बहुदलीय जनवाद स्थापना गर्ने धारणाले शीघ्र 'सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्व' स्थापना गर्ने उनीहरूको आत्मानको स्थान लिएको छ।^३

माओवादीहरूले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार अनुगमन नियोगको स्थापनाको स्वागत गर्दै आफूले अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको पालना गर्ने बाचा गरेका छन्।^४ बाहिरी विश्व समक्ष प्रस्तुत गरिएका यी अनेकौं अनुहारहरूमध्ये माओवादीको सच्चा अनुहार कुन हो ? माओवादीका दृष्टिकोणहरू जुन गतिमा परिवर्तन भइरहेका छन् त्यसले उनीहरूका अन्तिम अभिप्रायबारे बताउने कुरा के हो ? यी प्रश्नका निश्चित उत्तरहरू छैनन्। वास्तवमा नेकपा (माओवादी) भित्र चलिरहेको बहसले के कुराको सङ्केत दिन्छ भने माओवादीहरू स्वयंले अन्तिम उत्तरको निरूपण गर्न बाँकी नै छ। तर यो रिपोर्टमा ती सबुतहरू प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ जसबाट कम्तीमा पनि माओवादीका अभिप्रायहरू र क्षमताबारे अलि राम्ररी सुसूचित भएर आँकलन गर्न सकियोस्।

यो रिपोर्टको क्षेत्र सीमित छ। माओवादीहरूलाई आफ्नो अडान के हो भन्ने कुरा उनीहरूकै शब्दमा व्याख्या गर्ने ठाउँ दिँदै काइसिस गुपले लिएका अन्तर्वार्ताहरू लगायत दर्जनौं प्रकाशित तथा निजी स्रोतहरूको आधारमा तयार पारिएको यो रिपोर्ट निर्णय दिने प्रकृतिको नभएर विश्लेषणात्मक प्रकृतिको छ।^५ यसो गर्दा यो रिपोर्टमा कुनै पनि दृष्टिकोणलाई

^३ प्रचण्ड, प्रेस वक्तव्य, १० मे २००५।

^४ प्रचण्ड, प्रेस वक्तव्य, १३ अप्रिल २००५।

^५ 'जनयुद्ध', 'जनसरकार', 'जनमुक्ति सेना' आदिजस्ता माओवादी पदावलीहरू अक्सर उद्धरण चिह्नबिना नै प्रयोग गरिएका छन्।

अनुमोदन गर्नुको सट्टा उपलब्ध प्रमाणहरूको ऐनामा माओवादीका कथनहरूको परीक्षण गर्नमात्र खोजिएको छ, यद्यपि यी धेरैजसो स्रोतहरूको हकमा यिनीहरू अवश्यम्भावी रूपले अपर्याप्त र आत्महितमुखी छन् ।

तथापि, माओवादीका प्रकाशित सामग्रीहरू ध्यानपूर्वक पढ्ने हो भने यिनबाट आन्दोलनको राजनीतिक संस्कृति तथा रणनीतिक उद्देश्यहरूबारे तर्कसङ्गत मार्गदर्शन उपलब्ध हुन आउँछ, यद्यपि सैनिक झडप र राजनीतिक उपलब्धिहरूजस्ता विषयसित सम्बन्धित वक्तव्यहरू भने प्रचारवाजीका लागि प्रायोजित हुनाले तिनलाई केही सन्देहका साथ हेर्न जरुरी छ । माओवादीहरूले आफ्नो उज्यालो छविको चित्रण गर्नमा ज्यादै नै रुचि राख्ने गरेको कुरा त यसै बुझिन्छ, त्यसकारण उनीहरूका आफ्नै पङ्क्तिमाभएको अनुशासन वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूको उल्लङ्घनसम्बन्धी विषयहरू बिरलैमात्र बाहिर ल्याइन्छन् । नब्बेको दसकको सुरुदेखि माओवादीको रणनीति निकै नै सङ्गतियुक्त रहिआएको हो, तर उनीहरूले आफ्ना कार्यनीतिहरूलाई बदलिँदो परिस्थितिअनुरूप ढाल्ने गरेका हुनाले पर्यवेक्षकहरू अक्सर अन्धौलमा पर्दछन् । भविष्यमा विशिष्ट मुद्दाहरू सम्बन्धमा बढी विस्तारपूर्ण रिपोर्ट तयार पार्ने आधार बन्न सकोस् भन्ने अभिप्रायले यो रिपोर्ट अन्तर्निहित राजनीति र संरचनागत कारकहरूबारे पृष्ठभूमिजन्य मार्गदर्शन उपलब्ध गराउनमा नै केन्द्रित रहेको छ ।

२. माओवादी राजनीति

क. राजनीतिक कार्यक्रम

नौलो जनवाद

नेकपा (माओवादी) को सशस्त्र सङ्घर्षको आधारभूत उद्देश्य राज्यसत्ता कब्जा गरेर 'नौलो जनवाद' को स्थापना गर्नु हो ।^६ 'नौलो जनवाद' सम्बन्धी धारणा माओ जेदोङ विचारधाराबाट उत्तराधिकारमा लिइएको हो । यो धारणा लेनिन, ट्राट्स्की र स्टालिनका विचारहरूको जगमा निर्माण भएको हो । 'नौलो जनवादी क्रान्ति' ले बुर्जुवा प्रभुत्वका शास्त्रीय मार्क्सवादी चरणहरू ('पुरानो जनवाद') वाट सर्वहारावादी प्रभुत्व (नौलो जनवाद) मा सङ्क्रमण गर्ने प्रक्रियालाई जनाउँछ ।^७ १९३० को दसकको चीनमा र नेपालको हालको माओवादी

^६ यो रिपोर्टमा जनवादलाई 'जनताको जनवाद' को रूपमा अनुवाद गरी मार्टिन हफ्टन, विलियम राइपर र जोन ह्वेल्पटन लिखित *पीपुल, पोलिटिक्स एन्ड आईडोलजी* (काठमाडौं, १९९९), पृ. २००-२३२ लाई अनुसरण गरिएको छ । यसो गर्दा नेपाली भाषामा प्रयोग गरिने जनवाद र प्रजातन्त्रबीचको भिन्नता यसमा उजागर हुन्छ । यी दुवै शब्दलाई अङ्ग्रेजीमा 'डेमोक्रेसी' भनेर मात्र अनुवाद गर्न सकिन्छ, तर नेपालीमा भने यी दुई शब्दको निहितार्थ एकदमै फरक छ । यो तस्वीरलाई थप जटिल बनाउँदै मूलधारका राजनीतिज्ञहरूमा प्रजातन्त्रको सट्टा लोकतन्त्रको प्रयोग गर्न रुचाउने क्रम बढिरहेको छ । प्रजा ('सन्तान' वा 'रैती') शब्दमा पितृसत्तात्मक जनिने अर्थ निहित छ भने लोकको अर्थचाहिँ 'जनता' हो । त्यसैले लोक शब्दमा होच्याउने खालको अर्थको भार कम छ ।

^७ स्टुअर्ट सामको *द थर्ड अफ माओ जेदोङ* (क्याम्ब्रिज, १९८९), पृ. ७६-७९ मा नौलो जनवादसम्बन्धी माओको धारणाको सङ्क्षिप्त तर आधिकारिक व्याख्या फेला पार्न सकिन्छ । माओ स्वयंको यस विषयको प्रजनक निबन्धचाहिँ *नौलो जनवादबारे* (१९४०) हो । उक्त निबन्ध ज्याकोब्स र बाएरवाल्डद्वारा सम्पादित *चाइनिज कम्युनिज्म: सेलेक्टेड डकुमेन्ट्स* (न्यूयोर्क, १९६३), पृ. ६६-७७ मा पुनः प्रकाशन गरिएको छ ।

विश्लेषणमा भैं जुन समाजमा पूँजीवादी जनवादी क्रान्तिले पूर्णता प्राप्त गरेको छैन त्यो समाजको लागि नौलो जनवादी क्रान्तिमा पूँजीवादी (बुर्जुवा) प्रभुत्व र सर्वहारा प्रभुत्वका चरणहरू समाहित भएका हुन्छन् । यसमा 'निरन्तर क्रान्ति' को लेनिनवादी सिद्धान्त थपिँदा यसबाट आफ्नो सङ्घर्षसम्बन्धी नेपाली माओवादीको भविष्यदृष्टिको निर्माण हुन पुग्छ:

यो योजना सामन्तवाद र साम्राज्यवादलाई ध्वस्त पारेर नौलो जनवादी क्रान्तिलाई पूरा गर्ने उद्देश्यमा आधारित हुनेछ । त्यसपछि लगत्तै यो प्रक्रिया समाजवादतर्फ लम्कने छ, र सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्व अन्तर्गत निरन्तर क्रान्तिको सिद्धान्तमा आधारित सांस्कृतिक क्रान्तिको माध्यमबाट समस्त मानवजातिको सुनौलो भविष्य अर्थात् साम्यवादतर्फ अधि बढ्ने छ ।^९

जनयुद्धको थालनी गर्दा माओवादीले नागरिकहरूका नाममा जारी गरेको अपिलमा “मानवजातिलाई वर्गीय शोषणको जुवाबाट सधैंको लागि मुक्त गर्ने मार्क्सवाद-लेनिनवाद-माओवादको सर्वशक्तिमान विचारधारा” अनुसार “यो प्रतिक्रियावादी राज्यसत्तालाई बलपूर्वक ध्वस्त पारेर नौलो जनवादी राज्यसत्ताको स्थापना गर्ने” आफ्नो दृढनिश्चय भएको कुराको घोषणा गरेका थिए ।^९

यो प्रक्रियाको निगरानीका निमित्त कस्तो 'अधिनायकत्व' को आवश्यकता पर्ला भन्ने प्रश्नको उत्तरमा परम्परागत मार्क्सवादी 'सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्व' को स्थान 'जनताको जनवादी अधिनायकत्व' नामक वर्गीय सम्मिश्रणयुक्त माओवादी धारणाले लिने कुरा अधि सारिएको छ । “नौलो जनवादी वा जनताको जनवादी गणतन्त्रको आधारभूत चरित्र कस्तो हुनेछ भने यो सर्वहारा वर्गको नेतृत्वअन्तर्गत मजदुर-किसानको सहकार्यमा आधारित राष्ट्रिय पूँजीपति तथा उत्पीडित जाति/जनजातिहरू समेत सबै प्रगतिशील वर्गहरूको सहभागिता भएको जनताको जनवादी अधिनायकत्व हुनेछ ।”^{१०}

नौलो जनवादसम्बन्धी धारणा माओवादीका लागि अपरिहार्य हो । १९९० को दसकको सुरुमा नेपालका सबैजसो कम्युनिस्ट समूहहरूका लागि यो साझा लक्ष्य थियो । बहुदलीय प्रजातन्त्र यो लक्ष्यमा पुग्ने एउटा चरण हुनसक्ला भन्ने उनीहरूमध्ये धेरैको विश्वास थियो— “यो बाटोमा कसरी यात्रा गर्ने हो र नौलो जनवादका राजनीतिक संस्थाहरू कति बहुलवादी हुनुपर्ने हो भन्ने कुरामा भने मतभेद थियो ।”^{११} जब नेपालको नरम कम्युनिस्ट पार्टी (एकीकृत मार्क्सवादी-लेनिनवादी) अर्थात् एमालेले बहुदलीय जनवाद अवलम्बन गर्‍यो, माओवादीले भने बहुदलीय प्रणालीप्रतिको आफ्नो विरोधलाई भनै कठोर तुल्यायो, जुन

^९ *सम इम्पोर्टेन्ट डकुमेन्ट्स अफ कम्युनिस्ट पार्टी अफ नेपाल (माओइस्ट)* मा समावेश गरिएको 'जनयुद्धको ऐतिहासिक पहलसम्बन्धी सैद्धान्तिक प्रस्तावनाहरू' (जनदिशा प्रकाशन, २००४) । पार्टीको केन्द्रीय समितिद्वारा सेप्टेम्बर १९९५ मा पारित *जनयुद्धको ऐतिहासिक पहल* नामक दस्तावेजबाट लिइएका उद्धरणहरू ।

^{१०} 'जनताका नाममा नेकपा (माओवादी) को अपिल: प्रतिक्रियावादी राज्यसत्तालाई ध्वस्त पारेर नौलो जनवादी राज्यसत्ताको स्थापना गर्ने जनयुद्धको बाटोमा अधि बढौं', ऐजन । यो फेब्रुअरी १९९६ मा विद्रोहको थालनी गर्ने क्रममा नेकपा (माओवादी) द्वारा नेपालभरि वितरण गरिएको पर्चा हो ।

^{१०} संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद, नेपालको *साझा न्यूनतम नीति तथा कार्यक्रम*, धारा १ ।

^{११} मार्टिन हफ्टन र अरूहरू, पूर्वोक्त, पृ. २३८ ।

दिशातर्फ नेपाल अधि बहिरहेको थियो।^{१२} माओवादका प्रमुख विचारशिल्पी बनेका बाबुराम भट्टराईसँग सेप्टेम्बर १९९० मा अन्तर्वार्ता लिँदा उनले संसदीय प्रजातन्त्र र सुधारिएको प्रणालीसम्बन्धी योजनाहरूको आलोचना गर्नुको कारण यस प्रकार बताएका थिए:

संसदीय प्रजातन्त्रमा सम्पत्तिको पुनर्वितरण गरिँदैन, केवल स्वतन्त्र प्रतिस्पर्धाको वकालतीमात्र गरिन्छ। असमान मानिसहरूका बीचमा हुने स्वतन्त्र प्रतिस्पर्धा स्वभावतः बढी शक्तिशाली मानिसहरूका पक्षमा हुन्छ। यो नौलो जनवादी क्रान्ति सम्पन्न भएपछि हामी लगत्तै सम्पत्तिको पुनर्वितरण गर्नेछौं। हामी सबै भूसम्पत्ति जफत गरी उक्त सम्पत्ति गरीबहरूमाभ्र पुनर्वितरण गर्नेछौं। राजनीतिक संस्थाहरू भने उनै रहन सक्छन्। राजनीतिक स्वतन्त्रतामा हाम्रो विश्वास छ। हामी निर्वाचन गराउने छौं, तर अहिलेसम्मका निर्वाचनहरूमा भने पैसाको प्रभुत्व रहिआएको छ।^{१३}

माओवादीको सोचाइ यो आधारभूत कार्यदिशाको बढी क्रान्तिकारी र मलुवा क्रान्तिकारी संस्करणको बीचमा यता र उता हल्लिने गरेको छ।^{१४} तर उनीहरूले परिस्थितिले माग गरेको खण्डमा कडा मागहरूलाई त्यागेर लचिलोपना प्रदर्शन गर्ने गरेका छन्। उदाहरणको लागि, २००३ मा सरकारसँग भएको दोस्रो शान्ति वार्तामा उनीहरू विदेशी पूँजीलाई समाहित गर्नेजस्ता आधारभूत आर्थिक नीतिगत उपायहरूमा सम्झौता गर्न तत्पर भए, जुन पूँजीलाई उनीहरू अन्यथा साम्राज्यवादी र 'दलाल' पूँजी भन्ने संज्ञा दिने गर्थे।^{१५}

माओवादीहरूमा राष्ट्रवादले हिंसात्मक सङ्घर्षको लागि एकताबद्ध तुल्याउने भावनात्मक तत्त्वको काम गर्छ भन्ने विश्वास छ— “नेपाली जनता राष्ट्रवादको प्रश्नप्रति ज्यादै सचेत र संवेदनशील छन्, र ... उनीहरू विदेशीहरूका दबावसामु भुक्नुभन्दा बरु लडेर ज्यानको आहुती दिनु गौरव ठान्छन्।”^{१६} माओवादीहरूले जनसमर्थन प्राप्त गर्नका निमित्त जात र जनजातिहरूका पीरमर्काहरूलाई पनि व्यापक रूपले प्रयोग गर्ने गरेका छन्। उनीहरूले मध्यम वर्गको समर्थन प्राप्त गर्नका निमित्त निजी विद्यालयहरूको चर्को शुल्कलाई राजनीतिक क्रियाकलापको निशानाका रूपमा रोज्ने गरेका छन्। विदेशी सहयोगको लगानी भएका

^{१२} पहिले भूमिगत रहेका राजनीतिक दलहरूको गठबन्धनको नेतृत्वमा सञ्चालन भएको जनआन्दोलनले तीन दसकदेखिको निरङ्कुश राजतन्त्रीय शासनलाई अन्त गरिदियो। अप्रिल १९९० मा राजा वीरेन्द्रले प्रदर्शनकारीहरूको पञ्चायतको अन्त गर्ने मागसामु घुँडा टेके, अनि नोभेम्बर १९९० मा नयाँ बहुदलीय संविधान जारी गरियो। हेर्नुहोस् क्राइसिस ग्रुपको एसिया रिपोर्ट नं. ९९, *टुवाईस अ लास्टिड पिस इन नेपाल: द कन्स्टिच्युसनल इश्युज*, १५ जुन २००५।

^{१३} मार्टिन हफ्टन र अरूहरू, पूर्वोक्त, पृ. २३९।

^{१४} बहुलवादी राजनीतिक संस्थाहरूसम्बन्धी 'कडा' र 'नरम' कार्यदिशाहरू तथा शान्तिको खोजीमा तिनको महत्त्वबारे तल छलफल गरिएको छ।

^{१५} माओको विश्लेषणमा प्रयोग गरिएको र नेपाली माओवादीहरूका दस्तावेजमा अनुसरण गरिएको 'दलाल' शब्दले विदेशी पूँजी वा सरकारहरूका पिठुका रूपमा रहेका घरेलु मध्यस्थहरू वा अंशियारहरूलाई जनाउँछ, जसले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई साम्राज्यवादी तथा विदेशी पूँजीको अधिनस्थ तुल्याउने काम गर्छन्।

^{१६} मार्च १९९५ मा नेकपा (माओवादी) को तेस्रो पूर्ण बैठकद्वारा पारित दस्तावेज *नेपालमा सशस्त्र सङ्घर्षको रणनीति र कार्यनीति*हरू। यो भावनाको अधिकतम अंश भारतले नेपालमा प्रायजसो खेलेको भूमिकाबाट उत्पन्न रोषप्रति लक्षित छ।

विकास आयोजनाहरूप्रतिको अपेक्षाकृत खुलापना र महत्त्वपूर्ण आर्थिक सवालप्रतिको मिश्रित भावनाहरूले पनि उनीहरूको बढी व्यवहारमुखी दृष्टिकोणलाई इङ्गित गर्छन् ।

तत्कालीन माग

माओवादीहरूले जनयुद्ध प्रारम्भ गर्नुभन्दा ठीकअघि तत्कालीन प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवा समक्ष चालीस सूत्रीय माग पेश गरेका थिए । मागका प्रमुख बुँदाहरू प्रत्यक्ष रूपले राष्ट्रवादसित सम्बन्धित थिए ।^{१७} चारओटा माग १९५० को शान्ति र मैत्री सन्धिमा निहित 'असमान सन्धि-सम्झौताहरू' हटाइनु पर्ने (यद्यपि सन्धि स्वयंको खारेजीको भने माग गरिएको थिएन^{१८}), १९९६ को जलस्रोतसम्बन्धी महाकाली सन्धिको खारेजी^{१९}, नेपाल-भारत सिमानाको नियन्त्रण र भारतमा दर्ता भएका कारहरू नेपालमा चलाउन प्रतिबन्ध लगाइनु पर्नेजस्ता मागहरू किटानीसाथ भारतमाथि लक्षित मागहरू थिए । अनि अन्तिम मागचाहिँ 'साम्राज्यवादी तथा विस्तारवादीहरूको सांस्कृतिक प्रदूषण' रोकियोस् भन्ने नैतिकतावादी माग थियो जसको प्रमुख अर्थ "भारतीय अश्लील फिल्महरू, भिडियो क्यासेटहरू र पत्रपत्रिकाहरूको आयात र वितरणमाथि रोक लगाइयोस्" भन्ने थियो ।

यीमध्ये कुनै पनि मागलाई खास रूपले माओवादी माग भनी बयान गर्न सकिँदैन किनभने यीमध्ये धेरैजसो मागहरू विभिन्न राजनीतिक कोणबाट घरिघरि अघि सारिएका मागहरूमा पर्दछन् । अन्य राष्ट्रवादी मागहरूमा मूलतः आर्थिक माग थिए, जस्तो कि विदेशी (बेलायती र भारतीय) सेनामा गोरखालीलाई भर्ती गर्ने कार्य रोकियोस् र भर्ती भएकाहरूलाई 'मर्यादापूर्ण रोजगारी' को व्यवस्था गरियोस्, विदेशी प्राविधिकहरूलाई नेपालीलाई भन्दा बढी प्राथमिकता नदिइयोस्, 'विदेशी पूँजीको एकाधिकार' रोकियोस्, भन्सार महसुलबाट 'देशको आर्थिक विकासलाई पर्याप्त आम्दानी' उपलब्ध होओस्, तथा "गैसस र अगैससका नाममा साम्राज्यवादी तथा विस्तारवादीहरूद्वारा चलाइने घुसखोरी प्रथा रोकियोस् ।"

पहिलोपटकको असफल भएको सम्झौता वार्तामा प्रस्तुत गरिएका गोलमेच सम्मेलन, अन्तरिम सरकार र संविधान सभाको निर्वाचनजस्ता माओवादीका प्रमुख मागहरू मूलतः अटल रहेका छन् । तर फेब्रुअरी २००५ मा शाही विप्लवपछि वार्तामा राजालाई समावेश गर्ने उनीहरूको तत्परता घटेको छ, र उनीहरू मूलधारका राजनीतिक दलहरूलाई अन्तरिम सरकारमा संक्रमण गर्ने विचारलाई स्वीकार गर्न दबाव दिँदै आएका छन् (जुन सरकारमा आफूले प्रमुख भूमिका खेल्ने उनीहरूको आशा छ) । उनीहरूले मूलधारबाट संविधान

^{१७} चालीस सूत्रीय मागहरूको राष्ट्रियताको साथै राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक कित्ताहरूको पृथक जानकारीका लागि एन ओभरभ्यू अफ रिसेन्ट आर्म्ड कन्फ्लिक्ट इन नेपाल, काठमाडौँ, नेपाल, पृ. ९७ मा हर्क गुरुङ, आनन्द आदित्य, सुरेन्द्र केसी, चुडाबहादुर श्रेष्ठ र सुधीर शर्माका लेखहरू पढनुहोस् । माओवादीहरूका आफ्नै कित्तामा भने 'राष्ट्रवादसित सम्बन्धित मागहरू', 'जनकल्याणसित सम्बन्धित मागहरू' र 'जनजीविकासित सम्बन्धित मागहरू' थिए ।

^{१८} उक्त सन्धिको पाठ http://www.nepaldemocracy.org/documents/treaties_agreements/indo-nepal_treaty_mahakali.htm मा उपलब्ध छ ।

^{१९} उक्त सन्धिको मूल पाठ http://www.nepaldemocracy.org/documents/treaties_agreements/indo-nepal_treaty_mahakali.htm मा उपलब्ध छ ।

सभाको धारणाप्रति निकै नै ठूलो समर्थन पाइसकेका छन् यद्यपि संविधान सभासम्बन्धी उनीहरूको ढाँचा के कस्तो हो भन्ने कुराको व्याख्या भने गरिएको छैन, त्यसकारण यसमा थुप्रै छिद्रहरू हुनसक्ने सम्भावना छ।^{२०}

राजतन्त्रप्रतिको दृष्टिकोण

गणतन्त्र माओवादीको एक अन्तिम लक्ष्य हो। तर चालीस सूत्रीय मागपत्रमा यो प्रश्नलाई सोझै नउठाएर 'जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरूद्वारा मस्यौदा गरिने' नयाँ संविधान र सेना, प्रहरी र प्रशासनलाई 'जनताको नियन्त्रणमा राख्ने' व्यवस्थाको माग गरिएको छ। राजतन्त्रसम्बन्धी एउटै मात्र प्रत्यक्ष भनाइका रूपमा "राजा र उनका परिवारका सबै विशेषाधिकार र विशेष सुविधाहरूको अन्त गरियोस्" भन्ने कुरा परेको छ।

नेकपा (माओवादी) को आफूभन्दा ठीक अगाडिको पूर्वज नेकपा (एकता केन्द्र) ले 'राजावादी संसदीय बहुदलीय प्रणाली' को विरोध गर्दै १९९० को जनआन्दोलनको वास्तविक उद्देश्य 'राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाको अन्त गर्नु' हो भनी आफ्नो विचार प्रकट गरेको थियो।^{२१} दुई वर्ष सशस्त्र विद्रोह चलाएपछि नेकपा (माओवादी) ले दोहोर्‍याएर भन्यो— "नेपाली समाजमा राजा र राजतन्त्रले गहिरो जरा गाडेका छन् भन्ने प्रतिक्रियावादीहरूको विश्लेषण साँचो होइन। ...वर्ग विभाजनको विकासको खास चरणमा केन्द्रकृत सामन्ती राज्यको उदय भएपछि मात्र पुरस्कार र दण्ड प्रथाको अभ्यास तथा दैवी सिद्धान्तका आधारमा अस्वाभाविक रूपले राजा र राजतन्त्र थोपर्ने प्रयास गरिएको हो।"^{२२}

तथापि २००३ मा शान्ति वार्ताको क्रममा भने माओवादीहरूले 'हामी स्वतन्त्र रूपले निर्वाचन गरिने संविधान सभाको समर्थन गर्छौं, र हामी बलको सहाराले आफ्नो नीति थोपर्ने छैनौं' भने। "विभिन्न राजनीतिक शक्तिहरू राजतन्त्र र अन्य प्रगतिशील मुद्दाहरूबारे आ-आफ्ना विचार लिएर जनतामा जान सक्छन्, र जनताको अन्तिम फैसला सम्बन्धित सबैका लागि स्वीकार्य हुनेछ।"^{२३} २००१ र २००३ का दुवै शान्ति वार्तामा माओवादीहरूद्वारा राजतन्त्र विशुद्ध रूपले सेरेमोनियल भएको खण्डमा त्यसको भूमिकाको निरन्तरतालाई आफूले स्वीकार गर्ने सम्भावनाको सङ्केत दिइएको थियो। तर फेब्रुअरी २००५ को शाही कदम र दरवार तथा मूलधारका दलहरूबीचमा बढिरहेको फाटोका कारण क्रमशः भन्भन् कठोर भाषाको प्रयोग हुनथाल्यो।^{२४} तर विद्यार्थी राजनीतिमा र नेपाली काङ्ग्रेस तथा नेकपा (एमाले) नेतृत्वका केही अङ्गहरूमा हुन गएको दरिलो गणतन्त्रवादी भावनाको उदयले माओवादीहरूलाई आफूले रूचाएका कार्यनीतिलाई अधि बढाउन सघाउ पुऱ्यायो।

^{२०} क्राइसिस ग्रुपको *टुवाइस अ लास्टिड पिस इन नेपाल: द कन्स्टिच्युसनल इस्युज* भन्ने रिपोर्ट हेर्नुहोस्, पूर्वोक्त।

^{२१} नेकपा (एकता केन्द्र) को राजनीतिक कार्यदिशा।

^{२२} नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) का केही महत्वपूर्ण दस्तावेजहरूमा 'जनयुद्धका अनुभवहरू र केही महत्वपूर्ण प्रश्नहरू', पूर्वोक्त। (अगस्त १९९८ मा पार्टीको केन्द्रीय समितिको चौथो विस्तारित बैठकद्वारा पारित निर्णयबाट लिइएको उद्धरण।)

^{२३} हेर्नुहोस् शान्ति वार्ताका लागि नेकपा (माओवादी) द्वारा अधि सारिएको प्रस्तावको कार्यकारी सारांश।

^{२४} 'राजा र दल: भेट नहुने वाटोतिर', *हिमाल खबरपत्रिका*, ३० मे २००५।

गणतन्त्र नेकपा (माओवादी) को चाहना भए तापनि उसले यो माग एकतर्फी रूपले आफूले अगाडि धकेल्नुभन्दा मूलप्रवाहका राजनीतिज्ञहरूद्वारा यसलाई अधि बढाउन प्रोत्साहन गर्नु धेरै नै प्रभावकारी हुने कुरा महसुस गरेको छ।^{२५}

पार्टी अध्यक्ष तथा सर्वोच्च नेता प्रचण्ड आत्मविश्वासका साथ दाबी गर्छन्— “पार्टी संविधान सभाद्वारा गणतन्त्रात्मक स्वरूपलाई संस्थागत गर्न चाहन्छ, र स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष निर्वाचनबाट नेपाली जनताको जनादेश गणतन्त्रको पक्षमा आउने कुरामा विश्वस्त छ।”^{२६} साथसाथै मूलधारका वरिष्ठ राजनीतिज्ञहरूलाई माओवादीले विशेषतः सेनामाथि कुनै पनि पकड नभएको सेरेमोनियल राजतन्त्रलाई स्वीकार गर्ला भन्ने कुरामा अझै पनि विश्वास छ।^{२७}

ख. आर्थिक कार्यक्रम

माओवादीको दृष्टिमा राजनीतिक संस्थाहरू सामाजिक तथा आर्थिक संरचनामा दूरगामी रूपान्तरण ल्याउने साधन मात्र हुन्। गणतन्त्र र नयाँ संविधानजस्ता शीर्षस्थ मागहरूमाथि बढी केन्द्रित भएकाले अक्सर माओवादीको ध्यान उनीहरूको आर्थिक र सामाजिक लक्ष्यबाट पन्छिन पुगेको छ। तीमध्ये धेरैजसो लक्ष्यहरूबारे यहाँ केही विस्तारका साथ बयान गरिएको छ। यी विषयप्रतिको माओवादी दृष्टिकोणले उनीहरूको आन्दोलनको प्रकृतिलाई भल्काउँछ र कदाचित् सत्ता प्राप्त गरेको खण्डमा उनीहरूका आर्थिक र सामाजिक कार्यक्रम के कस्ता होलान् भन्ने सुराक दिन्छ।

उनीहरूका आर्थिक योजनाहरू दरिलो राष्ट्रिय खाकाभित्र पूँजीवादी तत्त्वलाई समाहित गर्ने विकासे ढाँचाको हुनेछ। यसमा स्तालिनवादी नियन्त्रित अर्थतन्त्रभन्दा पनि भारत, श्रीलङ्का र मिश्रजस्ता देशहरूमा लागू गरिएको उत्तर-औपनिवेशिक ‘मिश्रित अर्थतन्त्र’ को फलक पाइन्छ। यस सन्दर्भमा आधारभूत विचार के हो भने अर्थतन्त्रका ‘नियन्त्रणकारी तत्त्वहरू’ राज्यद्वारा नियन्त्रित हुनुपर्छ र बाँकी कुरा निजी पूँजीका हातमा छाडिदिनु पर्छ।

जातजन्य, जनजातीय, लैङ्गिक र धार्मिक असमानता तथा भेदभावहरू उन्मूलन गर्नेजस्ता महत्वाकांक्षी सामाजिक र सांस्कृतिक सुधारका योजनाहरू माओवादी नीतिका केन्द्रीय तत्त्वहरू र थुप्रै किनारीकृत समुदायमाभन्ने प्रमुख विकाउ चीजहरू दुवै हुन्। माओवादीहरूले

^{२५} “निरङ्कुश राजतन्त्रविरुद्ध आधा शताब्दीभन्दा धेरै समयदेखि चलिरहेको नेपाली जनताको प्रजातान्त्रिक आन्दोलन यतिखेर उत्कर्षतर्फ अधि बढिरहेको छ। जनगणतन्त्रका निमित्त नेकपा (माओवादी) को आठ वर्ष लामो जनयुद्धले विशाल ग्रामीण क्षेत्रहरूबाट राजतन्त्रका सामन्ती सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक जराहरूलाई साँच्चै नै निमित्तचान्न पारिदिएको छ भने यतिञ्जेलसम्म संवैधानिक राजतन्त्रप्रति प्रतिबद्ध रहिआएका प्रमुख संसदीय दलहरूमा आवद्ध विद्यार्थीहरू अब गणतन्त्रको नारातर्फ अग्रसर भई सहरी क्षेत्रमा आन्दोलनलाई जोडतोडका साथ अधि बढाइरहेका छन्। राजतन्त्रको उन्मूलन र गणतन्त्रको संस्थागतकरणका लागि प्रजातान्त्रिक आन्दोलनका दुई धार अर्थात् क्रान्तिकारी र संसदीय धारको ऐतिहासिक सङ्गमबाट देशको राजतन्त्रविरोधी प्रजातान्त्रिक आन्दोलनलाई पूर्णता दिने शानदार सम्भावनाको द्वार खुलेको छ।” *रिलेभेन्स अफ मोनार्की इन नेपाल*, नेपाली जनअधिकार सुरक्षा समिति, भारत, नयाँ दिल्लीद्वारा १२ फेब्रुअरी २००४ मा प्रस्तुत धारणापत्र। यो पत्र http://cpnm.org/new/English/articles_news/relevancemonarch.htm मा उपलब्ध छ।

^{२६} प्रचण्ड, ‘नेकपा (माओवादी) का नीतिहरूको छोटो चिनारी’, *द वर्कर*, अङ्क ९, फेब्रुअरी २००४।

^{२७} क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, जुलाई-अगस्त २००४।

आफ्नो नियन्त्रणमा रहेका क्षेत्रहरूमा कतिपय नीतिलाई व्यवहारमा उतार्ने प्रयास गरेका छन् र सीमित परिवर्तन ल्याएका पनि छन्। तर उनीहरू आफ्नो घोषित नीतिमा कति सच्चाइसाथ विश्वास गर्छन् र राष्ट्रिय सत्तामा अंशभाग पाएको खण्डमा उक्त नीतिमा कतिको कटिबद्ध रहन्छन् भन्ने प्रश्नहरू भने अनुत्तरित छन्।^{२८}

नेपाल 'अर्ध-सामन्ती' र 'अर्ध-औपनिवेशिक' देश हो र यो साम्राज्यवाद र भारतीय विस्तारवादका कृपामा बाँचेको छ, भन्ने कुराको विश्वास माओवादी विश्लेषणको प्रस्थान बिन्दु हो।^{२९} नेपाली जनता अनेकौं दृष्टिले आर्थिक शोषण र भेदभावको शिकार भएका छन्। बाबुराम भट्टराईका शब्दमा जनयुद्ध साम्राज्यवाद, अर्ध-सामन्तवाद र अन्तर्राष्ट्रिय पूँजीवादद्वारा पैदा गरिएको अव-विकासका आर्थिक समस्याहरू हल गर्ने माध्यम हो।^{३०} यस दृष्टिकोणअनुसार दक्षिण एसियामा बेलायती औपनिवेशिक प्रभुत्व कायम हुनाको साथसाथै नेपालले आफ्नो आर्थिक आत्मनिर्भरता र स्वाधीनता गुमाएको हो। नेपालको सस्तो श्रमशक्तिमाथि सहज पहुँचका साथै उत्तर-स्वाधीन भारतसँगका व्यापारिक असन्तुलनहरू, अर्थतन्त्रको ठूलो भागमा भारतीय लगानीकर्ताहरूको नियन्त्रण तथा नेपालका स्रोत-साधनहरूको शोषणजस्ता कारकहरूबाट आर्थिक स्वायत्ततामा हुन गएको यो ह्रास भन्ने विकराल बन्न पुगेको छ।

कृषिमा नेपालको परनिर्भरता मूलतः भारतीय अर्थतन्त्र र व्यापारका विकृतिकारी असरहरूको नतिजा हो भन्ने माओवादीको दावी छ। अझ त्यसमाथि, नेपालको 'अर्ध-सामन्ती समाज' ले नेपालको टाक्सिएको आर्थिक विकास र चरम क्षेत्रीय असन्तुलनमा बल पुऱ्याएको छ। नेपालको पूँजीवाद मुट्टीभर सेठहरूका हातमा केन्द्रित भएको आयातमाथि आश्रित बनियाँ पूँजी, सुदखोरीजन्य वित्तीय पूँजी र सहायताको रूपमा प्राप्त हुने नोकरशाही पूँजीमा आधारित छ। यसले उत्पादनमुखी राष्ट्रिय पूँजीको विकासलाई कुण्ठित तुल्याएको छ— "यसर्थ, (विदेशी उद्भव भएको) नोकरशाही पूँजीलाई ध्वस्त पारेर परनिर्भरताका साङ्गला चुडाउँदै आत्मनिर्भर विकासको बाटो उघारेर राष्ट्रिय औद्योगिक पूँजीको विकास गर्नका निमित्त समाजको क्रान्तिकारी रूपान्तरण र जनयुद्धको प्रक्रिया अपरिहार्य बनेका छन्।"^{३१}

यस अर्थमा जनयुद्ध राजनीतिक कार्यक्रममात्र नभएर आर्थिक कार्यक्रम पनि हो। भट्टराईले आर्थिक विकाससम्बन्धी नीतिका लागि निम्नलिखित व्यापक उपाय प्रस्ताव गरेका छन्।

- उत्पादन सम्बन्धहरूमा परिवर्तन: सामन्तहरूबाट जमिन र दलाल^{३२} नोकरशाह वर्गहरूबाट पूँजी जफत गरेर,

^{२८} जातीय स्वायत्तता र स्थानीय सरकारसम्बन्धी माओवादी नीति क्राइसिस ग्रुपले भविष्यमा विस्तारपूर्वक रिपोर्टिङ गर्ने विषय हुनेछन्।

^{२९} नेकपा (एकता केन्द्र) को राजनीतिक कार्यदिशाजस्ता माओवादीका नीतिगत दस्तावेजहरूमा यो विश्लेषण निरन्तर दोहोरिइरहन्छ र माओवादीको कार्यक्रमले यसै विश्लेषणबाट स्वरूप ग्रहण गरेको छ।

^{३०} बाबुराम भट्टराई, *पोलिटिको-इकोनमिक रासनल अफ द पिपुल्स वार इन नेपाल* (काठमाडौं, १९९८), http://insof.org/collected/bb_pe_rational.htm मा उपलब्ध। ऐजन।

^{३१} ऐजन।

^{३२} माथि पादटिप्पणी नम्बर १५ हेर्नुहोस्।

- *मिश्रित स्वामित्व*: जमिनमा किसानहरूको निजी स्वामित्व रहने, प्रमुख औद्योगिक र वित्तीय कम्पनीहरू राज्यको स्वामित्वमा रहने, संयुक्त उद्यमहरू राज्य र उत्पादनशील निजी पूँजीबीचको स्वामित्वमा रहने, साना र मझौला व्यापार र वाणिज्य निजी व्यक्तित्वको स्वामित्वमा रहने,
- *संरक्षित र नियमनकृत अर्थतन्त्र*: स्वतन्त्र र आत्मनिर्भर विकासलाई सुनिश्चित गर्नका लागि,
- *योजनाबद्ध विकास*: सोभियत ढाँचाको नियन्त्रित अर्थतन्त्र नभई “केन्द्रीकृत नेतृत्व र मार्गदर्शन तथा विकेन्द्रीकृत अग्रसरता र व्यवस्थापन अन्तर्गत सञ्चालित हुने सच्चा जनमुखी र सक्षम अर्थतन्त्र, जुन अर्थतन्त्र माओकालीन चीनमा धेरै मात्रामा अभ्यास गरिएको थियो,” र
- *सन्तुलित विकास*: गाउँ र सहर, पहाड र मधेस, कृषि र उद्योग आदिको बीचमा आर्थिक तथा भौगोलिक सन्तुलन, तर यसमा उद्योग नेतृत्वदायी क्षेत्र हुनेछ र कृषि त्यसको जग बन्नेछ, जसको समग्र उद्देश्य “सहरहरूको ग्रामिणीकरण नभई ग्रामीण क्षेत्रको सहरीकरण” हुनेछ।

३. सङ्गठनात्मक संरचना

नेपालका माओवादीहरूले ‘तीन जादुगरी हतियार’ अर्थात् पार्टी, सेना र संयुक्त मोर्चा भएको शास्त्रीय चिनियाँ कम्युनिस्ट संरचनाको अनुकरण गर्ने प्रयास गरेका छन्। नेकपा (माओवादी) को ऊभन्दा ठीकअघिको पूर्वज नेकपा (एकता केन्द्र) ले खुलस्त रूपले यो तीन तहको क्रान्तिकारी सङ्गठनको ढाँचा अँगालेको थियो। उल्लेख्य कुरा के हो भने त्यसले प्रमुख प्रयास पार्टी र सेनामा लगाइने र संयुक्त मोर्चालाई गौण मात्रामा ध्यान दिइने कुरा स्पष्ट पारेको थियो। प्राथमिकतासम्बन्धी यो प्रारम्भिक सङ्केतबाट माओवादी आन्दोलनले पछि ग्रहण गरेको स्वरूपको व्याख्या गर्न केही न केही सघाउ पुग्छ:

कमरेड माओको शिक्षाअनुसार ‘क्रान्तिकारी कम्युनिस्ट पार्टी, क्रान्तिकारी संयुक्त मोर्चा र जनसेना’ जस्ता तीन अस्त्रहरूको विकास गर्नु नौलो जनवादी क्रान्तिको सफलताको लागि अनिवार्य कुरा हो। स्वतः स्पष्ट कुरा के हो भने यस प्रकारको क्रान्तिमा कम्युनिस्ट पार्टी र जनयुद्धको भूमिका प्रधान हुनेछ र जनसमूह, वर्गीय सङ्गठनहरू तथा जनआन्दोलनको भूमिका गौण हुनेछ। यी अस्त्रहरूको विकास गर्नका लागि ठोस कार्यक्रमका साथ अघि बढ्नु प्राथमिक महत्त्वको कुरा हो।^{३३}

माओवादीहरू आफ्नो कमाण्डको संरचनालाई प्रचारमा ल्याउँदैनन्, र उनीहरू नेतृत्वदायी पदमा रहेका धेरै मानिसहरूका परिचयहरू गुप्त राख्छन्। उनीहरू जुन उपायहरूबाट

^{३३} केही महत्त्वपूर्ण दस्तावेजहरू, ऐजनामा समाविष्ट नेकपा (एकता केन्द्र) को राजनीतिक कार्यदिशा। यो तत्कालीन नेकपा (एकता केन्द्र) द्वारा डिसेम्बर १९९१ मा आयोजित एकता महाधिवेशनमा पारित राजनीतिक प्रतिवेदनबाट लिइएको उद्धरण हो। केन्द्रीय समितिको फेब्रुअरी १९९५ मा आयोजित तेस्रो विस्तारित बैठकपछि पार्टीको नाम नेकपा (माओवादी) मा परिवर्तन गरिएको थियो।

कमाण्ड र नियन्त्रणको प्रणालीलाई कायम राख्छन् त्यो कुरा जानाजान छिपाइएको हुन्छ, अनि उनीहरूका अधिकांश नेता भूमिगत रहन्छन्। तर उनीहरूले निश्चय नै चीनको तीनचक्रे प्रणाली अँगालेका छन् जसभित्र सामान्यतः सेनाभन्दा पार्टीको विकासमाथि र संयुक्त मोर्चाभन्दा पार्टी र सेनाको विकासमाथि बढी जोड दिन्छन्।

‘जनयुद्ध’ र नीति निर्माणसित सम्बन्धित सबै क्रियाकलापहरूको समग्र जिम्मेवारी पार्टीको काँधमा रहेको हुन्छ। पार्टीको पूर्ण नियन्त्रणमा रहने सेना (जनमुक्ति सेना) को काँधमा ‘शत्रुपक्ष’ का विरुद्ध आक्रामक कारवाहीहरू र प्रतिरक्षात्मक प्रबन्धहरू, दुवै जिम्मेवारी रहेका हुन्छन्। पार्टीको अध्यक्ष र जनमुक्ति सेनाको सर्वोच्च कमाण्डरको हैसियतले प्रचण्डले यी दुवै सङ्गठनको सर्वोच्च पद ग्रहण गरेका छन्। संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद्, नेपाल, ‘संयुक्त मोर्चा’ को केन्द्रीय निकाय हो जसलाई माओवादीहरूले आंशिक रूपले क्रान्तिकारी औजारको स्वरूपमा र आंशिक रूपले भावी केन्द्रीय जनसरकारको स्वरूपमा ढालेका छन्।

क. पार्टी

नेकपा (माओवादी) अनेकौं दृष्टिले नेपाल र नेपालबाहिरका मूलधारका राजनीतिक दलहरू जस्तै छ। यसले कम्युनिस्ट सिद्धान्त अनुसरण गरेको छ तर व्यवहारमा देखिएको सङ्गठनको ढाँचा भने नेपाली काङ्ग्रेस वा अन्य नरम कम्युनिस्ट समूहहरूको भन्दा फरक छैन। पार्टी र सेनामाथिको समग्र नियन्त्रण ‘पार्टी मुख्यालय’ को दबो पकडमा रहेको छ, जसको अर्थ व्यवहारतः प्रचण्डको पकडमा रहनु हो। उनलाई सबै तत्कालीन निर्णयहरू गर्ने अख्तियार छ, यद्यपि पछि गएर त्यस्ता निर्णयहरूबारे पार्टी समितिमा छलफल गर्न सकिन्छ, जुन समितिलाई ती निर्णयहरू अनुमोदन गर्ने, संशोधन गर्ने वा यदाकदा बदर गर्ने अधिकार छ।

राजनीतिक नेतृत्व

अध्यक्षको मातहतमा सङ्गठनात्मक तहहरूमा क्रमशः स्थायी समिति, पोलिट ब्यूरो, केन्द्रीय समिति, डिभिजन कमाण्ड, क्षेत्रीय ब्यूरो, उप-क्षेत्रीय ब्यूरो, जिल्ला, क्षेत्र र सेल कमिटीहरू रहेका छन्।^{३४} पोलिट ब्यूरोमा कम्तीमा २७ जना सदस्य रहन्छन् जसमध्ये १० जना वैकल्पिक सदस्य हुन्।^{३५} प्रचण्ड पोलिट-ब्यूरोको सात सदस्यीय स्थायी समितिका अध्यक्ष हुन्। स्थायी समितिका अन्य सदस्यहरू मोहन वैद्य (किरण), बाबुराम भट्टराई, रामबहादुर थापा (बादल), पोस्टबहादुर बोगटी (दिवाकर), कृष्णबहादुर महारा र देव गुरुङ हुन्। केन्द्रीय समितिमा भन्दा १०० जना सदस्य छन् र आन्दोलनको विस्तारसँगसँगै सदस्य सङ्ख्या बढेको छ। फेब्रुअरी २००१ मा आयोजित दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलनमा ५५ जना मात्र केन्द्रीय सदस्यहरू थिए। तर सदस्यहरूको सङ्ख्यामा भएको वृद्धिसँगै तिनको अधिकार भने बढेको

^{३४} केन्द्रीय समितिवारे सविस्तार जान्न रिपोर्टको मूल पाठ (www.crisisgroup.org मा एपेण्डक्स बी) हेर्नुहोस्।

^{३५} एकजना माओवादी नेतासँग क्राइसिस ग्रुपले अप्रिल २००५ मा इमेलमार्फत पत्राचार गरी जानकारी लियो। पोलिट ब्यूरो सदस्यहरूमा पूर्ण सदस्य र वैकल्पिक सदस्य गरी दुई थरी छन्। पूर्ण सदस्यहरूलाई मात्र मताधिकार प्राप्त छ।

छैन । बहुसङ्ख्यक राजनीतिक र सैनिक फाँटका रणनीतिक योजनाहरूको तर्जुमा अझै पनि पोलिट ब्यूरो र स्थायी समितिद्वारा गरिन्छ । वरिष्ठ, अनुभवी राजनीतिक नेताहरू र जोधाहाहरू रहेको एउटा केन्द्रीय सल्लाहकार समिति पनि छ । जुलाई-अगस्त २००५ मा क्षेत्रीय र जिल्ला कमाण्डहरूमा ठूलो हेरफेर भयो ।

डिभिजनल कमाण्ड

केन्द्रीय राजनीतिक निकायभन्दा बाहिर तीनओटा डिभिजनल कमाण्डहरूलाई व्यापक अधिकार दिइएको छ । जुन २००२ मा आयोजित केन्द्रीय विस्तारित बैठकद्वारा सङ्गठनको संरचना सम्बन्धमा गरिएको व्यापक पुनरावलोकनको क्रममा पश्चिमी, विशेष केन्द्रीय र पूर्वी गरी तीनओटा डिभिजनको नामाकरण गरियो । अगस्त २००४ मा बसेको विस्तारित बैठकले विशेष केन्द्रीय कमाण्ड (काठमाडौँ उपत्यका, सेरोफेरोका पहाडी क्षेत्रहरू र तराई क्षेत्रका वारा, पर्सा, रौतहट र अन्यलाई समेट्ने कमाण्ड) लाई विघटन गरी नयाँ मध्य-केन्द्रीय कमाण्ड गठन गरियो । विशेष कमाण्डअन्तर्गत पर्ने कतिपय क्षेत्रलाई पूर्वी कमाण्डमा स्थानान्तरण गरियो तर अधिकांश क्षेत्रहरू भने मध्य-केन्द्रीय डिभिजनसँगै रहे ।^{३६} प्रत्येक कमाण्डको नेता जसलाई माओवादीहरू अङ्ग्रेजी शब्द प्रयोग गरेर 'इन्चार्ज' भन्ने गर्छन् ऊ स्थायी समितिको पदेन सदस्य हुन्छ । अगस्त २००४ मा बसेको विस्तारित बैठकको खास विशेषता के हो भने त्यसले कमाण्डसम्बन्धी सिमानाहरूको आधारभूत पुनःरेखाङ्कन गर्नुको साथै काठमाडौँ उपत्यकालाई पूर्वी कमाण्डमा साऱ्यो, त्यसले माओवादीको उद्गमस्थल रोल्पा र रुकुमलाई घेर्ने राप्ती क्षेत्रलाई पनि केन्द्रीय कमाण्डमा नै साऱ्यो ।^{३७} अब तीनओटा कमाण्डहरूको भौगोलिक क्षेत्रभित्र पश्चिम केन्द्रीय कमाण्ड अर्थात् महाकाली, सेती, कर्णाली र भेरी अञ्चल, मध्य केन्द्रीय कमाण्ड अर्थात् गण्डकी, लुम्बिनी, राप्ती र धौलागिरि अञ्चल तथा पूर्वी केन्द्रीय कमाण्ड अर्थात् जनकपुर, सगरमाथा, बागमती, नारायणी र मेची अञ्चल परेका छन् ।^{३८}

^{३६} डिभिजनल कमाण्डहरूको निर्माण गर्नुभन्दा पहिले पूर्वी, केन्द्रीय, उपत्यका पश्चिमी र प्रवास गरी केन्द्रीय समितिको प्रत्यक्ष मातहतमा पाँचओटा क्षेत्रीय ब्यूरोहरू थिए । हाल क्षेत्रीय ब्यूरोहरूले डिभिजन कमाण्डहरू समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्छन् । यी क्षेत्रीय ब्यूरोहरूको सङ्ख्या बढेको छ र यिनका सीमानाहरूको पुनःरेखाङ्कन गरिएको छ । हाल प्रत्येक क्षेत्रीय ब्यूरो अन्तर्गत दुईओटा अञ्चल समेटिएका छन्: मेची-कोसी (इन्चार्ज-गोपाल खम्बु), नारायणी-बागमती (इन्चार्ज-अग्नि सापकोटा), जनकपुर-सगरमाथा (इन्चार्ज-मणि थापा), गण्डक अर्थात् गण्डकी-लुम्बिनी (इन्चार्ज-शक्तिबहादुर बस्नेत), राप्ती-धौलागिरि विशेष ब्यूरो (इन्चार्ज-नेत्रविक्रम चन्द, राप्ती-धौलागिरि प्रमुख माओवादी आधार इलाकालाई फेरो मार्ने हुनाले यसलाई 'विशेष' क्षेत्र भनी बयान गरिन्छ), भेरी-कर्णाली (इन्चार्ज-खड्कबहादुर विश्वकर्मा), र सेती-महाकाली (इन्चार्ज-लेखराज भट्ट) ।

^{३७} काठमाडौँ राजधानी हुनाको साथसाथै वास्तवमा देशको पूर्वतिर पर्ने भएकाले यस प्रकारको सिमानाङ्कन तर्कसङ्गत मात्र नभई यसले प्रतीकात्मक सन्देश पनि बोकेको छ । राज्यको काठमाडौँ केन्द्रित हुने जिद्दीवाट पश्चिम, मध्य-पश्चिम र सुदूर पश्चिम विकास क्षेत्रहरूको सिर्जना हुन पुगेको थियो जसको अन्तर्निहित स्पष्ट अर्थका रूपमा यो क्षेत्र राजधानीवाट पर हटेको सुदूर सिमान्त क्षेत्र भन्ने बुझिन्थ्यो । माओवादीद्वारा गरिएको यो प्रबन्धले चाहिँ पहिले किनारीकृत गरिएका क्षेत्रहरू अब 'केन्द्र' का अङ्ग बन्न सक्छन् भन्ने कुराको प्रदर्शन गर्‍यो ।

^{३८} पुण्य गौतम 'विश्वास', 'विद्रोहीहरूको भित्री सञ्जाल', नेपाल, २३ जनवरी २००५ । सरकारी नामहरूसँग कुनै तालमेल हुन नपाओस् भनेर पनि माओवादीहरूले कतिपय जिल्लाहरूका सिमानाको पुनःरेखाङ्कन गरेका कुराको हेक्का राखिनु पर्छ । सिमानालाई लिएर सँगै जोडिएका माओवादी स्वायत्त सरकारहरूका बीचमा विवादहरू पनि रहेका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय विभाग

नेकपा (माओवादी) का नेपाल बाहिरका सबै एकाइहरू अन्तर्राष्ट्रिय विभागमा पर्छन् जसको नेतृत्व पहिले सीपी गजुरेल (गौरव) ले गरेका थिए र अहिले बाबुराम भट्टराईले गरेका छन्।^{३९} बाबुरामले अन्य वरिष्ठ नेताहरूका साथ मे २००५ मा नयाँ दिल्लीमा नेपाली र भारतीय राजनीतिक प्रतिनिधिहरूसँग भेटघाट गरे।^{४०} उनी अन्य अन्तर्राष्ट्रिय कामकाजका लागि प्रमुख सम्पर्क बिन्दु पनि रहेका छन्। पार्टी सङ्गठनको विस्तार गर्नु अर्थात् प्रवासी नेपालीहरूलाई पार्टीमा भर्ना गर्नु, अन्तर्राष्ट्रिय सम्पर्क र सम्बन्धको स्थापना गर्नु, रकम उठाउनु, गोलाबारुद र विस्फोटक पदार्थ खरिद गर्नु र तालिमको प्रबन्ध मिलाउनु आदि अन्तर्राष्ट्रिय विभागका जिम्मेवारीहरू हुन्। यो विभाग सुरुमा भारतमा स्थायी बसोबास गर्ने र अस्थायी नेपाली आप्रवासीहरू दुवैको बीचमा पार्टीको आधार निर्माण गर्ने प्रयासमा केन्द्रित रह्यो। यस प्रकारको काम अहिले युरोप र उत्तर अमेरिकामा विस्तार भएको छ।

अन्य विभागहरू

लिखतहरूमा नीति र निर्देशन, प्रसारण, प्रकाशन, विद्यालय, मानवअधिकार, स्वास्थ्य, जनजाति, कानून र संस्कृति लगायतका अन्य अनेकौँ केन्द्रीय विभागहरू छन्। यी संरचनाहरू आंशिक रूपले राज्यको विद्यमान अस्तित्वलाई छायाँमा पारी माओवादीहरू पूर्णस्तरको वैकल्पिक संरचनाको निर्माण गर्दैछन् भन्ने छाप पार्नु हो। तर अनियमित रूपमै भए पनि प्रकाशन कार्य गरिरहने प्रकाशन विभागबाहेक यी नाममात्रका संरचनाहरू जुनजुन प्रयोजनका निमित्त निर्माण गरिएका हुन् तिनले त्यो काम पूर्ण रूपबाट गरेको भिनो प्रमाणसम्म पनि छैन। वास्तवमा केन्द्रीय नेताहरूको गिरफ्तारी (जसमध्ये पन्ध्रजना जति नेपाल र भारतका कारागारमा राखिएका छन्) र अन्य नेताहरूको हत्या गरिनाले माओवादीको केन्द्रीय कमाण्डमा काम गर्ने व्यक्तिको कमी हुन गई विभिन्न पदहरू खाली रहेका छन्।^{४१}

ख. जनमुक्ति सेना

जनमुक्ति सेना, नेपाल नै माओवादी सैन्य बलको प्रमुख आधार हो। तर यसको सङ्ख्याको आँकलन गर्न गाह्रो छ। कतिपय विश्लेषकहरूद्वारा गरिएको सङ्कुचित आँकलनअनुसार माओवादीहरूसँग खप्पिस लडाकुहरू केही हजारमात्र छन्। एकजना सैन्यविद् र शाही नेपाली सेनाका अवकाशप्राप्त लेफ्टिनेन्ट जनरलको भनाइअनुसार माओवादीहरूसँग सशस्त्र छापामार चार हजार; छापामार तालिम पाएका मिलिसिया पाँच हजार र सशस्त्र मिलिसिया

^{३९} गौरव दोस्रो शान्ति वार्ता भङ्ग हुन लागेको बेलामा भारतीय सुरक्षाकर्मीहरूद्वारा १९ अगस्त २००३ मा चेन्नाईमा पक्राउ परेका थिए। जान्नमा आएअनुसार उनी माओवादीको प्रतिनिधित्व गर्दै युरोपमा गएर त्यहाँका सरकारहरू समक्ष आफ्ना मुद्दाहरू प्रस्तुत गर्ने प्रयासमा थिए।

^{४०} काइसिस ग्रुपसँगका अन्तर्वार्ताहरू, नयाँ दिल्ली, मे २००५।

^{४१} माओवादी नेतासँग काइसिस ग्रुपले लिएको टेलिफोन अन्तर्वार्ता, मार्च २००५।

२० हजार छन्।^{४२} माओवादीहरू स्वयंले भने आफ्ना नौ ब्रिगेडमा^{४३} १० हजारभन्दा बढी सशस्त्र छापामारहरू भएको दावी गरेका छन्। यो एउटा त्यस्तो आँकडा हो जसलाई नजिकैबाट माओवादीहरूको अवलोकन गर्ने धेरैले स्वीकार गरेका छन्। वास्तवमा शाही नेपाली सेनाले पनि यसै प्रकारको आँकलन प्रस्तुत गरेको छ। उसको आँकलनअनुसार माओवादीहरूसँग करिब नौ हजार पाँच सय छापामारहरू र २५ हजार मिलिसिया छन्।^{४४} अन्य विज्ञहरूले भने बढी सतर्कतासाथ माओवादीका खप्पिस लडाकुहरू त्यस्तै पाँच हजारदेखि आठ हजारसम्म हुनसक्ने बताएका छन्।

माओवादी र शाही नेपाली सेना दुवैले उच्च आँकलन गर्नुका निश्चय नै कारणहरू छन्। माओवादीले आफूसँग जनाधार र उल्लेख्य सङ्ख्यामा लडाकु सेना छ भन्ने छाप पार्न चाहेको कुरा स्वतः स्पष्ट छ। उता शाही नेपाली सेनाका अगाडि समस्या के छ भने पहिले राज्यले माओवादी छापामार कार्यकर्ताहरू थोरै छन् भनी गरेका आँकलनहरू उनीहरूद्वारा गरिने वर्तमान स्थितिको चित्रणसँग मेल खाँदैनन्। शाही नेपाली सेना द्वन्द्वमा हालसम्म आठ हजारभन्दा बढी माओवादीहरू मारिएको जसमध्ये आधाभन्दा बढी २००३ मा शान्ति वार्ता भङ्ग भएदेखि यतामात्र मारिएको जनाउँछ।^{४५} यी दुवै दावीहरू र पहिलेका आँकडाहरू सही हुँदा हुन् त अहिलेसम्ममा सारा माओवादी सेना मारिइसकिएका हुन्थे। एकजना विश्लेषकले डिसेम्बर २००३ मा शाही नेपाली सेनाद्वारा प्रस्तुत यस्तै आँकडाबारे यस प्रकार टिप्पणी गरेका छन्:

सङ्ख्या जति भए पनि माओवादीहरूको हताहतीसम्बन्धी विवरणले अहिले माओवादीहरू भगने क्रममा छन् र संस्थापन पक्षका सैनिकहरू केही कालसम्म विद्रोहीहरूको नियन्त्रणमा परेको मुलुकको सिमान्त क्षेत्रमाथि आफ्नो नियन्त्रणलाई सुदृढ बनाउँदै छन् भन्ने कुरा औँल्याउनुपर्ने हो। तर घटनाहरूको अलि गहन विश्लेषण गर्दा भने राज्य र यसका निकायहरू ठाडो पलायनतर्फ प्रवृत्त भई मुलुक भद्रगोलको दिशातर्फ लम्किरहेको दृश्य उजागर हुन आउँछ।^{४६}

जनमुक्ति सेनाको जनरल हेडक्वार्टर प्रचण्डको मातहतमा छ। यसको 'जनरल स्टाफ' मा पार्टीको स्थायी समितिका सदस्यहरू रहेका छन्। जनरल हेडक्वार्टरअन्तर्गत सङ्गठनको तहगत प्रणाली यस प्रकार छ: डिभिजन, ब्रिगेड, बटालियन, कम्पनी, प्लाटुन, स्क्वाड र त्यसपछि मिलिसियाहरू अर्थात् कमजोर हतियार धारी लडाकुहरू जसले छापामार तालिम पूरा पाएका हुँदैनन्। काठमाडौँजस्ता खासखास क्षेत्रहरूमा 'स्पेसल टास्कफोर्स' को स्थापना

^{४२} सदिपबहादुर शाह, 'भविष्यहीन विद्रोह', *समय*, ३० डिसेम्बर २००४।

^{४३} माओवादी सम्पर्क व्यक्तिसँग काइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, मार्च २००५।

^{४४} कर्नेल भिक्टर जेबी राणा, शाही नेपाली सेनाको प्रेस सम्मेलन, *द काठमान्डू पोस्ट*, २१ मे २००५।

^{४५} ब्रिगेडियर जनरल दीपक गुरुङ, शाही नेपाली सेनाको पत्रकार सम्मेलन, काठमाडौँ, ६ मे २००५ (अगस्त २००३ यता 'चारहजार भन्दा बढी विद्रोहीहरू मारिए' मा, *nepalnews.com*, 6 May 2005) र मेजर जनरल किरण शमशेर थापा, शाही नेपाली सेनाको प्रेस जानकारी, काठमाडौँ, २० मे २००५ ('नौ वर्षमा २,१०० सुरक्षाकर्मीहरू मारिए', *कान्तिपुर अनलाइन*, २० मे २००५)।

^{४६} अजय साहनी, हाउ नट टु फाइट एन इन्सर्जेन्सी, *साउथ एसिया इन्टेलिजेन्स रिभ्यू*, २(२१), ८ डिसेम्बर २००३।

गरिएको छ । यस्तो टास्कफोर्स स्थापित नियमित एकाइ नभएका क्षेत्रहरूमा अथवा बेलाबखत बढी विशेषज्ञतायुक्त कारवाही गर्नुपर्ने ठाउँमा काम गर्नको लागि छानिएका छापामारहरू मध्येबाट बनाइन्छन्।^{४७}

यो विस्तृत संरचना अपेक्षाकृत रूपले हालैको विकास हो । आफ्नो सैनिक अभियानको प्रारम्भमा माओवादीहरू सङ्ख्यामा ज्यादै सीमित थिए र उनीहरूलाई हातहतियार र बर्दीको अभाव थियो । न्यूनतम उपकरणले सुसज्जित भएका प्रथम एकाइहरूलाई लडाकु दल, सुरक्षा दल र स्वयंसेवक दलका रूपमा गठन गरिएको थियो । माओवादीको केन्द्रीय क्षेत्रका सैन्य कमाण्डर सन्दिपको भनाइअनुसार सरकारद्वारा मे १९९८-अप्रिल १९९९ मा किलो सेरा टु अपरेसन सुरु गरिएपछि मात्र वास्तविक रूपमा 'जनसेना' को विकास भएको हो।^{४८}

अगस्त १९९८ मा बसेको माओवादीको केन्द्रीय समितिको विस्तारित बैठकले सरकारी दमनलाई चुनौती दिनका लागि 'आधार इलाका' र सैन्य सामर्थ्य विकास गर्ने नारालाई पारित गर्‍यो । माओवादी छापामारहरू बढ्दो गतिमा सुसज्जित र सुप्रशिक्षित हुँदै गए र २००१ को प्रारम्भसम्ममा उनीहरूले प्रहरी बललाई प्रभावकारी ढङ्गले पराजित गरे । तर उनीहरूलाई शाही नेपाली सेनासँग लड्न आफू सक्षम नभएको कुरा थाहा थियो, त्यसकारण जुलाई २००१ मा उनीहरूले सरकारद्वारा गरिएको युद्धविरामको प्रस्तावको प्रत्युत्तरमा युद्धविरामको घोषणा गरी त्यसलाई आफ्नो सैन्य क्षमता बढाउन र अनेकौं स्थलहरूमा उन्नत स्तरका प्रशिक्षण शिविरहरू सञ्चालन गर्नमा उपयोग गरे।^{४९} सेप्टेम्बर २००१ मा रोल्पा जिल्लाको कुरेली गाउँमा 'जनमुक्ति सेना, नेपाल' गठन भएको घोषणा गरियो । अब आफ्ना छापामारहरू बढी राम्रोसँग सज्जित र प्रशिक्षित भएका हुनाले उनीहरूले नोभेम्बरमा दाङ जिल्लाको घोराहीस्थित सैनिक ब्यारेकमाथि आक्रमण गरेर शाही नेपाली सेनालाई युद्धमा भित्र्याए ।

छापामार सेनाको आकारमा बृद्धि भएपछि, जुन २००२ मा बसेको केन्द्रीय समितिको विस्तारित बैठकले ब्रिगेड तहका सैनिक समूहहरू गठन गर्ने निर्णय गर्‍यो । अगस्त २००४ मा यी समूहहरूलाई तीन-तीनओटा ब्रिगेड भएका तीनओटा डिभिजनमा समाहित गरियो जसमध्ये पूर्वी डिभिजन वर्षमान पुन (अनन्त) को मातहतमा, मध्य डिभिजन नन्दकिशोर पुन (पासाङ) को मातहतमा र पश्चिमी डिभिजन जनार्दन शर्मा (प्रभाकर) को मातहतमा रहे ।

^{४७} जनमुक्ति सेनाका कम्पनी तहका कमाण्डरसँग क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वाता, नेपालगञ्ज, फेब्रुअरी २००४ ।

^{४८} कम्पनी तहका जनमुक्ति सेनाका तत्कालीन कमाण्डर सन्दिपसँग लिइएको अन्तर्वाता, नेपाल समाचारपत्र, १७ डिसेम्बर २००० ।

^{४९} पासाङको कमानमा धादिङको उत्तरी भागमा सञ्चालन गरिएको यस प्रकारको एउटा प्रशिक्षण शिविरको भिडियो शाही नेपाली सेनाले फेला पारेर पछि नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण गर्‍यो । माओवादीहरू स्वयंले पनि प्रशिक्षण सत्रका भिडियो व्यापक रूपले खिचेर जनमुक्ति सेनाका क्रियाकलापहरू समेटिएका एकएक घण्टा लामा कम्तीमा पनि दुईओटा फिल्म तयार पारे । उक्त फिल्मका धेरै अंशहरूमा युद्धविरामको अवधिको मिति अङ्कित छ । यी फिल्महरूको वितरण व्यापक रूपले गरिएको छैन, यद्यपि तिनका अंशहरू भने http://cpnm.org/video/Web_Library/Final.htm मा हेर्न सकिन्छ ।

कम्पनीदेखि डिभिजनसम्म प्रत्येक लडाकु एकाइको नेतृत्वमा एकजना सैनिक कमाण्डर र एकजना राजनीतिक कमिसारको साभेदारी हुन्छ, जसले गर्दा माओवादीको दावीअनुसार सेनामाथि राजनीतिक नियन्त्रण सुनिश्चित हुन्छ।^{५०}

कमिसारको दर्जा कमाण्डरको भन्दा उच्च हुन्छ र ऊ प्रत्येक सैनिक एकाइभित्र गठन गरिने पार्टी कमिटीको इन्चार्ज हुन्छ। स्पेसल टास्कफोर्स लगायत सेक्सन तहभन्दा माथिका सबै एकाइहरू पार्टीको नीतिद्वारा परिभाषित केन्द्रीय योजनाभित्र कार्य गर्न निर्देशित हुन्छन्।^{५१} तर २००५ को गृष्म यामको उत्तरार्धदेखि भने पक्राउ परेका माओवादीहरूले आफ्ना थुप्रै कमरेडहरूका पहिचानको पोल खोलिदिने जोखिम ज्वलन्त भएकाले त्यसबाट जोगिनका लागि तल्लो तहका सैनिक र राजनीतिक कार्यकर्तालाई जानाजान अलग्याउने कार्य भयो भन्ने विषयमा विश्वसनीय सूचना प्राप्त भएको छ।^{५२}

यसको अतिरिक्त, अगस्त २००४ मा प्रचण्डले जिल्ला तथा क्षेत्रीय मुख्यालयहरूको कमाण्डअन्तर्गत कम्पनी तहसम्मका एक लाख जनमिलिसिया गठन गर्ने उद्देश्यको घोषणा गरे।^{५३} व्यवहारमा भने जनमिलिसियाहरूले पार्टीका स्थानीय समितिहरूदेखि लिएर स्थानीय जनसरकारजस्ता भिन्नभिन्न निकायहरूबाट आदेश लिन्छन्।^{५४} मूलधारका लडाकुहरूले छापामारसम्बन्धी जे जस्ता काम-कर्तव्यहरू पूरा गर्नुपर्ने अपेक्षा राखिन्छ, जनसेनाका सदस्यहरूबाट त्यस प्रकारको अपेक्षा राखिँदैन तर तिनलाई भरअभरको टेवाभरोसाका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। तिनीहरू हातहतियारद्वारा निम्छ्रो रूपले सुसज्जित हुन्छन् र तिनीहरूले बर्दी लगाउँदैनन्।

माओवादीमा उनीहरू मानिसहरूलाई जबर्जस्ती भर्ती गर्छन् र बाल सिपाहीहरूको प्रयोग गर्छन् भन्ने विश्वसनीय आरोपहरू लागेका छन्।^{५५} माओवादीहरूले साँच्ची नै जबर्जस्ती भर्ती गर्छन् भन्ने कुरामा कुनै सन्देह छैन। उनीहरूका खास गरेर 'एक घर, एक छापामार' र 'जुत्ताहरू'^{५६} भन्ने दुईओटा अभियानहरू व्यापक रूपले प्रचार गरिएका छन्। आफूले बालबालिकाहरूलाई सैन्य तालिम दिने र आफ्नो नियन्त्रणमा रहेका क्षेत्रहरूमा विद्यालयको पाठ्यक्रमलाई सैनिकीकरण गर्ने तथ्यलाई पनि माओवादीहरूले गोप्य राखेका छैनन्।

^{५०} दिनेश, 'जनमुक्ति सेनाको विकास र राजनीतिक कार्य', *जनादेश*, १० अगस्त २००४।

^{५१} ऐजन।

^{५२} क्राइसिस ग्रुपले लिएका अन्तर्वार्ताहरू, नेपाल, सेप्टेम्बर-अक्टोबर २००५।

^{५३} प्रेस वक्तव्य, १ सेप्टेम्बर २००४।

^{५४} दिनेश, 'जनमुक्ति सेनाको विकास र राजनीतिक कार्य', *जनादेश*, १० अगस्त २००४।

^{५५} बालबालिका र सशस्त्र द्वन्द्वबारे वाचलिस्टको *कट इन द मिडल: माउन्टिड भायोलोसन्स अगेन्स्ट चिल्ड्रेन इन नेपाल्स आर्ड कन्फ्लिक्ट हेर्नुहोस्*, जनवरी २००५। यो सामग्री <http://www.watchlist.org/reports/nepal.php> मा उपलब्ध छ। बाल सिपाहीहरू अन्तर्राष्ट्रिय छापामा पनि समाचारको विषय बनेका छन्, जस्तो कि जाने लानकास्टरको 'नेपालका बाल लडाकुहरूबारे बढ्दो चिन्ता', *द वाशिंग्टन पोस्ट*, १४ जुन २००५।

^{५६} यो पछिल्लो अभियानको अर्थ के हो भने माओवादीहरू घरका ढोकाबाहिर एकजोर जुत्ता राख्छन् जुन जुत्ता त्यो घरबाट पार्टीमा, सामान्यतः सेनामा, 'पूर्णकालीन रूपमा' एकजना सदस्य सामेल हुन अपेक्षा गरिने कुराको चिह्न हो। किशोर नेपालको *द माओइस्ट सर्भिस प्रोभिजन इन पार्ट्स अफ मिड एण्ड फार वेस्ट नेपाल*, व्यावसायिक पत्रकारिता अध्ययन केन्द्र, काठमाडौं, मार्च २००५ हेर्नुहोस्।

माओवादीका सैनिक प्रशिक्षार्थी विद्यार्थीहरूसम्बन्धी घटनाहरू व्यापक रूपले लिपिबद्ध भएका छन् तर बाल सिपाहीहरूलाई लडाइँमा प्रयोग गरिएका प्रमाण भने अभिसम्म ज्यादै न्यून छन् । त्यसैगरी सुरक्षा अखडाहरूमा गरिने बृहत् स्तरका अधिकांश आक्रमणपछि नागरिकलाई मानव-ढालका रूपमा प्रयोग गरिन्छ, भन्ने सत्यभाषी आरोपहरू सतहमा उत्रिएका छन् । तर दावी र प्रति-दावीको बीचमा सत्य कुराको यकिन गर्न भने कठिन छ ।

ग. संयुक्त मोर्चा

माओको चिन्तनमा चीनमा कम्युनिस्ट विजयको लागि संयुक्त मोर्चाको धारणा एउटा केन्द्रीय तत्व थियो । यो विचार सारमा सरल छ तर कार्यान्वयनमा भने व्यापक र सम्भाव्यताका दृष्टिले कठिन छ । यसको अर्थ “शत्रुका विरुद्ध साझा सङ्घर्ष चलाउन र क्रान्ति र निर्माणमा विजय प्राप्त गर्नको लागि एकताबद्ध हुन सकिने जति सबै शक्तिहरूसँग एकताबद्ध हुनु” हो ।^{५७} गाँठी कुरा के हो भने एकताबद्ध हुन सकिने र एकताबद्ध हुनुपर्ने शक्तिहरूको प्रकार परिस्थितिअनुसार एकदमै पृथक प्रकृतिको हुनसक्छ । माओले जापानविरोधी सङ्घर्षको अवधिउप्राप्त ‘एकता-सङ्घर्ष-स्वायत्तता’ को नीतिको तर्जुमा गरी त्यसमाथि निरन्तर रूपबाट जोड दिए । “प्रगतिशील शक्तिको विकास गर, बीचका शक्तिहरूलाई आफूतिर तान र हठी शक्तिसँग जुध ।”^{५८} यस प्रकारका शक्तिहरूको कित्ता विभाजन गर्ने कुरा उद्देश्यहरू र हितहरूमाथि निर्भर गर्थ्यो । चिनियाँ कम्युनिस्ट पार्टी कम्तीमा पनि पाँचओटा एकदमै भिन्न प्रकारका संयुक्त मोर्चाहरूको परीक्षणबाट गुञ्जियो ।^{५९}

१९९० को सुरुदेखि नेपाली माओवादीहरूले खास किसिमको संयुक्त मोर्चाको निर्माण गर्ने योजना गरे । त्यो मोर्चा तीन क्रान्तिकारी ‘हितियारहरू’ मध्ये सबैभन्दा कम महत्त्वको हुनेवाला थियो, र त्यो अनेकन चिनियाँ ढाँचाहरूको सम्मिश्रित रूप हुनेवाला थियो । ‘क्रान्तिकारी संयुक्त मोर्चा’, ‘सङ्घर्षको एउटा उपकरण र नयाँ सत्ताको भ्रूण’ हुनेछ ।^{६०} अर्को शब्दमा भन्ने हो भने यो मोर्चा क्रान्तिकारी सङ्घर्षमा सहयोग पुऱ्याउने सङ्गठनहरूको व्यापक गठबन्धनमात्र नभई यसले सरकारको भ्रूणको रूपमा पनि कार्य गर्नेछ । नेकपा (माओवादी) को ध्वजामुनि गठन गरिएका थुप्रै भातृ सङ्गठनहरू अस्तित्वमा हुँदाहुँदै र मूलधारका दलहरूसँग जोडिने

^{५७} क्वोक-सिङ ली (अनु. मेरी लक), *अ ग्लोसरी अफ पोलिटिकल टर्मस अफ द पिपुल्स रिपब्लिक अफ चाइना* (हङकङ, १९५५), पृ. ४५१, जोड थपिएको ।

^{५८} ऐजन्, पृ. ४५२ ।

^{५९} क्रान्तिकारी राष्ट्रिय संयुक्त मोर्चामा क्वोमिन्ताइसँग आपसी सहयोग गर्ने पहिलो प्रयास अन्ततः च्याङ काइ शेकले कम्युनिस्टहरूमाथि खनिएर तिनलाई ध्वस्त पार्न खोजेपछि बर्बादीमा पुगेर समाप्त भयो । दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रमा पछि हटेपछि र लामो अभियान सम्पन्न गरेपछि मात्र कम्युनिस्टहरू जापान विरोधी मोर्चा (१९३७-१९४५) गठन गर्न समर्थ भए, जुन मोर्चा मिचाहाहरूका पञ्जावाट चीनलाई मुक्त गर्ने कार्यमा सफलतासाथ लड्यो । दोस्रो विश्वयुद्धको अन्तदेखि १९४९ को कम्युनिस्ट विजयसम्म संयुक्त मोर्चाका निशानाहरू अवरोधकारी बाहिरी शक्तिहरू संयुक्त राज्य अमेरिका र सोभियत सङ्घ थिए । सत्ताशीन भएपछिको उद्देश्य पूँजीवादी वर्गको रूपान्तरण थियो, सांस्कृतिक क्रान्तिको उथलपुथल समाप्त भएपछि पार्टी नेतृत्वले ‘नयाँ युगको देशभक्तिपूर्ण संयुक्त मोर्चा’ को छविाको प्रायोजन गर्‍यो ।

^{६०} ‘नेकपा (एकता केन्द्र) को राजनीतिक कार्यदिशा’, ऐजन् ।

सूत्रहरूको निर्माण गर्ने बारम्बरका प्रयासहरू हुँदाहुँदै पनि नेपाली माओवादीका विमर्शहरूमा संयुक्त मोर्चाको पछिल्लो भूमिका नै प्रभुत्वशाली रहिआएको छ ।

नेपालका माओवादीहरूले कम्युनिस्ट आन्दोलनभित्र विद्यमान “कानूनी सङ्घर्षमा ध्यान केन्द्रित गर्ने, विभिन्न प्रतिक्रियावादी र दक्षिणपन्थी संशोधनवादी राजनीतिक समूहसँगको कार्यगत एकतामा मात्र जोड दिने र यान्त्रिक ढङ्गले केवल आफ्नो पार्टीका कार्यकर्ताको ‘संयुक्त मोर्चा’ निर्माण गरी होहल्लामात्र मच्चाउने सङ्घर्षतावादी र यान्त्रिक प्रवृत्तिको”^{६१} कटु आलोचना गरे । सच्चा क्रान्तिकारी संयुक्त मोर्चाले “वर्ग सङ्घर्षको विकास गर्ने उपकरणका रूपमा सामन्तवाद र साम्राज्यवाद विरोधी देशभक्तिपूर्ण, जनवादी र वामपन्थी शक्तिहरूलाई” एकताबद्ध बनाउनु पर्छ । “यस प्रकारको मोर्चाको प्रमुख कार्य जनताका समस्याहरूमा आधारित भई सङ्घर्षको विकास गर्नु हुनुपर्छ जुन सङ्घर्षले क्रमशः कानून र व्यवस्थाका (सीमाहरू) तोडोस् । प्रारम्भिक चरणहरूमा यस प्रकारको मोर्चाको प्रभावकारी स्वरूप ग्रामीण क्षेत्रहरू तथा स्थानीय तहमा सीमित हुनेछ ।”^{६२}

जनयुद्धको थालनी गर्ने बाटोमा अग्रसर भएपछि भने माओवादीहरूले संयुक्त मोर्चाका आङ्गिक तत्त्वहरूलाई कडिकडाउ ढङ्गले पार्टीको अधिनस्थ राखेर यस मोर्चाको सङ्कुचित भूमिका परिभाषित गरे । “पार्टीको नेतृत्वअन्तर्गत सामन्तवाद विरोधी र साम्राज्यवाद विरोधी जनसमूहका सबै तप्का र किताहरूलाई एकताबद्ध तुल्याएर सशस्त्र सङ्घर्षको सञ्चालन गरिनेछ ।”^{६३} तीन वर्षभित्रमा सशस्त्र विद्रोह उल्लेखनीय रूपले विस्तार भयो जसबाट संयुक्त मोर्चालाई औपचारिक रूपले ‘जनगणतन्त्र नेपालको केन्द्रीय सङ्गठन समिति’ को ध्वजामुनि राखिनुपर्ने कुरा विचारणीय बन्न पुग्यो ।^{६४} यसको भूमिका भने अझै पनि ‘विभिन्न वामपन्थी, प्रगतिशील, देशभक्त र जनवादी शक्तिहरू’ लाई परिचालन गर्नु थियो । तर यो एकदमै सङ्क्रमणकालीन प्रकृतिको हुनेवाला थियो— “यस प्रकारको केन्द्रीय सङ्गठनले केही समयका लागि प्रधान रूपमा सङ्घर्षको साधनका रूपमा कार्य गर्नेछ र गौण रूपमा सत्ताको साधनका रूपमा कार्य गर्नेछ ।” यस अर्थमा यसले आंशिक रूपले जनगणतन्त्र चीनको प्रारम्भिक कालको ‘जनताको जनवादी मोर्चा’ को फलक दिन्छ, जुन मोर्चाको काम राज्यका आधारभूत अभिभारालाई पूरा गर्न सघाउ पुऱ्याउनु र भित्री तथा बाहिरी शत्रुहरूको विरोध गर्नु थियो ।^{६५} सेप्टेम्बर २००१ मा पहिलो युद्धविराम कालमा माओवादीहरूले एउटा

^{६१} ऐजन ।

^{६२} ऐजन ।

^{६३} ‘ऐतिहासिक जनयुद्धको थालनीसम्बन्धी सैद्धान्तिक प्रस्तावनाहरू’, पूर्वोक्त ।

^{६४} ‘जनयुद्धका अनुभवहरू र केही महत्त्वपूर्ण प्रश्नहरू’, पूर्वोक्त ।

^{६५} जनगणतन्त्र चीनको संविधानको प्राक्कथनमा भनिएको छ— “जनगणतन्त्र चीनको स्थापना गर्ने महान् सङ्घर्षको क्रममा हाम्रो देशका जनताले चिनियाँ कम्युनिस्ट पार्टीको नेतृत्वमा सबै जनवादी वर्ग, पार्टी र समूहहरू, तथा जन सङ्गठनहरूको योगबाट जनताको व्यापक जनवादी संयुक्त मोर्चा निर्माण गरे । जनताको यो जनवादी मोर्चाले (समाजवादतर्फको) सङ्क्रमणको प्रक्रियामा र भित्र तथा बाहिरका शत्रुहरूको विरोध गरी राज्यका आधारभूत अभिभारा पूरा गर्ने साभ्का सङ्घर्षमा समस्त जनतालाई परिचालन र गोलबद्ध गर्ने कार्यमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गरिरहने छ ।” *डकुमेन्ट्स अफ द फस्ट सेसन अफ द फस्ट नेसनल पिपुल्स कंग्रेस अफ द पिपुल्स रिपब्लिक अफ चाइना* (पेकिङ, १९५५) पृ. १३४ ।

मोर्चाका रूपमा ३७ सदस्यीय संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद् गठन गरे। बाबुराम भट्टराईको नेतृत्वमा रहेको उक्त मोर्चाका सहसंयोजक कृष्णवहादुर महारा र सचिव देव गुरुङ थिए।^{६६}

माओवादीहरूले खुला राजनीतिक क्रियाकलाप गरी आफ्नो पक्षमा जनपरिचालन गरेर आफ्नो लोकप्रियतालाई बढावा दिनका लागि अनेकौं भातृ सङ्गठनहरूको स्थापना गरेका छन्। २००१ सम्ममा यस प्रकारका २० ओटा भन्दा बढी सङ्गठनहरू थिए।^{६७} नोभेम्बर २००१ मा राजकीय सङ्कटकालको घोषणा हुनुअघि ती सङ्गठनहरूले खुला वा अर्ध-खुला क्रियाकलापहरू गरे। यीमध्ये लेखनाथ न्यौपानेको नेतृत्वमा रहेको अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन (क्रान्तिकारी) सबैभन्दा प्रभावशाली सङ्गठन हो। शालिकराम जमरकट्टेलको नेतृत्वमा रहेको नेपाल ट्रेड युनियन महासङ्घ (क्रान्तिकारी), जयपुरी घर्तीको नेतृत्वमा रहेको अखिल नेपाल महिला सङ्घ (क्रान्तिकारी), सुरेश आले मगरको नेतृत्वमा रहेको अखिल नेपाल जनजाति महासङ्घ, गुणराज लोहनीको नेतृत्वमा रहेको अखिल नेपाल शिक्षक सङ्गठन (क्रान्तिकारी), नेपाल राष्ट्रिय बुद्धिजीवी सङ्गठन, मणि थापाको नेतृत्वमा रहेको अखिल नेपाल जनसांस्कृतिक सङ्घ र शिवराज गौतमको नेतृत्वमा रहेको अखिल नेपाल किसान सङ्घ (क्रान्तिकारी) अन्य क्रियाशील सङ्गठनहरू हुन्।^{६८}

खुलस्त भन्ने हो भने माओवादीद्वारा 'जनवर्गीय सङ्गठन' भनिने यी सङ्गठनहरू संयुक्त मोर्चाका अङ्ग नभएर पार्टी संरचनाको अधिनमा रहेका सङ्गठन हुन्। यी सङ्गठनहरू पार्टीको आदेशको पालना गर्छन् र विशिष्ट कार्यभारहरू वहन गर्ने वा समर्थनका आधार बनाउने अधीनस्थ अङ्गका रूपमा कार्य गर्छन्। यी सङ्गठनहरू केन्द्रीय पार्टीबाट केही दुरीमा रहेर परिचालित हुने अर्ध-खुला समूहहरूमार्फत भूमिगत क्रियाकलापको फाँटमा कार्यकर्ताहरू भर्ती गर्ने कार्यमा पनि उपयोगी छन्। विशेष गरी यस्ता समूहमा असल काम गरी ख्याती कमाएका पात्रहरूमध्येवाटै नेकपा (माओवादी) मा नयाँ सदस्य भर्ती गर्ने गरिन्छ।

अनेरास्ववियु (क्रान्तिकारी) बाहेक यी सबै सङ्गठनहरू विद्रोहको आरम्भपछि खोलिएका हुन्, र यिनीहरूको योगदान खासै उल्लेख्य रहेको छैन। अनेरास्ववियु (क्रान्तिकारी) ले नोभेम्बर २००० मा हडतालको आह्वान गरी देशभरिका ३० हजारभन्दा बढी विद्यालयहरू बन्द गराएर पहिलोपटक सहरी क्षेत्रहरूमा माओवादीको पहुँचको प्रदर्शन गरिदियो। यसले २००१ को पहिलो युद्धविराम कालमा खास गरेर १९९० पछि च्याउभैं फैलिएका शुल्क तिर्नुपर्ने निजी विद्यालयहरूको शैक्षिक व्यवस्थामा रहेका अदक्षताहरू र असमानतालाई निशाना बनाएर आफ्ना क्रियाकलापलाई थप विस्तार गर्‍यो। निजी विद्यालयहरूको शुल्क घटाउने यसको अभियान एउटा निकै चलाखीपूर्ण कार्यनीति थियो जसले आफ्ना बालबालिकाहरूको शिक्षाको लागि सङ्घर्षरत निम्न मध्यम वर्गीय समूहको ठूलो सङ्ख्याको मन जित्यो। अनेरास्ववियु (क्रान्तिकारी) आफ्नो सदस्यता सङ्ख्या धेरै भएको दावी गर्छ तर

^{६६} संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद्को प्रेस वक्तव्य, २६ नोभेम्बर २००१।

^{६७} 'माओवादी समस्याको समाधानसम्बन्धी उच्चस्तरीय सिफारिस समितिको प्रतिवेदन २०००', श्री ५ को सरकार, पृ. १२।

^{६८} www.cpnm.org लगायत विभिन्न सञ्चारमाध्यमका स्रोतहरूबाट सङ्कलन गरिएको।

सहरी विद्यालय र क्याम्पसमा यसको स्थापित संरचना भने छैन । तथापि, यसले राजनीतिक हस्तक्षेपहरू, अक्सर विद्यालयहरू बन्द गराउनेजस्ता क्रियाकलाप गरी नै रहन्छ ।

अखिल नेपाल ट्रेड युनियन महासङ्घ (क्रान्तिकारी) केही समययता क्रियाशील पहिचान आर्जन गरेको अर्को सङ्गठन हो जसले नाममात्रकै भए पनि केही दर्जन युनियनहरूलाई आपसमा आबद्ध गरेको छ ।^{६९} यो सङ्घको प्रमुख उद्देश्य औद्योगिक कारवाहीहरूद्वारा माओवादी उद्देश्यलाई अधि बढाउनु र औपचारिक अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रका श्रमिकलाई सङ्गठित गरी समर्थनको आधारलाई परिचालन गर्नु हो । जानकारीमा आएअनुसार यसका नेता र सदस्यहरूले काठमाडौँ, विराटनगर र वीरगञ्जका उद्योगपति र व्यापारीबाट 'चन्दा' सङ्कलन गर्ने काममा पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् ।^{७०} सुरुमा जवर्जस्ती चन्दा, तोडफोड र बम विस्फोटनको पछिल्लिर यो सङ्घको हात रहेको छ भनिन्थ्यो तर सेप्टेम्बर २००४ पछि भने विदेशी पूँजी र शोषणकारी बहुराष्ट्रिय निगमसम्बन्धी श्रमिकहरूका सर्त र उजुरीलाई लिएर १२ ओटा प्रमुख व्यापारिक प्रतिष्ठान बन्द गर्न वाध्य गराएपछि भने यसको प्रतिष्ठा व्यापक रूपले बढेर गयो ।^{७१} यसले सोल्टी होटल परिसरमा सानो बम आक्रमण गरेर आफ्नो हडताल लागू गर्‍यो, जुन हडतालले पर्यटन क्षेत्रमा क्षति पुऱ्यायो र साथै राजपरिवारविरुद्ध गरिएको प्रतीकात्मक आक्रमणलाई पनि जनायो, जुन परिवारको सोल्टी होटलसँग गहिरो सम्बन्ध रहेको छ ।^{७२}

तर माओवादीहरूले चिनियाँ क्रान्तिमा निर्णायक रहेकोजस्तो संयुक्त मोर्चा बनाउन भने अझै बाँकी छ । आफूलाई निःसर्त समर्थन गर्ने सङ्गठनहरूको निर्माण गर्नु र भिन्नभिन्न उद्देश्य भएका शक्तिहरूलाई सीमित साभ्का उद्देश्य भएका अभिभारामा साभ्केदारी गर्न सामेल हुनका लागि सम्झाइ-बुझाइ गर्नु फरक कुरा हुन् । यसो हुनाको मुख्य कारण सायद देशभरि नै अन्य दलहरूका जोदाहाहरूलाई निशाना बनाई राजनीतिक प्रतिस्पर्धालाई निर्मूल पार्ने माओवादीको वाध्यकारी नीति नै हो । यसले गर्दा अन्य राजनीतिक समूहहरूसँग सहकार्य गर्नको लागि आवश्यक पर्ने अनुकूल वातावरणलाई चाहिने खालको समझदारीको लागि उर्वर भूमिको सिर्जना हुन सकेको छैन । न फेब्रुअरी २००५ मा भएको शाही सत्तापलटको समयसम्म मूलधारका दलहरूभित्र माओवादीसँग गरिने कुनै पनि गठबन्धन सुरक्षायुक्त र लाभदायक होला भन्ने पर्याप्त भावना नै थियो । उक्त घटनापछि मूलधारका दलहरूसँग एकसाथ कार्य गर्न माओवादीबाट भइरहेका प्रयासहरू उनीहरूले सच्चा संयुक्त मोर्चा निर्माण गर्न सक्लान् वा नसक्लान् भन्ने कुराको पहिलो र सम्भवतः अति महत्त्वपूर्ण परीक्षण हुनेछन् ।

^{६९} यी युनियनहरूमा अखिल नेपाल गलैँचा मजदुर सङ्घ, अखिल नेपाल यातायात मजदुर सङ्घ, अखिल नेपाल होटल तथा रेस्टुरेन्ट मजदुर सङ्घ, अखिल नेपाल निर्माण मजदुर सङ्घ, अखिल नेपाल मिटर टेम्पो मजदुर सङ्घ, अखिल नेपाल प्रेस मजदुर सङ्घ, अखिल नेपाल थाङ्गा कला मजदुर सङ्घ, अखिल नेपाल चित्रकार सङ्घ, नेपाल पसल मजदुर सङ्घ, नेपाल प्रगतिशील समाचारपत्र विक्रेता सङ्घ र हिमालयन ट्रेकिङ मजदुर सङ्घ पर्दछन् ।

^{७०} शाही नेपाली सेनाका अधिकारीहरूसँग क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, मार्च २००५ ।

^{७१} मकूल हुमागाई, 'अर्थतन्त्र ध्वस्त बनाउने नियत', *नेपाल*, २९ अगस्त २००४ ।

^{७२} 'विद्रोहीहरूले नेपालका औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू बन्द गर्न वाध्य गराए', बीबीसी समाचार, १७ अगस्त २००४, <http://newswww.bbc.net.uk/2/hi/sout/asia/3571884.stm> मा पनि उपलब्ध ।

४. नेतृत्व, समर्थनको आधार र स्रोत

क. नेतृत्व, कमाण्ड र नियन्त्रण

सामान्यतः माओवादीहरू अनुशासित र एकताबद्ध छन्, तर त्यसो हुँदाहुँदै पनि आफ्नो विशाल आन्दोलनलाई नियन्त्रणमा राख्ने कार्यमा भने उनीहरूले समस्याको सामना गर्नुपरेको छ । १९९५ मा नेकपा (माओवादी) को गठन भएयता त्यसमा एउटा पनि फुट भएको छैन, तर त्यसको विपरीत मूलधारका प्रत्येक प्रमुख दलहरूमा भने कम्तीमा पनि एकपटक फुट भएको छ । प्रचण्डले पार्टीभित्रको अख्तियारमा आफ्नो एकाधिकारप्रति गम्भीर चुनौतीको सामना गर्नुपर्ने सम्भावना नभएभै लाग्छ । बाबुराम भट्टलाई बाहेक उनको अख्तियारीमाथि खतरा उत्पन्न गर्ने पर्याप्त उचाइ भएका अन्य नेताहरू पार्टीमा छैनन् । बाबुराम स्वयंले नेतृत्व हत्याउने आफ्नो कुनै योजना नभएको कुरा बारम्बार बताएका छन्, र २००५ को पूर्वाद्धमा आफूले भोग्नु परेको अनुशासनको कारबाहीबाट उनले चेतिएको पनि हुनुपर्छ । तर यस प्रकारको अनुशासन कायम राख्नका लागि निरन्तरको प्रयास जरूरी हुन्छ । वरिष्ठ नेताहरू नीतिगत विवाद सम्हाल्नमा र मतमतान्तरलाई ठूलो क्षति पुऱ्याउने अवस्थामा पुग्न नदिने प्रयास गर्नमा आफ्नो निकै समय खर्च गर्ने गर्छन् । शाही नेपाली सेनाको भनाइअनुसार यसबाट योजना र रणनीतिको कार्यान्वयनबाट अन्यत्र ध्यान मोडिने नदिई कारबाहीजन्य प्रभावकारितामा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने गरेको छ ।^{१३}

पार्टीभित्र अन्य खिचातानीहरू पनि छन् तर हाल तीमध्ये कुनैले पनि पार्टीको एकता वा कार्य क्षमतामा गम्भीर खतरा पैदा गरेका छैनन् । पार्टी र विभिन्न जनजातीय मोर्चा सङ्गठनहरूबीचको सम्बन्ध नै हाल सम्भावित विभाजनको सबैभन्दा स्पष्ट क्षेत्र हो । २००४ मा सप्तरीमा उल्लेख्य फुटहरू भए जहाँ माओवादी नेता जयकृष्ण गोइत मधेसी राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चाबाट अलगिए र उता पूर्वी पहाडमा चाहिँ किराँत राष्ट्रिय मोर्चाबाट अनेकौँ दलबदल कार्यहरू भए । यी घटनाहरूले उल्लेख्य रूपमा प्रेसको ध्यान तानेका भए तापनि यिनले आन्दोलनमा गम्भीर क्षति पुऱ्याउने सम्भावना नभएको कुरामा जोड दिएका छन् ।^{१४} तर शाही सत्तापलटपछिका महिनाहरूमा यसै प्रकारका विवादहरू उत्पन्न भएको तथ्यले माथिका घटनाहरूबाट साँच्ची नै गम्भीर चुनौती पैदा भएको कुरा भल्किन्छ ।^{१५}

थुप्रै वरिष्ठ नेताहरूको गिरफ्तारीबाट माओवादीलाई गम्भीर समस्या हुन गएको छ । भारतका कारागारमा रहेका केन्द्रीय तहका १५ जना कार्यकर्ताहरूमध्ये मोहन वैद्य (किरण) एकजना वरिष्ठ विचारक र सम्मानित व्यक्तित्व हुन् जसले विगतमा प्रचण्ड र भट्टलाईबीचका मतभिन्नताहरूलाई मत्थर पार्न सघाउ पुऱ्याएका थिए । भारतीय कारागारमै रहेका अर्का वरिष्ठ नेता सीपी गजुरेल (गौरव) हुन् जो नक्कली बेलायती पासपोर्टका आधारमा चेन्नाईमा गिरफ्तार हुनुअघि अन्तर्राष्ट्रिय विभागमा कार्यरत थिए । बन्दी बनाइएका अन्य सहकर्मीहरू पनि महत्त्वपूर्ण कार्य गरिरहेका थिए, त्यसकारण उनीहरूलाई गुमाउनु

^{१३} अन्नपूर्ण पोस्ट मा २१ मे २००५ मा प्रकाशित मेजर जनरल किरणशमशेर थापाको मूल्याङ्कन हेर्नुहोस् ।

^{१४} क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, मार्च २००५ ।

^{१५} सेप्टेम्बर २००५ मा तेह्रथुममा माओवादीहरूबीच भद्रगोलको स्थिति उत्पन्न भएको (क्राइसिस ग्रुपसँग भएको इमेल संवाद) र मधेशी कार्यकर्ताहरूले पार्टी 'हाई कमाण्डविरुद्ध विद्रोह' गरेको कुरा सुन्नुमा आयो, *द हिमालयन टाइम्स*, २० सेप्टेम्बर २००५ ।

पर्दा माओवादीको क्षमतामा असर परेको छ।^{५६} दुई महत्त्वपूर्ण नेताहरूलाई भारतमा गिरफ्तार गरी नेपाललाई बुझाइएको थियो जसमध्ये मातृका यादवको तराइमा माओवादीको विस्तार र परिचालनमा केन्द्रीय भूमिका रहेको थियो भने सुरेश आले मगर चाहिँ आन्दोलनभित्रका जनजातीय जोदाहाहरूमध्ये प्रमुख व्यक्ति थिए। माओवादीले ३ सेप्टेम्बर २००५ मा एकतर्फी युद्धविरामको घोषणा गरेयता मध्यम तहका थुप्रै कमाण्डरहरू गिरफ्तार भएका छन्, जसमध्ये कतिपय कमाण्डरहरू आफ्नै लापरवाहीको कारण गिरफ्तार भएको कुरा स्पष्ट छ।^{५७}

सर्वाधिक क्षमतावान माओवादी नेताहरूमध्ये धेरैजना मारिएका छन्। पोलिट ब्यूरोका वैकल्पिक सदस्य सुरेश बाग्ले (वासु) ८ सेप्टेम्बर १९९९ मा गोरखामा पुलिसद्वारा मारिएका थिए, केन्द्रीय नेता दण्डपाणि न्यौपाने (दीपेन्द्र शर्मा) २१ मे १९९९ मा काठमाडौँबाट बेपत्ता पारिएका थिए जसलाई मारिएको अनुमान गरिन्छ। क्षेत्रीय तहका नेता र माओवादीमुखी पत्रकार कृष्ण सेन २००१ को पहिलो सङ्कटकालमा प्रहरी हिरासतमा मारिएका थिए, दोलखा जिल्लावासी केन्द्रीय समितिका सदस्य रितबहादुर खड्का (प्रताप) जुलाई २००२ मा रौतहटमा मारिएका थिए, केन्द्रीय समितिका सदस्यहरू मोहनचन्द्र गौतम (कुमार) र शेरमान कुँवर (विशाल) ५ सेप्टेम्बर २००४ मा सिराहामा मारिएका थिए।^{५८} केन्द्रीय समितिका सदस्य तथा ब्रिगेड कमाण्डर नेपबहादुर केसी (परिवर्तन) को १३ मे २००४ मा दुर्घटनामा मृत्यु भएको थियो,^{५९} अनि केन्द्रीय समितिका सदस्य तथा सतवरिया दोस्रो ब्रिगेडका कमाण्डर जित मार्च २००५ मा बर्दियामा सैनिक भडपमा मारिएका थिए।^{६०}

खास गरेर शाही नेपाली सेना खटिएपछि आत्मसमर्पणका घटनाहरू पनि बढेका छन्, जस्तो कि ब्रिगेड कमाण्डर होमप्रकाश श्रेष्ठ (हिमाल), बटालियन कमाण्डरहरू जयबहादुर घर्ती (प्रभात) र मानबहादुर मल्ल (सङ्घर्ष) र कम्पनी कमाण्डर ज्ञानु छत्त्याल (प्रताप) ले आत्मसमर्पण गरेका छन्।^{६१} आत्मसमर्पण गर्ने राजनीतिक कार्यकर्ताहरूमा क्षेत्रीय ब्यूरोका सदस्यहरू खोपबहादुर कँडेल, रवि कार्की र माण्डवराज कार्की पर्दछन्।

आत्मसमर्पण र दलबदलका घटनाहरू धेरैजसो पार्टीको तल्लो तहमा घटेका छन् तर यो प्रवृत्ति केन्द्रीय तहसम्म विस्तारित भएको भने देखिँदैन। तर केन्द्रीय समितिका सदस्यहरू रवीन्द्र श्रेष्ठ, रेखा शर्मा, मुमाराम खनाल, कृष्णध्वज खड्का र वामदेव क्षेत्रीलाई पार्टीले २००१ मा राज्यअन्तर्गत हिरासतमा रहँदा 'कमजोरी' प्रदर्शन गरेको आरोप लगाएको

^{५६} उनीहरूमा कुलप्रसाद केसी, हितबहादुर तामाङ, लोकेन्द्र विष्ट, दिलिप महर्जन, चित्रनारायण श्रेष्ठ र अनिल शर्माजस्ता पार्टीका सक्षम व्यवस्थापकहरू पर्दछन्।

^{५७} उदाहरणको लागि, चौधौँ बटालियन कमिसार उमेश श्रेष्ठ (अनिल), खोटाङ जिल्लाका इन्वार्ज गणेश कार्की (प्रभात) र अनेरास्ववियुको केन्द्रीय समितिका सदस्य रत्न ढकाल सेप्टेम्बर-अक्टोबर २००५ मा काठमाडौँमा सुरक्षाकर्मीका हातबाट गिरफ्तार भएका थिए। सप्तरी जिल्लाका इन्वार्ज शिवराम यादव (सुवास) पनि १ अक्टोबर २००५ मा सप्तरी जिल्लाको कन्चनदाहामा गिरफ्तार भएका थिए।

^{५८} सिन्धुली घर भएका विशाल सोलु-सल्लेरी छैठौँ ब्रिगेडका कमिसार थिए।

^{५९} प्रचण्ड, प्रेस वक्तव्य, ५ जून २००४।

^{६०} जित शाही नेपाली सेनाद्वारा मारिने दोस्रो ब्रिगेड कमाण्डर थिए।

^{६१} शाही नेपाली सेनाले यी सबै माओवादी कमाण्डरहरूलाई एउटा प्रेस भेटघाटमा प्रस्तुत गरेको थियो। नेपाल, ३० जनवरी २००४ हेनुहोस्।

थियो । जसमध्ये शर्मा, खड्का र खनाललाई पुनःस्थापित गरिएको छैन र खनालले चाहिँ आफू नेकपा (माओवादी) मा सम्बद्ध नभएको कुरा सार्वजनिक रूपले घोषणा गरेका छन् ।^{५२}

प्रचण्डको आदेश माओवादी आन्दोलनभरि नै जारी हुन्छ, र केन्द्रीय तहका निर्णयहरू क्षेत्रीय, जिल्ला र गाउँ तहहरूमा जारी हुन्छन् । कमाण्डको यो शृङ्खलामा ठूला व्यवधानहरू पैदा भएका छैनन् । त्यसकारण यस हदसम्म आन्दोलन एकीकृत र अनुशासित रहेको छ । यसो हुनाको कारण केन्द्रीय नेतृत्वको दह्रो पकडमा रहेको सुसङ्गठित राष्ट्रिय कमाण्डको संरचना हुनु नै हो । यार्सागुम्बा^{५३} को व्यापार गरी पैसा कमाउन खोज्ने स्थानीय माओवादीसम्बन्धी सतर्कताकारी कथा-किस्साहरूजस्ता सबल केन्द्रीय व्यवस्थापनसम्बन्धी अनेकौं विवरणहरूबाट यो कुरा देखिन आउँछ:

कैयौं वर्षअघि एकपटक स्थानीय माओवादीहरू स्वयंले मध्यस्थता गर्ने डिलरका रूपमा काम गरी ती ठूला कारोबारहरूबाट मुनाफा कमाएका थिए । माओवादी नेतृत्वलाई यो कुराको जानकारी भएपछि उनीहरूले यस्तो अभ्यासलाई रोकेर उक्त व्यापार परम्परागत निजी डिलरहरूलाई फर्काइदिए अनि अनुचित तरिकाले आर्जन गरिएको मुनाफा जफत गरी माओवादी केन्द्रीय कोषमा दाखिला गरे ।^{५४}

तर थुप्रै पर्यवेक्षकहरू स्थानीय कमाण्डहरूले उच्चस्तरीय नीतिविरुद्ध कार्य गरेका वा उनीहरू ती नीतिहरूप्रति अनभिज्ञ रहेका जस्ता देखिने घटनाहरू औँल्याउँदै केन्द्रीय नियन्त्रणको दरिलो पकडबारे प्रश्न गर्ने गर्छन् । पार्टीले लापर्वाही वा गल्तीहरू गरेबापत कारबाही पनि गरेको छ तर सामान्यतया खास दबाव परेको खण्डमा मात्र अनुशासनसम्बन्धी यस्ता कदमहरू प्रकाशमा आउँछन् । ११ अगस्त २००४ मा दैलेखका पत्रकार डेकेन्द्रराज थापाको हत्याको घटनामा यस्तै भएको थियो । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा तीव्र आलोचना भएपछि मात्र माओवादीका पश्चिमी केन्द्रीय कमाण्डका इन्चार्ज दिवाकर हत्याको बयान दिन बाध्य भएका थिए । उनले थापा पत्रकारमात्र नभई सुराकी पनि थिए जसले थुप्रै मानिसको ज्यान मराएका थिए भनी दाबी गरे । तर माओवादीको केन्द्रीय नीतिअनुसार भने यो घटनामा गल्ती हुन गएको थियो । “यस प्रकारका गम्भीर अपराधको दोषी पाइने कुनै पनि पत्रकारलाई पक्राउ गर्न सकिन्छ तर मृत्युदण्ड भने दिइनु हुन्छ ।”^{५५} उनले पार्टीले छानबिन गर्ने आदेश दिएको घोषणा गरे तर उनीहरूको वेवसाइटमा एउटा छोटो वक्तव्य देखापर्नु बाहेक छानबिनका परिणामहरू प्रकाशित भएका छैनन् ।

अनुशासनसम्बन्धी घटनाहरू घट्नुको एउटा कारण पार्टीका तल्ला तहहरूलाई दिइएको स्वायत्तताको मात्रा हो । समितिहरू र अन्य क्षेत्रीय निकायहरूलाई तिनीहरूको हैसियतअनुसार

^{५२} मुमाराग खनालसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, नेपाल, ८ मे २००५ ।

^{५३} यार्सागुम्बा नेपालको हिमाली भेगमा पाइने र भारत तथा चीनमा निर्यात गरिने ज्यादै मूल्यवान परम्परागत औषधि हो ।

^{५४} रबर्ट गर्सोनीको रिपोर्ट, सोइड ड वाइन्ड: हिस्ट्री एन्ड डाइनामिक्स अफ द माओइस्ट रिभोल्ट इन नेपाल्स राप्ती हिल्स, मर्सी कोर इन्टरनेशनल समक्ष दाखिला गरिएको रिपोर्ट, अक्टोबर २००३, पृ. १४, <http://www.mercycorps.org/items/1662/> मा पनि उपलब्ध ।

^{५५} दिवाकर, नेकपा (माओवादी) का पश्चिमी केन्द्रीय कमाण्डका इन्चार्ज, प्रेस वक्तव्य, २१ अगस्त २००४ ।

निर्णय गर्ने अख्तियार निश्चित मात्रामा प्रत्यायोजन गरिएको छ । खास गरेर तीनओटा डिभिजन कमाण्डहरूलाई सिद्धान्ततः पार्टीको समग्र कार्यदिशा अनुरूप आफ्ना कार्यक्रमहरू र कार्ययोजनाहरू निर्धारण गर्नका लागि उल्लेखनीय स्वतन्त्रता दिइएको छ । तर उनीहरूको नेतृत्व स्थायी समितिबाट बनेर आउने हुनाले उनीहरूद्वारा शीर्षस्थ तहमा सहमति नभएको कार्यदिशा अपनाउने सम्भावना न्यून छ ।^{५६}

स्थानीय र जिल्ला समितिहरूलाई सैनिक निशाना र हत्याबारे निर्णय गर्न दिइएको छ । तर यो अधिकारको दुरुपयोग भने बल्किरहने घटनाक्रम बनेको छ ।^{५७} माओवादी आन्दोलनको सबैभन्दा संवेदनशील अङ्ग अर्थात् जनसेनामा भने अहिलेसम्म आन्तरिक अनुशासनहीनता वा अराजकता उल्लेखनीय रूपमा देखिएको छैन ।^{५८} यसो हुनाको आंशिक कारण दोहोरो सैनिक/राजनीतिक नेतृत्वको प्रणाली नै हो । कमाण्डरहरूले कारवाहीमा छापामारहरूको नेतृत्व गर्छन् भने कमिसारको पार्टीको दर्जा भने अलि उच्च हुन्छ । महत्वपूर्ण निर्णयहरू कमाण्डर र कमिसारले संयुक्त रूपबाट गर्ने व्यवस्थाले अनुशासनहीनताको सम्भावनालाई घटाउँछ ।

माओवादीहरू अराजक वा 'अनियन्त्रित भीड' मा परीत भए भन्ने दावी अतिशयोक्तिपूर्ण देखिन्छ र उनीहरूको सैनिक कमाण्डले यो दावीलाई अस्वीकार गरेको छ । तर माओवादीहरू व्यापक रूपले फैलिएको वैयक्तिक अनुशासनको समस्याबाट भने हैरान भएका छन् । यसो हुनाको आंशिक कारण उनीहरूको शीघ्र विस्तार हो । आरम्भका वर्षहरूमा उनीहरूका कार्यकर्ताहरूको छनोट होसियारीसाथ गरिन्थ्यो । उनीहरूलाई मिहिन रूपले केलाइन्थ्यो र जिम्मेवारी दिइनुभन्दा पहिले मार्क्सवादी र माओवादी सिद्धान्तको शिक्षा दिइन्थ्यो । यसबाट सानो तर राजनीतिक दृष्टिले केन्द्रित र अनुशासित समूहको निर्माण हुन्थ्यो ।

खास गरेर शाही नेपाली सेनालाई परिचालन गरिएपछि भर्तीको आवश्यकता बढ्नाको कारण आन्दोलन ज्यादै तीव्र गतिले विकसित भएको हुनाले होसियारीसाथ छनोट गर्ने प्रक्रिया परित्यक्त हुनपुग्यो । राजनीतिक र सैनिक दुवै मोर्चामा पार्टी कार्यकर्ताहरूको औसत उमेर घट्यो । परिणामस्वरूप, अनुशासनहीनता र यससित सम्बन्धित समस्याहरू ह्वात्तै बढे । माओवादी आदर्श वचन "बन्दुकले विचारलाई नियन्त्रण गर्ने हैन, विचारले बन्दुकलाई नियन्त्रण गर्नुपर्छ" भन्ने हुन्थ्यो । तर थुप्रै कार्यकर्ताहरूका दृष्टिमा बन्दुक बढी शक्तिशाली भएभैं लाग्छ । यो समस्या हटाउनका लागि बेलाबखत आन्तरिक सुधारात्मक कदमहरू चालिएका छन् ।

माओवादीहरू कमाण्ड र नियन्त्रणको सङ्कटमा पुगिहाले जस्तो लाग्दैन । तर उनीहरूले समस्याको सामना गर्नु परेको कुरा भने स्पष्ट छ । माओवादी आन्दोलन विशाल र विस्तारित हुनाको कारण यसमा निःसन्देह अपराधिक तत्त्वहरू आकर्षित हुने नै भए, जसबाट आन्तरिक व्यवस्थापनसम्बन्धी चुनौतीहरू आइलागेका छन् । मृत्यु, गिरफ्तारी र आन्तरिक विवादद्वारा वरिष्ठ नेताहरू गुम्नाले गर्दा उनीहरूको क्षमतामा आघात पुग्न

^{५६} क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौं, मार्च २००५ ।

^{५७} माओवादी कार्यकर्तासँग क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, नेपालगञ्ज, फेब्रुअरी २००४ । यस प्रकारका निर्णयहरू एउटा समिति वा सैनिक आयोगद्वारा गरिन्छन् । तर यसमा प्रमुख भूमिका भने सचिव, कमाण्डर र कमिसारको हुन्छ ।

^{५८} 'जनमुक्ति सेनाको घोषणा', जनमुक्ति सेनाको पहिलो राष्ट्रिय सम्मेलनद्वारा पारित दस्तावेज, सेप्टेम्बर २००१ ।

गएको छ । आन्तरिक खिचातानीहरूबाट आम मनोबलका साथै कारवाहीजन्य प्रभावकारितामा समेत खास रूपले क्षति पुग्ने गरी असर परेको छ । २००५ को आरम्भमा प्रचण्ड-बाबुरामवीचको सहकार्य भङ्ग भयो होला भनी तीव्र अनुमान गरिएको अवधिमा अनेकौँ महत्त्वपूर्ण सैनिक पराजयहरू भोग्नु परेको तथ्य निश्चय नै संयोग होइन ।

ख. सदस्यता र समर्थनको आधार

माओवादी आन्दोलन जुन हदसम्म विकसित भयो, समर्थनको ठूलो आधारलाई परिचालन नगरी त्यसो हुन सम्भव थिएन । यद्यपि त्यो नेपालको जनसङ्ख्याको सानो प्रतिशतमात्र हो । उदाहरणको लागि, शाही नेपाली सेनाको आँकलनअनुसार सशस्त्र कार्यकर्ताहरू र १४ हजार राजनीतिक कार्यकर्ताहरू बाहेक माओवादीका करिब एक लाख समर्थक हुन सक्छन् ।^{९९} माओवादीहरू स्पष्टतः यो भन्दा कता हो कता ठूलो सङ्ख्याको दावी गर्दा हुन् । यस बाहेक निश्चय नै गुप्त रूपले सहानुभूति राखेहरू र प्रतिबद्ध समर्थकहरूको भन्ने ठूलो जमात छ । शाही नेपाली सेनाका अवकाशप्राप्त लेफ्टिनेन्ट जनरल सदिपबहादुर शाहको आँकलनअनुसार माओवादीका २४ हजार क्रियाशील समर्थकहरू र दुई लाख सहानुभूतिदाताहरू छन् ।^{१०}

थुप्रै सर्वेक्षणहरूले के कुराको सङ्केत गरेका छन् भने स्वतन्त्र र स्वच्छ निर्वाचनमा माओवादीले प्राप्त गर्ने मतको प्रतिशत न्यून हुनसक्छ । तर त्योभन्दा निकै बढी मतदाताहरू उनीहरूले अपनाएका साधनहरूसँग असहमत हुँदाहुँदै पनि उनीहरूका उद्देश्यहरूसँग भने सहमत छन् । समग्र रूपमा माओवादीहरूलाई समर्थन गर्ने मानिसहरू तीन कोटिका छन्—प्रतिबद्ध ‘पूर्ण कालिक कार्यकर्ताहरू’, जसले भूमिगत भएर सैनिक वा राजनीतिक कार्यमा भाग लिएका छन् । समर्थकहरू, जसले खुला रूपले काम गर्छन् र जसले आफू माओवादी भएको घोषणा नगरे तापनि अनेक तरिकाले सहयोग जुटाउँछन् र सहानुभूति राख्ने मानिसहरू, जसले व्यवहारिक सहयोग गरिहाले पनि थोरैमात्र गर्छन् । यस कोटिमा ती मानिसहरू पनि पर्न सक्छन् जो माओवादी हिंसाप्रति असन्तुष्ट भएर पनि उनीहरूको राजनीतिक एजेण्डालाई समर्थन गर्छन् ।^{११}

वर्ग

माओवादीहरूले सशस्त्र सङ्घर्षको थालनी गर्नुभन्दा पहिले आफ्नो समर्थनको लागि आशा गर्न सकिने प्रेरक शक्तिहरूको वर्ग विश्लेषण गरे । उनीहरूले समर्थनको अपेक्षा गर्न सकिने छोटो व्यापक वर्गहरूको पहिचान गरे । जसमध्ये सर्वहारा वर्ग, गरिब किसानहरू, मध्यम किसानहरू, धनी किसानहरू, निम्न पूँजीपति वर्ग र राष्ट्रिय पूँजीपति वर्ग थिए ।^{१२} यी पछिल्ला तीनओटा वर्ग ‘ढुलमुले सहयोगीहरू’ मात्र हुने अपेक्षा गरियो । यद्यपि माओवादीहरूले निम्न पूँजीपति

^{९९} कर्नेल भिक्टर जेवी राणा, शाही नेपाली सेनाको पत्रकार सम्मेलन, *द काठमाण्डू पोस्ट*, २१ मे २००५ ।

^{१०} सदिपबहादुर शाह, ‘भविष्यहीन विद्रोह’, *समय*, ३० डिसेम्बर २००४ ।

^{११} माओवादी सङ्घर्षहरू र अन्य राजनीतिक दलका कार्यकर्ताहरूसँग काइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, २००४ र २००५ ।

^{१२} ‘नेपालमा सशस्त्र सङ्घर्षको रणनीति र कार्यनीतिहरू’, पूर्वोक्त ।

वर्गलाई भने 'महत्त्वपूर्ण सहायकको भूमिका' खेले सम्भावना भएको वर्गका रूपमा आँकलन गरे। उनीहरूले 'साम्राज्यवादीहरू' र 'प्रतिक्रियावादी शक्तिहरू' बुद्धिजीवीहरूलाई सहवरण गर्नमा केन्द्रित रहेको कुरा पनि औँल्याए।

माओवादीहरू परम्परागत मार्क्सवादीहरूभैँ नेपालको सर्वहारा वर्ग सानो भए तापनि 'यो सर्वाधिक क्रान्तिकारी वर्ग' हो र 'अन्य सहयोगी वर्गहरूको पहिचान गर्ने र तिनीहरूलाई नेतृत्व दिने ऐतिहासिक दायित्व' यसैका काँधमा रहेको छ, भन्ने कुरामा विश्वास गर्छन्। तथापि उनीहरूले के निष्कर्ष निकाले भने ग्रामीण तथा सहरिया मजदुरको सम्मिश्रण अर्थात् "कृषि कामदार, बाँधुवा मजदुर, भूमिहीन किसान, कुल्ली, गरिव किसान र हाप्पो सन्दर्भमा गाडावाल, रिक्सा चालक, टेम्पो, ट्याक्सी आदिका चालक र यातायात तथा होटल मजदुर आदि" को सम्मिश्रण नै मुख्य प्रेरक शक्ति हुनेछ। चाखलाग्दो कुरा के छ भने भूमिमा स्वामित्व हुँदाहुँदै पनि कठिनाइसाथ जीवन यापन गर्ने हुनाले र पहाडी भेगमा उनीहरूको सङ्ख्या अन्य वर्गहरूको भन्दा बढी हुनाले मध्यम किसानहरूलाई पनि उनीहरूले माथिको पङ्क्तिमा सामेल गरे।^{९३}

माओवादीहरूले मिलेर काम गर्ने प्राथमिक वर्गका कोटिहरू यी थिए भने अन्य कम्युनिस्ट समूहहरूले निर्माण गरी मार्क्सवादमा दीक्षित भएका कार्यकर्ताहरूको आधारले उनीहरूलाई सघाउ पुऱ्यायो। मूलधारका कम्युनिस्ट पार्टीहरूका केही असन्तुष्ट सदस्यहरूलाई दलबदल गराएर फाइदा लिन माओवादीहरू समर्थ भए। एकजना माओवादी नेताको भनाइअनुसार खास गरेर देशको पूर्वी भेगमा एमालेका कार्यकर्ताहरू दलबदल गरी माओवादीमा भित्रिए।^{९४} विचारधारात्मक दृष्टिले खारिएका यी कार्यकर्ताहरूले माओवादीलाई प्रारम्भिक कालको आफ्नो विस्तारमा सघाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेले।

माओवादीका सुरुका अनेकौँ अभियानले पनि व्यापक जन-सहानुभूति प्राप्त गर्न सघाउ पुऱ्याए। केन्द्रीय सरकारद्वारा लामो समयदेखि उपेक्षा गरिएका र देशको असमान विकासप्रति सचेत भएका मानिसहरूका लागि माओवादीले नयाँ आशाको ढोका खोलिदिए जस्तो लाग्यो। 'जनअदालत' बाट न्याय दिने प्रथम परीक्षणहरूमा शोषणकारी सुदखोर र भूमिपतिहरूलाई दण्ड दिईदा त्यसले जनसमर्थन प्राप्त गर्‍यो भने मदिराको दुरुपयोग र घरेलु हिंसाविरोधी अभियानहरूले माओवादीको साहसिक र सुधारवादी छवि निर्माण गरिदिए। तर यी अभियानहरूको आकर्षण छिट्टै धमिलिएर गयो, अनि यी अभियानहरूको सन्देशस्पद प्रभावका कारण माओवादीको सबलतालाई उकास्ने तिनको क्षमता सीमित बन्न पुग्यो।

जनजाति र जात

अन्यथा वहिष्कृत भएका जनजाति र जात समूहहरूको व्यापक सहभागिता माओवादी आन्दोलनको एउटा उल्लेख्य विशेषता हो।^{९५} तर यो सहभागिता उपल्ला तहहरूको

^{९३} ऐजन।

^{९४} जनमुक्ति सेनाका पूर्वी डिभिजन कमाण्डर अनन्तसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, जनादेश, १६ डिसेम्बर २००३।

^{९५} सुधीर शर्मा, *एथिक डायमेन्सन अफ द माओइस्ट इन्सर्जेन्सी*, मे २००२ (अप्रकाशित रिपोर्ट), पृ. २६।

नियन्त्रणमा रूपान्तरित हुन भने सकेन । स्वतन्त्र विचार भएका र आफू नेपालको राज्यबाट ऐतिहासिक कालदेखि नै बहिष्कृत भएकोमा राम्ररी सचेत मगरहरू रोल्पा र रुकुममा केन्द्रित हुनु एउटा त्यस्तो कारक थियो जसले यस्तो सहभागितालाई माओवादी परिचालनको एक उपयुक्त तत्त्व बनाइदियो । तर अल्पसङ्ख्यक समुदायका युवाहरूलाई नेतृत्वले कुभावनासाथ नचाएर तोपको चारोभन्दा पनि तुच्छ वस्तुका रूपमा उपयोग गर्‍यो भनी बारम्बार आरोप लगाइएको छ ।

माओवादीको सात सदस्यीय स्थायी समितिमा रामबहादुर थापा र नवनियुक्त देव गुरुङ गरी अल्पसङ्ख्यक जनजाति समुदायहरूका दुईजना सदस्यमात्र छन् । अन्य निकायहरू भने बढी प्रतिनिधित्वयुक्त छन् । संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद्का ३७ सदस्यहरूमध्ये २० सदस्य जनजाति र दलित समुदायहरूका छन् भने २००० मा विघटन गरिएको संयुक्त जनमोर्चामा जनजाति र दलित समुदायहरूका सदस्यहरू १६ जना थिए । माओवादी पार्टीको केन्द्रीय समितिमा पनि जनजाति, दलित र तराइवासी नेताहरूको उपस्थिति उल्लेख्य छ ।^{९६} माओवादी नेतृत्वको बनोट जे जस्तो भए पनि उनीहरूले दरबार र मूलधारका दलहरूले कहिल्यै गर्न नसकेको^{९७} अल्पसङ्ख्यकहरूका अधिकारहरू सम्बन्धमा स्पष्ट रूपले जुन गम्भीर प्रतिबद्धता गरेका छन्, त्यसको अर्थ के हो भने उनीहरूले एउटा त्यस्तो विकल्प प्रस्तुत गरेका छन्, जुन विकल्प यस प्रकारका धेरै समुदायहरू, विशेष गरेर क्रान्तिकारी बनाइएका र मोहभङ्ग भएका युवाहरूका लागि चित्ताकर्षक बनेको छ ।

महिला

माओवादीहरूले महिलाहरूलाई आह्वान गरी आफ्नो आन्दोलनका क्रियाशील सहभागीका रूपमा भर्ती गर्न विशेष प्रयास गरेका छन् ।^{९८} लैङ्गिक समानता सदैव उनीहरूको राजनीतिक कार्यक्रमको एउटा विशेषता बनेको छ । नेकपा (माओवादी) ले आफ्नो विद्रोहको आरम्भको

^{९६} उदाहरणको लागि, देव गुरुङ, रामबहादुर थापा, मानबहादुर थापा, सुरेश आलेमगर, मातृका यादव, नन्दकिशोर पुन, वर्षमान पुन, रामचरण चौधरी, चित्रनारायण श्रेष्ठ, रवीन्द्र श्रेष्ठ, हिसिला यमी, सन्तोष बूढा मगर, पूर्णबहादुर घर्ती, कुमारी मोक्तान, हितमान शाक्य, हितबहादुर तामाङ ।

^{९७} यो विफलताबारे क्राइसिस ग्रुपले मूलधारका राजनीतिक दलहरूसम्बन्धी आफ्ना पछिका रिपोर्टहरूमा विस्तारपूर्वक जाँच गर्नेछ ।

^{९८} माओवादी आन्दोलनमा महिलासम्बन्धी विषयलाई लिएर क्राइसिस ग्रुपका पछिका रिपोर्टहरूमा यथोचित रूपले जाँचबूझ गरिने छ । माओवादी महिलाहरू स्वयंमध्ये, मूलतः हिसिला यमी (पार्वती) ले बाहेक यस विषयमा कसैले पनि लेखेका छैनन् । उदाहरणको लागि, हिसिला यमी र बाबुराम भट्टराई लिखित *मार्क्सवाद र महिला मुक्ति* (उत्प्रेरक प्रकाशन, २०००) तथा अर्जुन कार्की र डेभिड सेडनद्वारा सम्पादित *द पिपुल्स वार इन नेपाल: लेफ्ट प्रस्पेक्टिभ* नामक ग्रन्थमा पार्वती लिखित 'जनयुद्धमा महिला सहभागिता' (दिल्ली, २००३) हेर्नुहोस् । *नेपाली क्रान्तिका समस्या र सम्भावनाहरू* नामक ग्रन्थमा प्रचण्डको 'महिला मुक्तिको समस्या र आजको आवश्यकता' शीर्षकको लेख पनि प्रकाशित भएको छ । शोभा गौतमद्वारा सम्पादित *नेपालको माओवादी विद्रोहमा महिला* नामक ग्रन्थमा शोभा गौतम, अमृता बास्कोटा र रिता मानचण्डाका गैर-माओवादी दृष्टिकोणहरू पनि उपलब्ध छन्, पृ. ९३-१२१ र यस सन्दर्भमा माइकल हट्टद्वारा सम्पादित *हिमालयन पिपुल्स वार* नामक ग्रन्थमा मन्दिरा शर्मा र दिनेश प्रसाईं लिखित 'जनयुद्धका लैङ्गिक आयामहरू' भन्ने लेख पनि प्रकाशित छ (लण्डन, २००४), पृ. १५२-६५ ।

उद्घोष गर्ने अपिलमा भनेको छ- “महिलाहरूलाई दोस्रो दर्जाका नागरिकका रूपमा व्यवहार गर्दै आएको यो राज्यले अहिले बलात्कार र चेलीबेटी तस्करीको साथै विज्ञापनहरूको माध्यमले महिलाहरूको वस्तुकरणको प्रक्रियालाई घनिभूत तुल्याएको छ।”^{१९९} संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषदले आफ्नो नीतिगत घोषणापत्रमा महिला र परिवारलाई अलग्गै खण्ड दिएर भनेको छ- “महिलाहरूमाथि हुने गरेका पितृसत्तात्मक शोषणका सबै स्वरूपहरूलाई समाप्त पारिने छ, र महिलाहरूलाई पुरुष सरह समान अधिकार दिइने छ। छोरालेजस्तै छोरीले पनि पैंत्रिक सम्पत्तिमा समान अधिकार उपभोग गर्न पाउने छन्। महिलाहरूलाई राज्यका सबै अङ्गहरूमा सहभागी बन्नका लागि विशेष अधिकारको व्यवस्था गरिने छ”^{१००} भनिएको थियो। माओवादीहरूले व्यापारिक यौनकर्मलाई उन्मूलन गर्ने, चेलीबेटीहरूको तस्करी गर्नेहरूका विरुद्ध कडा कदम चाल्ने, पारस्परिक सम्मतिका आधारमा मात्र विहा गर्न अनुमति दिने, गर्भपतन गर्न छूट दिने र पारपाचुकेसम्बन्धी कार्यविधिहरूमा महिलाहरूलाई विशेष ध्यान-दृष्टि दिने बाचा गरेका थिए।^{१०१}

महिलाहरूलाई पार्टी, सेना र मोर्चा सङ्गठनका सबै क्षेत्रहरूमा प्रवेश गराइएको छ। माओवादी छापामार सेनामा महिलाहरू ३० देखि ४० प्रतिशतको बीचमा कतै होलान् भनी आँकलन गरिएको छ।^{१०२} माओवादी महिला सङ्गठन अखिल नेपाल महिला सङ्घ (क्रान्तिकारी) ले मदिरा र घरेलु हिंसाविरोधी अभियानको नेतृत्व गरेको छ। २००१ को युद्धविराम अवधिमा यो विशेष क्रियाशील थियो। तर तत्कालीन महिला नेतृ रेखा शर्मा र अन्य वरिष्ठ व्यक्तित्वहरूको गिरफ्तारीबाट यो अभियानमा गम्भीर व्यवधान पैदा भयो। रोल्पावासी केन्द्रीय समिति सदस्य जयपुरी घर्तीलाई २००३ मा सङ्गठनको नयाँ अध्यक्षमा नियुक्त गरियो। त्यसपछि यो महिला सङ्घले ग्रामीण क्षेत्रहरूमा बढी काम गर्न थालेको छ। प्रत्येक सैनिक एकाइमा यथासम्भव धेरै महिलाहरूलाई समावेश गर्ने माओवादीहरूको घोषित नीति छ। उनीहरूका नेताहरूको भनाइअनुसार २००० तिर थुप्रै महिला स्ववायड कमाण्डरहरू र उप-कमाण्डरहरू थिए। कतिपय क्षेत्रमा त अखिल महिला छापामार एकाइहरू पनि थिए।^{१०३} हिसिला यमी (पार्वती) को भनाइमा २००४ को आरम्भसम्ममा महिलाहरूको सङ्ख्या जनमुक्ति सेनाको एक तिहाई पुगेको थियो र उप-कमाण्डर तहहरू तथा बटालियन तहमा कमिसारसम्म उनीहरूको प्रतिनिधित्व भएको थियो।^{१०४}

तथापि महिलाहरूले माओवादी आन्दोलनभित्रै समानता प्राप्त गर्नका निमित्त पनि लामो यात्रा छिचोल्न बाँकी छ। केन्द्रीय समिति र पोलिट ब्यूरोमा महिलाहरू ज्यादै थोरै छन्, र शक्तिशाली स्थायी समितिमा त एकजनासम्म पनि छैन। पम्फा भूपाल र हिसिला यमी दुईमात्र पोलिट ब्यूरो सदस्य हुन् जसले अनुशासनको कारवाहीको सामना गर्नु परेको छ।

^{१९९} 'नेकपा (माओवादी) को अपिल', पूर्वोक्त।

^{१००} संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषदको साभाना न्यूनतम नीति तथा कार्यक्रम।

^{१०१} ऐजन।

^{१०२} मन्दिरा शर्मा र दिनेश प्रसाईं, ऐजन, पृ. १५४।

^{१०३} यमी र भट्टराई, पूर्वोक्त, पृ. ६६।

^{१०४} पार्वती, 'बुमन्स पार्टीसिपेसन इन पिपुल्स आर्मी', द वर्कर, अङ्क ९, फेब्रुअरी २००४।

केन्द्रीय समितिका अन्य महिला सदस्यहरू हुन्, जयपुरी घर्ती, उमा भुजेल, कुमारी मोक्तान र रेखा शर्मा (जो: अनुशासनको कारवाहीमा परेकी छन्) । उस बेला थुप्रै पर्यवेक्षकहरूले टिप्पणी गरेभैं २००३ मा सरकारसँग भएको शान्ति वार्तामा माओवादी वार्ता टोलीमा महिलाको अभावले आन्दोलनको शाब्दिक प्रतिबद्धता फुटो भएभैं देखिन आयो ।

माओवादीले महिलाहरूको भूमिका तथा महिलालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा निश्चय नै एक हदसम्म परिवर्तन ल्याएको भए तापनि यो सबै परिवर्तन सकारात्मक भने छैन । द्वन्द्वग्रस्त भई ग्रामीण जनता विस्थापित हुनाको उल्लेख्य नतिजा के भयो भने पुरुषहरू गाउँ छाडेर हिँडे अनि महिलामाथि पहिलेको भन्दा ठूलो कामको बोझ थोपरियो । साथै अन्य सुधारको टिकाउपनाको परीक्षण हुन पनि बाँकी नै छ । माओवादीद्वारा नेतृत्व गरिएका सुधारबारे सविस्तार बयान गर्ने एउटा रिपोर्टले के कुरामा सतर्क गराएको छ भने— "...माओवादी कारवाही वा कारवाहीको धम्कीको कारण परिवर्तन आएभैं लाग्छ । स्थानीय जनताद्वारा यी सकारात्मक अभ्यासहरूलाई निरन्तर रूपले सबल तुल्याउँदै लगिएको खण्डमा मात्र यी परिवर्तनहरू टिकाउ सामाजिक मान्यता र मूल्य बन्नेछन् ।"^{१०५}

सम्भावनाहरू

माओवादीले प्रारम्भिक कालमा आर्जन गरेको सार्वजनिक छवि र सहानुभूति टिकाउ हुन सकेन । अधिकांश पर्यवेक्षकहरूको के विश्वास छ भने द्वन्द्वका सबै कर्ताहरू अर्थात् राजा, माओवादी र राजनीतिक दल यथार्थको कठोर धरालतमा स्पष्ट रूपले प्रकट भएको अवधिमा जनदृष्टिमा माओवादीको छवि र उसप्रतिको सहानुभूति उल्लेखनीय रूपमा क्षयग्रस्त हुन पुगेको छ । माओवादीले पाउने जनसमर्थनको स्थिति कस्तो होला भनी सोधिएको प्रश्नको उत्तरमा एकजना खप्पिस कम्युनिस्ट जोदाहाले भने— "चार वा पाँच वर्षअघि उनीहरूले ५० प्रतिशत मत पनि प्राप्त गर्न सक्थे होलान्, दुई वर्षअघि सायद २० वा ३० प्रतिशत मत प्राप्त गर्न सक्थे होलान्, तर अहिले भने उनीहरूले १० प्रतिशत मत पनि प्राप्त गर्लान् जस्तो लाग्दैन ।"^{१०६} द्वन्द्वका प्रारम्भिक चरणहरूमा जुन निष्कलङ्क आदर्शवादले माओवादीप्रति निष्क्रिय समर्थनलाई प्रोत्साहित गरेको थियो । समयको क्रममा आन्दोलनले प्रगतिशील प्रतीत हुने एजेण्डाअनुरूप सेवा आपूर्ति नगरी निरन्तर रूपबाट बर्बरता प्रदर्शन गर्‍यो भन्ने कुरामा यस प्रकारको मूल्याङ्कन आधारित छ ।

माओवादीहरू सहरमा भन्दा ग्रामीण क्षेत्रमा समर्थन परिचालन गर्न बढी सफल भएका छन् । २००१ मा पारित गरिएको 'प्रचण्डपथ' को रणनीतिद्वारा आह्वान गरिएको सहरी विद्रोह केवल निराशाजनक निन्दाको विषयमात्र साबित भयो ।^{१०७} नगर र सहरका क्रान्तिकारी

^{१०५} मुक्त सिं लामा तामाङ, सुमित्रा मानन्धर गुरुङ, धर्म स्वर्णकार र सीता राना मगर, *सोसल चेन्ज इन कम्युनिस्ट एफेक्टिभ एरियाज: एसेसमेन्ट रिपोर्ट*, संयुक्त अधिराज्यको अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभागका लागि तयार पारिएको, अगस्त २००३, पृ. २३ ।

^{१०६} काइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, नयाँ दिल्ली, अप्रिल २००५ ।

^{१०७} प्रचण्डपथको रूपरेखाबारे तल हेर्नुहोस् ।

विद्यार्थीहरू पनि अबै मूलधारका दलहरूभित्रै काम गर्न रुचाउँछन्, त्यसकारण माओवादीहरूले आम समर्थन प्राप्त गर्ने दिशामा कुनै उल्लेख्य पाइलो चाल्न सकेका छैनन्। फेब्रुअरी २००५ यता शाही सरकारले जसरी अपेक्षाकृत सहज तरिकाले काठमाडौंमा माओवादी बन्दको शक्तिलाई धराशयी तुल्यायो त्यसले राजधानीमा माओवादीहरूप्रति प्रतिबद्ध समर्थनको अभाव भएको कुरालाई इङ्गित गर्छ।

यसबीच माओवादीहरूद्वारा बढ्दो मात्रामा जबर्जस्ती भर्ती गर्ने कुराको सहारा लिइएको तथ्यले माओवादीको समर्थनको आधार खोक्रो भएको कुरालाई सङ्केत गर्छ। यसबाट लडाइँ जारी राख्ने उनीहरूको क्षमतामा भने खासै असर परेको छैन किनभने यो प्रयोजनका लागि उनीहरूले आफ्ना गुदीतुल्य छापामार कार्यकर्ताहरू र राजनीतिक कार्यकर्ताहरूलाई टिकाइराख्नुमात्र आवश्यक हुन्छ। तर यस कुराले चुनावी राजनीतिमा प्रवेश गर्ने कुराको हकमा लाभ वा हानिसम्बन्धी उनीहरूको रणनीति र उनीहरूका आँकलनहरूमा भने असर पार्न सक्छ।

ग. स्रोत

माओवादीहरूले आफ्नो आन्दोलनका विभिन्न पक्षहरूलाई कायम राख्नको निमित्त पर्याप्त स्रोतहरू जुटाउने प्रबन्ध मिलाएका छन्। लडाकुहरूलाई हतियार र गोलाबारुद उपलब्ध गराइएको छ, र पर्याप्त स्रोत लगाएर राजनीतिक अभियानलाई टिकाइएको छ। माओवादीहरूले गर्ने स्रोत परिचालनको पूरा तस्वीर प्रस्तुत गर्न सम्भव छैन, तथापि तलका खण्डमा उनीहरूले स्रोत परिचालन गर्ने ढाँचाको रूपरेखा भने प्रस्तुत गरिएको छ।

आर्थिक व्यवस्था

नेकपा (माओवादी) नेपालको सबैभन्दा धनी राजनीतिक दल हो। माओवादीको आम्दानी र खर्चको अचुक रूपले आँकलन गर्न गाह्रो छ। यसो हुनाको मुख्य कारण आन्दोलनको प्रकृति स्वयं हो र साथसाथै अर्को कारण के पनि हो भने उनीहरूले पाउने खाना वा बासको निमित्त उठाइने करकापको चन्दाजस्तो अधिकांश सहयोग नगदको रूपमा नभई जिन्सीको रूपमा आउँछ। माओवादीहरूको आर्थिक व्यवस्थाबारे जे जति आँकडाहरू उपलब्ध छन् ती छरिएका छन्, त्यसैले ती सधैं भरपर्दा हुँदैनन्। माओवादीको अधिकांश आम्दानी पार्टी सञ्चालन र सैनिक क्रियाकलापहरूमा लगाइन्छ, जसमा हजारौं पूर्णकालिक कार्यकर्ताहरूको भरण-पोषण गर्ने कार्यमा आम्दानीको ठूलो हिस्सा खर्च हुन्छ। प्रशासनिक क्षमताको विकास गर्ने कार्यमा वा विकास कार्य गर्नमा थोरैमात्र पैसा बाँडफाँड गरेको देखिन्छ।

माओवादी लडाकुहरूसँग लिइएका प्रत्यक्ष अन्तर्वाताहरूमा आधारित एक अध्ययनअनुसार एकजना सशस्त्र छापामारलाई लुगाफाटो र अन्य आधारभूत आवश्यकताहरू उपलब्ध गराउन वार्षिक १७ हजार रुपियाँ लाग्छ।^{१०५} यसभित्र भोजन, बास, हतियार र गोलाबारुद तथा औषधोपचार खर्च पर्दैन। नगद वा जिन्सी जुनसुकै रूपमा किन नहोस्, यी चीजहरूमा

^{१०५} उजीर मगर, 'माओवादीको युद्ध खर्च', नेपाल, जुलाई २००४।

लाग्ने खर्च माथि उल्लेख गरिएको खर्चभन्दा धेरै गुणा बढी हुन्छ। अन्य स्रोतहरू के कुरामा सहमत छन् भने छापामारहरूलाई तलब त दिइँदैन तर साबुन र टुथपेस्टजस्ता अत्यावश्यक चीजहरूका लागि एक सय ५० रुपियाँ मासिक भत्ता दिइन्छ।^{१०९}

माओवादी आन्दोलनको व्यापकताका कारण यसका राजनीतिक र सैनिक क्रियाकलापलाई धान्नको लागि आवश्यक पर्ने स्रोतहरूको व्यापकता अरू कुनै पनि दलको भन्दा कता हो कता धेरै छ। २००२ को आरम्भमै एकजना पूर्व माओवादी जिल्ला कार्यकर्ताले— “माओवादीलाई युद्ध जारी राख्न, आफ्नो छापामार शक्तिलाई भरण-पोषण गर्न र अन्य बन्दोबस्ती तथा हातहतियार आदिको लागि प्रति महिना एक करोड रुपियाँ खर्च गर्नु जरुरी हुन्छ।”^{११०} यो खर्चमा राजनीतिक र प्रशासनिक खर्चहरू परेका थिएनन्। त्यसमाथि गत तीन वर्षमा त यो आन्दोलन उल्लेखनीय रूपले विस्तार भएको छ।

बैंकको डकैती, अनुदान र जवर्जस्ती चन्दा माओवादीका प्रमुख आर्थिक स्रोत हुन्।^{१११} यी तीनमध्ये बैंकहरूमा सुरक्षा प्रबन्ध दरिलो बनाइएकोले र अधिकांश ग्रामीण जिल्लाहरूमा राति सबै मौज्जात रकम सुरक्षाको लागि सैनिक ब्यारेकमा लगिने हुनाले बैंक डकैती गर्न बढी गाह्रो भएको छ।^{११२} तथापि डकैती भने चलिनै रहेको छ। माओवादीहरूले जुन २००५ मा बर्दिया जिल्लामा गरेको डकैतीबाट चार लाख २० हजार रुपियाँ (छ हजार अमेरिकी डलर) बराबर मूल्यको रकम कुम्ल्याएको दावी गरेका छन्।^{११३} फेब्रुअरी २००५ देखियता माओवादीको स्रोत सङ्कलन गर्ने कार्यमाथि दमनचक्र चलाइए तापनि जवर्जस्ती रकम धुत्ने कार्य भने चलिरहेकै छ।^{११४} माओवादीलाई गोप्य रूपले रकम बुझाउनेहरूमा व्यापारी,^{११५} उद्योगपति र पसलेहरूमात्र नभई वरिष्ठ राजनीतिज्ञ र निजामति कर्मचारीहरूसमेत पर्दछन्। माओवादीहरू आफ्नो प्रभुत्व कायम भएका ग्रामीण क्षेत्रमा नगद आम्दानी हुने व्यक्तिहरू, जस्तै शिक्षकहरूबाट^{११६} नगद ‘कर’ र किसानहरूबाट मौसमी चन्दाका रूपमा बालीको एक अंश उठाउने गर्छन्।^{११७} आम्दानी ‘कर’ का दरहरू ५ देखि २५ प्रतिशतसम्मका छन्। माओवादीका लागि पर्यटन पनि नगदको स्रोत भएको छ। उनीहरू अधिकांश लोकप्रिय पहाडी मार्गमा यात्रा गर्ने पर्यटकहरूबाट अनिवार्य चन्दा उठाउँछन्।

^{१०९} राजेन्द्र दाहाल र मोहन मैनालीद्वारा सम्पादित *बन्दुकको बोझ* (काठमाडौं, २००४), पृ. १०१।

^{११०} पुष्कर गौतम, *रेड टेरर*, *नेपाली टाइम्स*, ८ फेब्रुअरी २००२।

^{१११} माओवादीहरूले बैंक डकैतीबाट फेब्रुअरी १९९६ र मे २००३ को बीचमा मात्र २८ करोड ४२ लाख रुपियाँ (४० लाख ६० हजार डलर) बराबरको नगद र मूल्यवान धातुहरू जफत गरेको अनुमान गरिन्छ (दाहाल र मैनाली एजेन, पृ. १०५)।

^{११२} क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौं र अन्य जिल्लाहरू, जनवरी-मे २००५।

^{११३} ‘जिल्ला सदरमुकामहरूमा एकै समयमा आक्रमण’, *कृष्णसेन न्युज एजेन्सी*, १० जुन २००५ (दाहाल र मैनाली, पूर्वोक्त, पृ. १०५ हेर्नुहोस्)।

^{११४} विद्रोहीद्वारा आत्मसमर्पण, जवर्जस्ती चन्दा उठाउने ५ जना पक्राउ, *द काठमाण्डू पोस्ट*, २६ अप्रिल २००५।

^{११५} क्राइसिस ग्रुपले लिएका अन्तर्वार्ताहरू, काठमाडौं, जनवरी २००५।

^{११६} नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठनका अनुसार नेपालका सरकारी विद्यालयहरूमा भन्डै एक लाख ४३ हजार शिक्षकहरू कार्यरत छन्, जसमध्ये अधिकांश शिक्षकहरू ग्रामीण क्षेत्रमा काम गर्छन् र उनीहरू आफ्नो मासिक तलबको ५ देखि २५ प्रतिशतसम्म तिर्न बाध्य छन्।

^{११७} क्राइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौं, जनवरी २००५।

विद्रोहले प्रगति गर्दै जाने क्रममा माओवादीहरूले भारत र समुद्रपारि अर्थ सङ्कलन गर्ने क्षमताको विकास गर्न प्रयास गरेका छन् । यो स्रोतबाट के कति उठ्ती हुन्छ, त्यसको आँकलन गर्न असम्भव छ, किनभने बाहिरबाट देशमा भित्रिने अधिकांश रकम नियमित रेमिटचान्सको अत्यधिक हिस्साभैँ अनधिकृत मार्गहरूबाट आउँछ । तर पश्चिम युरोपमा बस्ने माओवादीहरूको भनाइअनुसार उनीहरू व्यक्तिगत रूपमा वा आफूलाई समर्थन गर्ने सङ्गठनहरूमार्फत चन्दा सङ्कलन गर्न समर्थ भएका छन् ।^{११५} माओवादी कार्यकर्ताहरूबाट उठाइने चन्दा वाह्य स्रोतहरूबाट उठाइने रकमको दाँजोमा ज्यादै न्यून छ ।

केन्द्रीकृत प्रयासको अतिरिक्त माओवादी क्षेत्रीय स्वायत्त सरकारहरूलाई आफैँ लेभी उठाएर आर्थिक दृष्टिले आत्मनिर्भर बन्ने प्रयास गर्न निर्देशन दिइएको छ । यसको नतिजास्वरूप राजस्वका सम्भाव्य अवसरको खोजी गर्नका लागि प्राकृतिक स्रोतको पहिचान गर्नतर्फ लम्किने कार्य भएको छ । सेती-महाकाली जनसरकार प्रमुखले जनाएअनुसार— “हाम्रो सरकार सञ्चालन गर्ने रकम हाम्रो क्षेत्रमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतहरू (जस्तो कि जडीबुटी र काठपात) मा लगाइने कर, व्यापारमा लगाइने महसुल र विभिन्न पेशाकर्मिहरू तथा सर्वसाधारण जनताले स्वेच्छाले दिने चन्दाबाट सङ्कलन हुन्छ ।”^{११६} रोल्या, भेरी र कर्णालीमा जडीबुटीहरूको उपलब्धता विशेष लाभदायक विकल्प हो, जहाँ जन-सरकारका एकजना अधिकारीले दाबी गरेअनुसार तत्कालीन ‘विशेष जिल्ला जन-सरकार’ ले प्रतिवर्ष भन्डै ५२ लाख दस हजार रुपियाँ (सात हजार तीनसय अमेरिकी डलर) भन्दा बढी सङ्कलन गर्ने गरेको छ ।^{११७}

मूल्यवान यासांगुम्बाको मौसमी व्यापार विशेष लाभदायक छ । एकजना माओवादी कार्यकर्ताको दाबीअनुसार डोल्पामा प्रति किलोग्राम ७४ अमेरिकी डलरका दरले एक हजार तीनसय किलोग्राम यासांगुम्बा सङ्कलन गरिएको थियो । एकजना अन्तर्राष्ट्रिय अधिकारीले जनाएअनुसार २००४ को गृष्म याममा दार्चुला जिल्लाबाट भारतमा निर्यात गरिएको यासांगुम्बाबाट छ लाख अमेरिकी डलर जति आम्दानी भएको थियो ।^{११८} माओवादीहरूमाथि गाँजा व्यापारबाट लाभ उठाएको आरोप पनि लागेको छ । संयुक्त राज्य अमेरिकाले— “माओवादी छापामारहरू आफ्नो विद्रोहका लागि अर्थ सङ्कलन गर्नका निमित्त लागु पदार्थको चोरी निकासी गर्ने कार्यमा संलग्न छन्, र (नेपालको) लागु पदार्थ नियन्त्रण गर्ने कानून कार्यान्वयन गर्ने एकाइले माओवादीले खास क्षेत्रहरूमा भाड उत्पादनमाथि ४० प्रतिशत कर लगाउने गरेका छन् भनी जनाएको छ” भनेको छ ।^{११९} तर लागु पदार्थहरूबाट हुने

^{११५} क्राइसिस ग्रुपद्वारा माओवादी कार्यकर्ताहरूसँग लण्डन, ब्रसेल्स र फ्रयाङ्कफर्टमा लिइएको अन्तर्वार्ता, जनवरी-फेब्रुअरी २००५ । अन्तर्वार्ता लिइएका व्यक्तिहरू सम्बन्धित रकमको परिमाणबारे टिप्पणी गर्न तयार भएनन् ।

^{११६} लेखराज भट्टसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, *जनादेश*, २० अप्रिल २००४ ।

^{११७} तत्कालीन विशेष जिल्ला जनसरकारका सदस्य सामिल पुनमगरसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, *जनादेश*, ११ मे २००४ ।

^{११८} क्राइसिस ग्रुपले लिइएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, सेप्टेम्बर २००४ ।

^{११९} ‘इन्टरनेसनल नार्कोटिक्स कन्ट्रोल स्ट्राटेजी रिपोर्ट’, संयुक्त राज्य अमेरिकाको अन्तर्राष्ट्रिय लागु पदार्थ तथा कानून कार्यान्वयन मामिलासम्बन्धी ब्यूरोको वार्षिक प्रतिवेदन, मार्च २००५, <http://www.state.gov/g/inrls/nrcrt/2F5/voll/html/42366.htm>

आम्दानी न्यूनमात्र हुने सम्भावना छ, साथै नेपाल कडा लागु पदार्थहरू उत्पादन गर्ने देश नभएकोले यो माओवादीको प्रमुख आयस्रोत हुने सम्भावना छैन। नेपालले त्याटिन अमेरिका वा अफगास्तानभै लागु पदार्थ-विद्रोहको ढाँचालाई पछ्याउला कि भन्ने भय निराधार छ।

माओवादीहरू आफ्नो अभियानलाई मूलतः गैरकानूनी र जबर्जस्त उपायहरूद्वारा टिकाउनुका लागि पर्याप्त स्रोत जुटाउने कार्यमा माहिर सावित भएका छन्। माओवादीहरू यकिन गर्न सकिने हदसम्म समुद्रपारिबाट आउने उल्लेख्य रकममाथि भर नपरेका हुनाले यसबाट आफ्नै स्थितिमा उनीहरू भन्ने अटल देखिन्छन् किनभने उनीहरूले सञ्चालन गर्ने रकमको कटौती गर्न सकिने सरल मार्ग छैन। तर यसबाट उनीहरूको रणनीतिमा भने असर पर्न सक्छ। त्यो कसरी भने आफ्नो अस्तित्वको लागि नेपालको समग्र आर्थिक प्रतिफलको प्रतिशतमाथि निर्भर रहनुजेलसम्म उनीहरू अर्थतन्त्रलाई नाटकीय ढङ्गले अन्तरध्वंश गर्न सक्दैनन्। पर्यटनजस्ता खास उद्योगहरू पूर्ण रूपले धराशयी वा ध्वस्त भएको खण्डमा यसबाट माओवादीको आफ्नै आम्दानीमा गम्भीर धक्काकारी असर पर्ने छ। त्यसकारण विडम्बना के हो भने माओवादीका काँधमा अर्थतन्त्रले काम गरिरहोस् भन्ने कुरालाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण सरोकार रहेको छ।

अन्य एसियाली देशहरू वा मध्य पूर्वका आप्रवासी श्रमिकहरूको आम्दानीमाथि राष्ट्रिय निर्भरतामा बृद्धि हुनाको साथसाथै माओवादीहरू रेमिट्यान्सको एक अनुपातको दावी गर्ने कार्यमा केन्द्रित भएभै लाग्छ। यसबीच नेपाल सरकारको शिक्षा, स्वास्थ्य र ग्रामीण विकाससम्बन्धी बजेटका अंशहरू नियमित रूपले बगेर नेकपा (माओवादी) का हाततिर जाने हुनाले यसबाट सरकार नचाहेर पनि माओवादीलाई टिक्न सघाइरहेको हुनेछ। अनि माओवादीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सहायताप्रतिको सामान्यतया मेलमिलापकारी प्रवृत्ति जारी रहने सम्भावना छ। अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहयोग प्राप्त विकास आयोजनाहरूले ग्रामीण क्षेत्रमा माओवादीले प्रबन्ध मिलाउन नसक्ने खालका कतिपय सेवाहरू आपूर्ति गर्नेमात्र नभई उनीहरूले विशाल आकारको नगद बजेट वितरण गर्छन् जसलाई आफ्नो मुष्टीमा पार्न माओवादीहरू कुशल छन्। माओवादीले जुन आकार र भौगोलिक विस्तारसहितको आन्दोलनको निर्माण गरेका छन् त्यसलाई आर्थिक दृष्टिले भरथेग गरिरहन सजिलो छैन तर विद्रोहलाई कमजोर पार्न आयको अभावमात्र एक निर्णायक कारक सिद्ध होला भन्ने कुनै पनि लक्षण देखिँदैन।

हातहतियार

जब माओवादीले सशस्त्र सङ्घर्ष प्रारम्भ गरे त्यो बेला उनीहरूसँग कुनै पनि प्रकारको सङ्गठित सैनिक शक्ति थिएन। उनीहरूसँग न त वास्तविक हातहतियार नै थिए। माओवादी नेता रवीन्द्र श्रेष्ठको भनाइअनुसार सुरुमा उनीहरूसँग दुईओटा राइफलमात्र थिए, जसमध्ये एउटा बिग्रिएको थियो।^{१२३} तर आफ्नो अभियानलाई तीव्र गतिमा फैलाउँदै लैजाने क्रममा

^{१२३} रवीन्द्र श्रेष्ठ, 'जनयुद्धका सुरुका दिनहरू सम्झँदा', *जनादेश*, २२ मे २००१।

उनीहरू आफ्नै मामुली बन्दुकहरू बनाउन, स्थानीय बासिन्दाहरूबाट लाइसेन्सवाला बन्दुक र अन्य हतियार हात पार्न र प्रहरीबाट ३०३ मार्काका राइफलहरू कब्जा गर्न थाले । निकै पछि आएर उनीहरूले मूलतः सुरक्षा फौजबाट उन्नत स्तरका हतियार, विस्फोटक पदार्थ र बमगोला लगायतका हतियार कब्जा गरी आफ्नो शास्त्रागारलाई विकसित तुल्याएका छन् । प्रचण्डको भनाइअनुसार— “युद्ध लड्ने प्रक्रियामा हामी प्रहरीका हातबाट केही राइफलहरू खोस्न सफल भयौं । अहिले तिनै राइफलले शाही सेनाका स्वचालित हतियारहरू कब्जा गरिरहेका छन् । यसर्थ जर्ज बुसद्वारा नेपाली जनतालाई दबाउन पठाइएका हतियारहरू छिट्टै नै नेपाली जनताका हातमा पुग्ने छन् र ती हतियारलाई साम्राज्यवादविरुद्ध सोभ्याइने छ ।”^{१२४} माओवादीसँग हतियारको यकिन सङ्ख्या कति होला भनी गरिने आँकलनहरू एकदमै फरक-फरक छन् ।^{१२५}

माओवादीहरूले खास गरेर छिमेकी भारतका विहार र उत्तर प्रदेश राज्यहरूको काला बजारबाट पनि हतियार खरिद गरेका छन्, जहाँ गैरकानूनी हातहतियारहरूको व्यापार फस्टाइरहेको छ । उनीहरू बन्दुक किन्नुभन्दा डिटोनेटर, एक्सप्लोसिभ र बुलेटहरू किन्नुमा केन्द्रित रहेका छन् तर उनीहरूले एके-४७ एसल्ट राइफलहरू खरिद गरेका केही प्रमाण पनि फेला परेका छन् । कतिपय विश्लेषणहरूले आशङ्का गरेअनुसार उक्त हतियार उत्तर-पूर्वी भारतमा खरिद गरिएको हो ।^{१२६} अप्रिल २००४ मा बङ्गलादेशी बन्दरगाह चिटगाँवमा ठूलो मात्रामा हतियारहरू जफत गरिँदा ती हतियारका लक्षित अन्तिम प्रयोगकर्ता नेपालका माओवादीहरू हुनसक्ने धेरै पर्यवेक्षकहरूको अनुमान रहेको थियो ।^{१२७}

माओवादीसँग कुशल बम निर्माताहरू छन् जो आरम्भमा विभिन्न प्रकारका घरेलु विस्फोटक पदार्थहरू अर्थात् सकेट बम, पाइप बम, प्रेसरकुकर बमलाई परिमार्जन गर्ने प्रयासमा समर्पित थिए । उनीहरू बिस्तारै-बिस्तारै विजुली जडान गरी जमिनमा ओछ्याइने धराप बनाउन सिपालु भए । उनीहरूले भारतीय सेनाका ग्रिनेडहरूको पनि प्रयोग गरेका छन्, जुन कालो बजारबाट प्राप्त गरिएको हुनसक्छ । माओवादीको हतियारको प्रमुख स्रोत

^{१२४} प्रचण्डसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, *माओइस्ट इन्फर्मेसन बुलेटिन-४*, नेकपा (माओवादी) को सामयिक बुलेटिन, १५ सेप्टेम्बर २००३ ।

^{१२५} उदाहरणको लागि सदिपबहादुर शाहको ‘भविष्यहीन विद्रोह,’ *समय*, ३० डिसेम्बर २००४ हेर्नुहोस् । शाही नेपाली सेनाका अवकाशप्राप्त लेफ्टिनेन्ट जनरल शाहले माओवादीहरूसँग जम्मा ३,२९५ ओटा हतियार भएको आँकलन गरेका छन्, जसमध्ये ३२२ ओटा सेल्फलोडिङ राइफल, १३२ ओटा सब-मेसिन गन, ४२ ओटा लाइट मेसिन गन, चारओटा जनरल परपज मेसिन गन, ६५ ओटा भारतमा निर्मित इन्सास राइफल, नौओटा एम-१६ राइफल, १,३७० ओटा श्रीनष्ट्री राइफल, दुईओटा गलिल राइफल, २५ ओटा एके-४७, पाँचओटा रकेट लन्चर, १० ओटा २-इन्च मोटार, तीनओटा १८ एमएम मोटार, २१५ ओटा पिस्तोल र रिभल्वर, ३३९ ओटा सटगन, २२ ओटा राइफल र ३६९ ओटा घरेलु बन्दुकहरू छन् । यी आँकडाहरूलाई स्वतन्त्र रूपले रजु गरिएको छैन र माओवादी छापामारहरू र जनसेनाका सदस्यहरूको व्यापक रूपबाट स्वीकार गरिएको आँकलनका दृष्टिले यी आँकडाहरू ज्यादै कम देखिन्छन् ।

^{१२६} क्राइसिस ग्रुपद्वारा एकजना गुप्तचर अधिकारीसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौं, डिसेम्बर २००४ । साथै सीताराम बरालको ‘सान एके-४७ को’ नामक लेख, *समय*, १३ मे २००४ पनि हेर्नुहोस् । उक्त लेखमा माओवादीहरूले भारतीय कालो बजारमा किनिएका एके-४७ राइफलहरू आयात गरी सीमित बटालियनहरूमा वितरण गरे भनिएको छ ।

^{१२७} ‘आम्स क्यास वाज अन द वे टु थर्ड कन्ट्री’, *डेली स्टार*, बङ्गलादेश, ४ अप्रिल २००४ ।

राज्यका सुरक्षा फौजहरू स्वयं नै हुने गरेका छन् भने गोलीगट्टा र विस्फोटक पदार्थको तात्तातो आवश्यकताचाहिँ मूलतः भारतीय सिमानाबाट चोरी पैठारी गरेर पूरा गरिने गरेका सङ्केतहरू पाइएका छन्। माओवादीका अनुसार उनीहरूले नेपालभित्र उच्च स्तरका हतियार उत्पादन गर्ने कारखाना खोल्नका लागि विदेशबाट उपकरण खरिद गरेका छन्।^{१२८}

तर आम दृष्टिकोण भने अनावश्यक रूपले हातहतियार नबढाउनु नै रहेको छ।^{१२९} प्रहरीहरूसँग मात्र लडिरहेको बेला मूलतः प्रहरी चौकीहरूबाट लुटेका हतियारहरूमाथि निर्भर गर्नमै उनीहरू खुसी थिए। शाही नेपाली सेनासँग युद्ध गर्न थालेदेखि उनीहरूले अर्ध-स्वचालित र स्वचालित हतियारको भण्डार बढाउन खोज्ने क्रममा विदेशी हतियार खरिद गर्ने कार्यको सहारा लिए। अधिकांश छापामारका आधारभूत निजी हतियारमा एसएलआर, श्रीनटथ्री राइफल र साधारण बन्दुकहरू पर्दछन् भने राजनीतिक कमिसार, वरिष्ठ अधिकारी र नेताचाहिँ चिनियाँ पिस्तोल बोक्छन् जसमध्ये धेरैजसो प्रहरीबाट लुटिएका हुन्।^{१३०} सरकारले २००३ देखि आत्मसमर्पण गर्ने माओवादीहरूबारे प्रकाशित हतियार सुम्पिनेहरूलाई पुरस्कार दिने प्रबन्धसहितको नीतिपत्रमा माओवादीसँग केदेखि के सम्मका हतियारहरू होलान् भन्ने आफ्नो अनुमानको सङ्केत दिएको छ।^{१३१} कतिपय स्थितिमा माओवादीलाई शाही नेपाली सेनालाई भन्दा अनुकूल हुने कुरा के हो भने उनीहरूका हतियारहरू विभिन्न लचिला स्रोतबाट आउने गर्छ। शाही सेनाका हातहतियारसम्बन्धी आवश्यकता एकदमै उच्च रूपले विशेषीकृत भएको हुनाले उसले केही आधिकारिक स्रोतहरूमै निर्भर रहनुपर्ने हुन्छ। त्यसकारण उसले हतियार आपूर्तिको हकमा ज्यादै सङ्कुचित सीमाहरूभित्र खुम्चिन बाध्य हुनु परेको छ।

अहिले माओवादीहरूले प्रशिक्षणसम्बन्धी आफ्नै पद्धतिको विकास गरिसकेका भए तापनि सुरुमा उनीहरू भारतीय विद्रोही समूहको मार्गदर्शनको भर पर्दथे।^{१३२} कुनै पनि नियमित सेनाबाट जे जस्ता पेशेवर मानकहरूको अपेक्षा गरिन्छ, माओवादीहरू अबै तयो तहभन्दा धेरै तल छन्। “धराप थाप्नु पर्दा आफ्ना आधारभूत कार्यनीतिहरूद्वारा आफूहरूले के गरिरहेको हो भन्ने कुरा उनीहरूलाई थाहा भएभैँ लाग्छ,” एकजना बेलायती सैन्यविद्वले टिप्पणी गरेका छन्— “तर उनीहरू अबै पनि कच्चा खेलाडीहरूको एउटा भुण्ड हुन् जुन कुरा एउटा परिष्कृत सेनासँग तुलनीय छैन।”^{१३३}

^{१२८} सुरक्षा फौजले २००४ मा चितवन, कैलाली र रोल्पाका हतियारका केही कारखानाहरू जफत गरेको थियो।

^{१२९} प्रचण्डसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, *माओवादी समाचार बुलेटिन-४*, नेकपा (माओवादी) को सामयिक बुलेटिन, १५ सेप्टेम्बर २००३।

^{१३०} दिपक थापा र सुधीर शर्मा, ‘स्मल आर्म्स इन नेपाल: एन ओभरभ्यू’ ‘साउथ एसिया एन्ड स्मल आर्म्स: च्यालेन्जेज एन्ड रेस्पोजेस’ विषयमाथि साप नेपालद्वारा काठमाडौँमा आयोजित राष्ट्रिय कार्यगोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, १० अप्रिल २००१।

^{१३१} ‘समर्पणका लागि सरकारी नीति’, श्री ५ को सरकार, १८ डिसेम्बर २००३। यसले माओवादीसँग ८१ एमएम, ४० एमएम र २ इन्च मोर्टारहरू, जीपीएमजी, एलएमजी, एसएलआर, एसएमजी, एम-१६ राइफल, इन्सास राइफल, म्यागनम, सटगन, गलिल, ३०३ राइफल, पेस्तोल, रिभल्वर, एयरगन र घरेलु बन्दुकहरू, आदि भएको दावी गर्दछ।

^{१३२} सुधीर शर्मा, “पूर्वी हिमालयमा अशान्तिको आगो”, *हिमाल*, १४-२८ मे २००१।

^{१३३} अवकाशप्राप्त बरिष्ठ ब्रिटिश सैनिक अधिकारीसँग क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, डिसेम्बर २००४।

माओवादीहरूले रेडियो, स्याटलाइट फोनदेखि लिएर इमेल र इन्टरनेटजस्ता परिष्कृत सञ्चार साधनहरूबाट फाइदा लिएका छन्। उनीहरू देशमा सबैभन्दा बढी स्याटलाइट फोन प्रयोगकर्ता हुन् भनी आँकलन गरिएको छ।^{१३४} मोबाइल फोनको विस्तारित भइरहेको सञ्जालबाट पनि उनीहरूले लाभ उठाएका छन्: फेब्रुअरी २००५ मा भएको सत्तापलटपछि प्रि-पेड मोबाइल सेवा निरन्तर रूपबाट निलम्बन गरिनाको औचित्य सिद्ध गर्ने आधारका रूपमा माओवादीहरूले थुप्रै प्रि-पेड मोबाइलका सिमकार्डहरू खरिद गरेको आशङ्कालाई अघि सारिएको थियो। तर सत्तापलटपछिको अवधिमा माओवादीहरूको सञ्चार सञ्जालले सरकारी सञ्जालले भन्दा राम्रोसँग काम गरेको देखियो। जुन बेला कतिपय नेपाली कुटनीतिक नियोगहरू आफ्नो देशका सबै समाचारहरूबाट विमुख भएका थिए^{१३५} त्यो बेला युरोपमा रहेका माओवादीहरू भने स्याटलाइट फोनमार्फत् नियमित रूपमा समाचार पाइरहेका थिए।^{१३६} माओवादीहरू वाकीटकीको रूपमा काम गर्ने गरी अनुकूलन गरिएका रेडियो सेटहरू तथा कर्डलेस टेलिफोनहरू पनि प्रयोग गर्छन्।

नोभेम्बर २००१ मा इमेल र इन्टरनेटतर्फ फर्कने उपक्रम सुरु भयो। युद्धविराम भइ भएपछि माओवादीहरूको अनौपचारिक मुखपत्र *जनादेश*लाई बन्द गरियो र त्यसमा काम गर्ने पत्रकारहरू भूमिगत भए। त्यस बखत मुद्रणसम्बन्धी प्रकाशनहरूलाई गुप्त रूपमा कायम राखियो अनि माओवादीहरूले नेपालमा इन्टरनेटको बढ्दो प्रयोगलाई सञ्चारको प्राथमिक माध्यमका रूपमा अँगाले।^{१३७} देशभित्र र देशबाहिर टाढाटाढासम्म छानिएका पत्रकारहरूलाई फ्याक्समार्फत प्रेस वक्तव्यहरू पठाउने काम विस्तारै-विस्तारै इमेलबाट हुन थाल्यो। माओवादीका राजनीतिक र समाचारसम्बन्धी वेबसाइटहरू प्रेस वक्तव्यहरू सङ्कलन गरी माओवादीका नेपाली र अङ्ग्रेजी प्रकाशनका अनलाइन संस्करणहरू उपलब्ध गराउन थाले। एकजना अनुसन्धानकर्मीको भनाइअनुसार “नेपालका माओवादीले विश्वकै कम्युनिस्ट आन्दोलनमा पहिलोपटक सूचना प्रविधिको भरपूर उपयोग गरेका छन्।”^{१३८}

५. माओवादी रणनीति

नेपाल शान्तिपूर्ण देश हो र यहाँका नागरिकहरू स्वभावतः हिंसाविरोधी छन् भन्ने भ्रामक धारणालाई माओवादीले उल्ट्याइदिएका छन्। उनीहरूले नेपालको इतिहासभरि नै राज्यसत्ता कब्जा गर्ने र त्यसको अभ्यास गर्ने कुराको केन्द्रमा हिंसा रहिआएको छ भन्ने कुराको जोडदार रूपले प्रतिपादन गरेका छन्।^{१३९} उनीहरूको सशस्त्र सङ्घर्षले सुरुमा विशेषज्ञहरूले देखाएको यसप्रतिको उदासीनता र सन्देहलाई गलत सिद्ध गर्दै बडो नाटकीय रूपले हिंसाको सम्भाव्यता प्रदर्शन गरेका छन्। यद्यपि यसले कहिल्यै विजय प्राप्त गर्ला कि नगर्ला भन्ने

^{१३४} सुरक्षा अधिकृतहरूसँग क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौं, मार्च २००५।

^{१३५} कुटनीतिक व्यक्तिहरूसँग क्राइसिस ग्रुपले लिएको अन्तर्वार्ता, लण्डन, ब्रसेल्स र जेनेभा, फेब्रुअरी, २००५।

^{१३६} क्राइसिस ग्रुपले पश्चिम युरोपमा लिएको अन्तर्वार्ता, फेब्रुअरी २००५।

^{१३७} सञ्चारमाध्यमसँग माओवादीको सम्बन्ध क्राइसिस ग्रुपको भावी रिपोर्टिङको विषय हुनेछ।

^{१३८} बर्टिल लिन्टर, ‘नत्र युद्ध लम्बिन्छ’, *नेपाल*, १७ सेप्टेम्बर-१ अक्टोबर २००२।

^{१३९} ‘नेपालको सशस्त्र सङ्घर्षको रणनीति र कार्यनीतिहरू’, पूर्वोक्त।

कुराचाहिँ अभै छलफलको विषय रहेको छ । माओवादीका लागि हिंसाको औचित्य सिद्ध गर्न गाह्रो छैन । आफ्नो गृहप्रान्त हुनानको किसान विद्रोहको कारवाहीसम्बन्धी एकदमै प्रारम्भकालीन कदमका सन्दर्भमा रक्तपातको औचित्य सिद्ध गर्न माओले ज्यादै लामो व्याख्या प्रस्तुत गर्नु परेको थियो:

...क्रान्ति भनेको मानिसहरूलाई बेलुकाको भोजमा निम्ता गर्नु वा निबन्ध लेख्नु वा चित्रकला बनाउनु वा सुन्दर काचोपी भर्नुजस्तो होइन । क्रान्ति त्यति परिष्कृत, त्यति शान्त र सुशील, त्यति नरम, दयालु, शालीन, संयमित र सन्त स्वभावको हुँदैन । क्रान्ति भनेको विद्रोह हो, यो हिंसात्मक कारवाही हो जसद्वारा एउटा वर्गले अर्को वर्गको सत्ता पल्टाइदिन्छ । ग्रामीण क्रान्ति एउटा त्यस्तो क्रान्ति हो जसद्वारा किसान समुदायले सामन्ती जमिन्दार वर्गको सत्ता पल्टाइदिन्छ । किसानहरूले आफ्नो अधिकतम बल प्रयोग नगरेको खण्डमा तिनले जमिन्दारहरूको हजारौं वर्षदेखि जरा गाडेर बसेको सत्ता कदापि पल्टाउन सक्दैनन् ।^{१४०}

माओले हुनानको बारेमा अगाडि भनेका छन्— “प्रत्येक ग्रामीण क्षेत्रमा छोटो समयका लागि आतङ्कको राज चलाउनु जरुरी थियो । बेठीकलाई ठीकमा फेर्न उचित सीमा ननाधिकन सकिँदैन ।”^{१४१} नेपालका माओवादीहरू यो आधारभूत दृष्टिकोणको अनुसरण गर्दै नेपालको इतिहासले आफ्नो व्याख्यालाई टेको दिने कुराको तर्क गर्छन् ।

नेकपा (माओवादी) को मार्च १९९५ को तेस्रो विस्तारित बैठकद्वारा पारित सशस्त्र सङ्घर्षसम्बन्धी नीतिमा भनिएको छ:

नेपाली जनता शान्तिप्रिय छन् र उनीहरू हिंसा रुचाउँदैनन् भन्ने प्रतिक्रियावादी प्रचार सम्पूर्ण रूपले झुठा हो । नेपाली जनता ऐतिहासिक कालदेखि नै आफ्नो हकहित निम्ति हिंसात्मक सङ्घर्षमा बढ्दै आएका छन् भन्ने कुरा निर्विवाद वास्तविकता हो । आजसम्म नेपाली जनताले जुन सामान्य सुधारहरू प्राप्त गरेका छन्, ती सबका पछाडि जनताको हिंसात्मक र गैरकानूनी सङ्घर्षकै बल रहेको छ ।^{१४२}

प्रचण्डद्वारा एउटा अलग्गै लेखमा यस बुँदालाई यसरी टेको दिइएको छ— “जनताले हिंसात्मक सङ्घर्ष नचलाइकन न्यूनतम लाभहरू पनि हासिल गरेका छैनन् । आज नेपाली समाज विद्यमान राजनीतिक प्रणालीअन्तर्गत सङ्कटको एउटा त्यस्तो विन्दुमा आइपुगेको छ जहाँ यस प्रणालीलाई ध्वस्त पार्नुबाहेक जनताका लागि अर्को कुनै पनि विकल्प छैन ।”^{१४३}

माओवादीहरूको मूल्याङ्कनअनुसार जनपरिचालन गर्ने आधारहरू सबल थिए— “१९५१ देखि आजसम्म प्रतिक्रियावादी राज्यविरुद्ध मूलतः नेपाली किसानहरू र जनताका अन्य तप्काहरू असङ्ख्य हिंसात्मक तथा सशस्त्र द्वन्द्वमा सामेल भएका छन्, त्यसकारण नेपाली

^{१४०} माओ जेदोङ, चिनियाँ कम्युनिस्ट पार्टीको केन्द्रीय समिति समक्ष प्रस्तुत ‘हुनान किसान आन्दोलनको जाँचबुझको रिपोर्ट’, फेब्रुअरी १९२७, ज्याकोब्स र बायरवाल्डमा पुनःमुद्रित, पूर्वोक्त, पृ. २३ ।

^{१४१} ऐजन् ।

^{१४२} ‘नेपालको सशस्त्र सङ्घर्षको रणनीति र कार्यनीतिहरू’, पूर्वोक्त ।

^{१४३} नेपाली क्रान्तिका समस्या र सम्भावनाहरूमा प्रचण्डको ‘ऐतिहासिक विकासका सन्दर्भमा नेपालको नौलो जनवादी क्रान्तिको युद्धनीति’ नामक लेख (जनदिशा प्रकाशन २००४) ।

जनतामाभ्र संस्थापनपक्षविरोधी भावना ज्यादै दरिलो छ ।” नेकपा (माओवादी) ले नयाँ सशस्त्र सङ्घर्षलाई ‘महान् ऐतिहासिक धरोहर’ को प्रतिनिधित्व गर्दै दीर्घकालीन सङ्घर्षलाई पूरा गर्ने अवसरका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ ।^{१४४}

त्यसकारण माओवादी रणनीति सशस्त्र सङ्घर्षमा आधारित छ, र उनीहरूको सैन्य बल मूलतः राजनीतिक प्रभावकै परिणति हो भन्न सकिन्छ । उनीहरूको हिंसाका निशानाहरू द्वन्द्वका विकासमान चरणहरूद्वारा निर्धारित हुने गरेका छन् । पहिलो उद्देश्य आफ्नो राजनीतिक प्रभुत्व कायम गर्नका लागि ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका बाधालाई निर्मूल पार्नु थियो, जसले गर्दा उनीहरू राज्यसत्तामाथि, मूलतः प्रहरी चौकी र विरोधी दलका कार्यकर्तामाथि जाइलाग्न अग्रसर भए । प्रारम्भिक चरणमा विरोधी दलका कार्यकर्ताहरूमाथि निकै नै कठोर प्रहार गरियो । उदाहरणको लागि, युद्धको पहिलो वर्षमा छजना प्रहरी मात्र मारिए भने तीन दर्जन ‘जनताका शत्रुहरू’ को हत्या गरियो ।^{१४५}

माओवादीद्वारा शिकार तुल्याइएका राजनीतिक व्यक्तिहरूमा होसियारीसाथ छनोट गरिएका व्यक्तिहरू थिए । जुलाई २००० सम्म त्यस्ता व्यक्तिहरूको अत्यधिक बहुसङ्ख्या (१३६) मा काङ्ग्रेसी कार्यकर्ताहरू परेका थिए, र माओवादीको गौण निशानामा एमालेका २२ जना, राप्रपाका १९ जना र मसालको १ जना परेका थिए ।^{१४६} शाही नेपाली सेनालाई परिचालन गरेपश्चात् युद्धले जब बढी परम्परागत सैनिक स्वरूप धारण गयो त्यसपछि माओवादीहरूले आफ्ना आक्रमण सैनिक निशानाहरूमाथि केन्द्रित गरे, अनि नागरिकहरूको हत्याको अनुपात घटेर गयो ।^{१४७} त्यसको विपरीत राज्यद्वारा नागरिकहरूमाथि गरिने आक्रमणमा कुन हदसम्म वृद्धि भयो^{१४८} भने घरेलु तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा दबाव बढ्नाको कारण शाही नेपाली सेना मानवअधिकार हनन् गरेबापत ४४ जना सिपाहीहरूमाथि अनुशासनको कारबाही गर्न बाध्य भयो ।^{१४९} संक्षेपमा भन्ने हो भने सम्बद्ध दुवै पक्ष फोहोर युद्ध लड्दै आएका छन् ।^{१५०}

^{१४४} ‘नेपालको सशस्त्र सङ्घर्षको रणनीति तथा कार्यनीतिहरू’, पूर्वोक्त ।

^{१४५} प्रचण्डद्वारा जारी गरिएको प्रेस वक्तव्य, १२ फेब्रुअरी १९९७ ।

^{१४६} माओवादी समस्याको समाधानसम्बन्धी उच्च स्तरीय सिफारिस समितिको प्रतिवेदन, श्री ५ को सरकार, २०००, पृ. ६५ ।

^{१४७} सीताराम बराल लिखित ‘मोर्चाबद्ध लडाइँ’, समय, ३० डिसेम्बर २००४ ।

^{१४८} सुवास देवकोटा लिखित ‘सङ्घटमा सङ्घटकाल’, समय, २१ अप्रिल २००५ ।

^{१४९} यशोदा तिमिसिना लिखित ‘कारवाहीमा परे सिपाही’, नेपाल, १७ अप्रिल २००५ ।

^{१५०} काङ्ग्रेसिप गुपको *डिलिड विथ अ ह्युमन राइट्स काङ्ग्रेसिस* नामक एसिया रिपोर्ट नम्बर ९४, २४ मार्च २००५ हेर्नुहोस् । सैनिक निशानाहरूको प्रकृति र परिभाषाको प्रश्न पनि उठ्छ । केही समयअघिसम्म माओवादी आफ्ना निशानाहरूसम्बन्धी परिभाषामा निकै नै स्पष्ट थियो । विद्रोहले आफ्ना लडाकुहरू र आफ्ना नागरिक ‘गृहबासी’ जनताबीचको दूरीलाई स्वभावतः घटाइदिन्छ । यस्तो स्थितिमा प्रति-विद्रोह बेफाइदाको स्थितिमा पर्न जान्छ । केही समययता शाही नेपाली सेनाले नागरिक पोशाक लगाएर नागरिक बाहनहरूमा घुम्दै माओवादीहरूको नक्कल गर्न थालेको छ । स्थानीय जनतालाई छत्र्याउनको लागि शाही नेपाली सेनाका फौजहरूले माओवादी लडाकुहरूको पोशाक लगाउने गरेको कुरा पनि जानकारीमा आएको छ, तर शाही नेपाली सेनाद्वारा गरिएका ज्यादतीको कारण पीडितहरूबाट प्रायः तिनको भण्डाफोर गरिनाले यो नीति उति सफल नभएको कुराको सङ्केत गर्छ । केही हदसम्म युद्धको रङ्गमञ्च रूपान्तरित भएको छ, तर बाहिरियाहरूको नाताले शाही नेपाली सेनाको माओवादीसँग यो भूबोटमा केही जोर चल्दैन ।

क. “दीर्घकालीन जनयुद्ध”

नेकपा (माओवादी) ले १९९१ मा आयोजित एकता महाधिवेशनमा ग्रामीण क्षेत्रबाट सहरलाई घेर्ने कुरामा आधारित दीर्घकालीन जनयुद्धको रणनीति पारित गर्‍यो। उक्त धारणा प्रचण्डले प्रस्तुत गरेका थिए र सम्मेलनले त्यसलाई अनुमोदन गरेको थियो। तर त्यसले मूर्त रूप भने तीन वर्षपछि मात्र लियो। पार्टीको मार्च १९९५ मा आयोजित विस्तारित बैठकले जनयुद्धको सिद्धान्तलाई व्यवहारमा ढाल्नका निमित्त निम्न लिखित योजनाहरू पारित गर्‍यो:

...गाउँको कामलाई प्राथमिकता देऊ तर सहरको कामलाई पनि नछोड, अवैधानिक सङ्घर्षलाई प्राथमिकता देऊ तर वैधानिक सम्भावनालाई पनि नछोड, निश्चित रणनीतिक इलाकाहरूलाई प्राथमिकता देऊ तर अन्य इलाकाहरूलाई पनि नछोड, युद्धको कामलाई प्राथमिकता देऊ तर जनआन्दोलनको काम पनि नछोड, भूमिगत कामलाई प्राथमिकता देऊ तर खुल्ला काम पनि नछोड, ग्रामीण वर्ग सङ्घर्षलाई प्राथमिकता देऊ तर देशव्यापी सङ्घर्षलाई पनि नछोड, छापामार काम कारवाहीलाई प्राथमिकता देऊ तर राजनैतिक भण्डाफोर र प्रचारलाई पनि नछोड, देश भित्रको प्रचारलाई प्राथमिकता देऊ तर विश्वव्यापी प्रचारको कामलाई पनि नछोड, सैन्य सङ्गठनको निर्माणको कामलाई प्राथमिकता देऊ तर मोर्चा सङ्गठनहरूको निर्माणको कामलाई पनि नछोड, आफ्नै सङ्गठन र शक्तिमा भर पर्ने कुरालाई प्राथमिकता देऊ तर कार्यगत एकता, अन्तर्राष्ट्रिय जनमतको सहयोग र समर्थन लिने कुरालाई पनि नछोड...।^{१५१}

जनयुद्ध मुख्यतया माओ जेदोडद्वारा वकालत गरी अनेक लेखहरूमा संहिताबद्ध गरिएको चिनियाँ कम्युनिस्ट पार्टीको सिद्धान्तको सार थियो।^{१५२} ‘जनयुद्ध’ सम्बन्धी मौलिक चिनियाँ संस्करणका मूलभूत तत्त्वहरू यस प्रकार थिए: (१) राजनीतिक सत्ता कब्जा गर्नका निमित्त जनतालाई परिचालन गरी सशस्त्र बनाउनु क्रान्तिको प्रमुख उद्देश्य र उच्चतम रूप हो, (२) जनता नै युद्ध प्रारम्भ गर्ने ठोस आधार भएका हुनाले युद्धमा विजय प्राप्त गर्ने प्रमुख कारक भनेको जनतामाथि पूर्ण रूपले भर पर्नु हो, (३) मूलतः किसानहरूलाई साथ लिएर जनसेनाको स्थापना गर्नु, (४) प्रमुख तथा स्थानीय शक्तिहरूलाई छापामार सेना र जनसेनासँग एकताबद्ध गराउनु, (५) शत्रु जहाँ कमजोर छ र जहाँ भौगोलिक अनुकूलताहरू छन् त्यहाँ ठोस क्रान्तिकारी आधारको स्थापना गर्नु, र (६) क्रान्तिकारी युद्धको निमित्त जनयुद्धका रणनीतिहरू उपयुक्त हुने हुनाले र तिनबाट युद्ध लड्नको लागि अचुक मार्गदर्शन प्राप्त हुने हुनाले जनयुद्धका रणनीतिहरूको उपयोग गर्नु।^{१५३}

दीर्घकालीन युद्धसम्बन्धी माओको धारणाको गाँठी कुरो यस प्रकार छ:

^{१५१} नेकपा (माओवादी) का ऐतिहासिक दस्तावेजहरू, पहिलो भाग, केन्द्रीय प्रकाशन विभाग, नेकपा (माओवादी), पृ. ८४-८५।

^{१५२} ‘चीनको क्रान्तिकारी युद्धमा रणनीतिका समस्याहरू’, डिसेम्बर १९३६, *छानिएका रचनाहरू*— १, (वेइजिङ, १९६७), पृ. १५४-२२५, ‘जापानविरोधी छापामार युद्धमा रणनीतिका समस्याहरू’, मे १९३८, *छानिएका रचनाहरू*— २ (वेइजिङ, १९६७), पृ. ३७३-४०६, ‘दीर्घकालीन युद्धबारे’, मे १९३८, *छानिएका रचनाहरू*— २, पृ. ४०७-८४ र ‘युद्ध र रणनीतिका समस्याहरू’, ११ नोभेम्बर १९३८, *छानिएका रचनाहरू*— २, पृ. ५०६-२१ माओका सर्वाधिक प्रभाव सैनिक रचनाहरूमा पर्दछन्।

^{१५३} क्वोक-सिङ ली, पूर्वोक्त, पृ. ३४१।

यो मापन गर्न सकिने समयभित्र विजयको आसा नराखीकन लडिने तर सधैं नै सेना र जनताबीचको एकता कायम राख्ने कुरामा आधारित युद्ध हो। माओको विचारमा जुन जनताको बीचमा रहेर लडाइँ सञ्चालन गरिन्छ, ती जनतालाई राजनीतिकरण गर्नु सेनाको कर्तव्य हो किनभने तिनै जनताको बीचबाट लड्नको लागि आफूलाई चाहिने लडाकुहरू, आपूर्तिहरू र सूचना प्राप्त गरिन्छ। यसको साथै उसले सैनिक विजयको साथसाथै पाइला-पाइला गरी समाजको सांस्कृतिक र राजनीतिक संरचनालाई रूपान्तर पनि गर्छ। यसर्थ क्रान्ति विजयको परिणामका रूपमा हुने नभई युद्धको प्रक्रिया स्वयंमार्फत हुन्छ। 'राजनीतिक सत्ता बन्दुकको नालबाट जन्मिन्छ' भन्ने उनको ज्यादै स्पष्ट अर्थ लाग्ने अत्यन्तै सुपरिचित नाराको अभिप्राय यही नै हो।^{१५४}

त्यसकारण दुई पक्षहरू दुईओटा फरक-फरक युद्ध लडिरहेका हुन्छन् जसमा विजय र पराजय, सफलता र असफलतासम्बन्धी धारणाहरू एकअर्काको विपरीत हुन्छन्। शाही नेपाली सेना भूखण्डको युद्ध लडिरहेको छ तर माओवादीहरू भने कुनै एकदमै फरक चीजका लागि लडिरहेका छन्।

चीनमा माओले जनवादी क्रान्तिको प्रक्रियालाई रणनीतिक प्रतिरक्षा, रणनीतिक सन्तुलन र रणनीतिक आक्रमण गरी तीन चरणमा विभाजन गरेका थिए। नेपालका माओवादीहरूले आफ्नो सशस्त्र अभियानभरि नै कमसेकम सिद्धान्तको तहमा यस संरचनालाई अनुसरण गरेका छन्। अगस्त २००४ मा आयोजित नेकपा (माओवादी) को केन्द्रीय समितिको पूर्ण बैठकपछि, "क्रान्तिकारी रूपान्तरणको प्रक्रियालाई नयाँ उचाइमा उठाएर रणनीतिक आक्रमणको चरणमा प्रवेश गरौं" भन्ने नारा पारित गरी माओवादीहरू यी तीन चरणमध्ये अन्तिम चरणमा प्रवेश गरेको घोषणा गरियो।^{१५५} उक्त घोषणामा यथार्थ प्रतिम्बित भएको थियो वा थिएन भन्नेबारे तल छलफल गरिने छ। जे होस्, माओवादीहरूले आफ्नो सङ्घर्षको बाटो सीधा हुने छैन, न त यसले विद्यमान मोडेलहरूको नक्कल नै गर्नेछ भन्ने विषयमा सधैं नै जोड दिने गरेका छन्:

क्रान्ति यसका आफ्नै नियमअनुसार सरल रेखामा नभई जटिल र बाङ्गोटिङ्गो बाटो भएर विकसित हुनेछ। क्रान्तिले आफ्नो विकास-क्रममा सधैं नै असामान्य र जटिल स्थितिको सिर्जना गर्छ भन्ने लेनिनको उक्तिको महत्त्वलाई स्वीकार गर्नु जरूरी छ। विजय र पराजय तथा लाभ र हानिका चक्रहरूबाट गुञ्जिएपछि मात्र युद्धले विजय प्राप्त गर्नेछ। हामी अन्तर्विरोधका नियमहरू तथा बेठीकलाई ठीकमा रूपान्तरण गर्ने नियमहरूलाई सही ढङ्गले पक्रेरमात्र जनयुद्धको नेतृत्व गर्न समर्थ हुनेछौं।^{१५६}

उनीहरूले आफ्नो अभियानको आरम्भमा युद्ध 'एकदमै कठिन, घुम्ती र मोडहरूले भरिपूर्ण तथा दीर्घकालीन प्रकृतिको' हुने कुराको चेतावनी अघि सारेका थिए।^{१५७} तर उनीहरूले 'सङ्घर्षका सबै रूपहरूको उपयोग गर्दै' आफूहरू मूलतः "कृषि क्रान्तिलाई धुरी बनाएर

^{१५४} जे किगन र ए ट्विटक्रोफ्ट, *हुज हु इन मिलिट्री हिस्ट्री* (न्युयार्क, १९७६), पृ. २०९।

^{१५५} पूर्ण बैठकबारे प्रचण्डको प्रेस विज्ञप्ति, १ सेप्टेम्बर २००४।

^{१५६} 'जनयुद्धको ऐतिहासिक पहलसम्बन्धी सैद्धान्तिक प्रस्थापनाहरू', पूर्वोक्त।

^{१५७} 'नेकपा (माओवादी) को अपिल', पूर्वोक्त।

र ग्रामीण वर्ग सङ्घर्षको बीचबाट र त्यसैमा संयोजित भएर ग्रामीण क्षेत्रबाट सहरलाई घेर्ने रणनीति” मा अडिग रहने कुरा पनि गरेका थिए।^{१५८}

वास्तवमा माओवादी रणनीतिको अधिकतर अंश केवल सैनिक सहजज्ञान मात्र हो यद्यपि यो रणनीति माओद्वारा खास अनुभवका आधारमा संहिताबद्ध गरिएको छ। अधिकांश विद्रोहरूमा सचेत वा असचेत रूपले छापामार युद्धसम्बन्धी माओवादी शैलीका कार्यनीतिहरू अपनाइएका छन्। प्रचण्डको तर्कअनुसार माओवादी दीर्घकालीन युद्धको सिद्धान्तका केन्द्रीय तत्त्वहरूमा अठ्ठाहौँ शताब्दीको मध्यतिर नेपालको एकीकरण गर्नका निमित्त पृथ्वीनारायण शाहद्वारा सञ्चालन गरिएको अभियानकै भ्रूलक पाइन्छ।^{१५९}

रणनीतिक प्रतिरक्षा

माओवादीहरूद्वारा ‘जनयुद्ध’ प्रारम्भ गर्नका निमित्त गरिएको आक्रमणले उनीहरूका राजनीतिक र क्रान्तिकारी प्राथमिकतालाई स्पष्ट रूपले इङ्कित गरेको थियो। १३ फेब्रुअरी १९९६ मा पश्चिमका रोल्पा र रुकुम जिल्ला तथा पूर्वको सिन्धुली जिल्लाका प्रहरी चौकीहरूमा आकस्मिक रूपले आक्रमण गरी सशस्त्र सङ्घर्ष प्रारम्भ गरियो। रोल्पामा लडाइँ दुई घण्टासम्म चल्थो भने रुकुम र सिन्धुलीमा प्रहरीहरूले सङ्घर्ष नै नगरिकन हतियार हस्तान्तरण गरे। माओवादीहरूले गोरखा जिल्लाको च्याङ्ली गाउँस्थित कृषि विकास बैंक र साना किसान विकास आयोजनामा आक्रमण गरेर ऋणसम्बन्धी कागजपत्रहरू जलाई आफ्नो राजनीतिक अभिप्रायको रूपरेखा प्रस्तुत गरे।

उनीहरूले गोरखाको मनकामना डिस्ट्रिक्टमा आक्रमण गरेर आफ्नो नैतिकतावादी एजेण्डाको सङ्केत दिए। उनीहरूले त्यसै रात काठमाडौँको काखमा रहेको पेप्सी कोला कारखानामा पेट्रोल बमद्वारा आक्रमण गरी आफ्नो दृष्टिमा बहुराष्ट्रिय निगमहरू परेको तथ्य र आफूले राजधानीको साथै बढी दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रहरूमाथि प्रहार गर्ने इच्छा प्रदर्शन गरे। माओवादीहरूले प्रचण्डको वक्तव्यमार्फत पाँच दिनपछि मात्र औपचारिक रूपले यी आक्रमणहरूको जिम्मेवारी दावी गरे।^{१६०}

भ्रूलक हेर्दा यी आक्रमणहरू भयावह रूपले हिंसात्मक थिएनन् किनभने यिनमा जीवनको क्षति भएको थिएन, तर यी आक्रमणहरूमा माओवादीको दिगो सशस्त्र विद्रोह चलाउने सङ्कल्पको भ्रूलक दिने अभिप्राय रहेको थियो। एकजना वामपन्थी विश्लेषकका शब्दमा— “सो घटनाले सामरिक शक्ति विन्यासको दृष्टिले एकदमै नयाँ सम्भावनाको जन्म दियो। वास्तवमा नेपाली वर्गयुद्धमा यो नयाँ काम थियो, जो देशको इतिहासमा पहिले कहिल्यै घटित भएको थिएन।”^{१६१} तर एकाध जिल्लामा भएका यी साँच्ची नै स-साना र छरपस्ट घटनाहरूले काठमाडौँको राजनीतिक संस्थापन पक्षलाई लेसमात्र पनि भट्का दिएनन्।

^{१५८} ऐजन।

^{१५९} *समस्याहरू र सम्भावनाहरू* नामक ग्रन्थमा प्रचण्डद्वारा लिखित ‘ऐतिहासिक विकासको सन्दर्भमा नेपालको नौलो जनवादी क्रान्तिको युद्धनीति’, पूर्वोक्त।

^{१६०} प्रेस वक्तव्य, १८ फेब्रुअरी १९९६।

^{१६१} गोविन्द न्यौपाने लिखित *नेपाली समाजको रूपान्तरण: पृष्ठभूमि, परिवेश र व्युत्पत्ति* (काठमाडौँ, सेन्टर फर डेभलपमेन्ट स्टडिज, २००१), पृ. ११३।

पहिलो प्रतिरक्षात्मक चरणले करिब पाँच वर्ष लियो र यो छोटो स्पष्ट प्रकृतिका कार्य योजनाहरू भएर गुञ्जियो जुन कार्य योजनाहरू परिस्थितिको विकास गर्नका लागि अँगालिएका थिए ।^{१६२}

नयाँ कार्यदिशा: प्रचण्डपथ

पाँच वर्षसम्म सशस्त्र सङ्घर्ष सञ्चालन गरेपछि माओवादीहरूले आफ्नो प्रगतिको पूर्ण मूल्याङ्कन गरे । यसबीच उनीहरूले कम्तीमा पनि निकैओटा जिल्लामा अस्थायी आधार इलाकाहरू स्थापना गरेका थिए,^{१६३} र पार्टीको प्रभाव अभूतपूर्व दरले बढेको थियो । तर यी सफलताहरूले उनीहरूका सामु समस्या पैदा गरेका थिए । आधार इलाकासम्बन्धी नीतिअन्तर्गत क्रान्तिकारी चिनियाँ मोडेलको अनुकरण गरिएको थिएन । कार्यकर्ता र जोदाहाहरूको विस्तार तीव्र गतिमा हुनजाँदा सङ्गठनात्मक चुनौतीहरू आइलागेका थिए । त्यसकारण अब रणनीतिको पुनःपरीक्षा गर्ने बेला आएको थियो ।

फेब्रुअरी २००१ मा कुनै गोप्य स्थानमा आयोजित माओवादीहरूको दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलन सशस्त्र विद्रोहको थालनी भएयता पार्टीको पहिलो ठूलो जमघट थियो । उक्त आयोजनाको नतिजास्वरूप नयाँ कार्यदिशा पारित भयो जसलाई 'प्रचण्डपथ' भन्ने नाम दिइयो । आफ्नो राजनीतिक प्रतिवेदनमा प्रचण्ड स्वयंवाट प्रस्ताव गरिएको उक्त कार्यदिशालाई पार्टीको विधानमा केही परिवर्तन गरी अनुमोदन गरियो जसको नतिजास्वरूप प्रचण्ड पार्टी अध्यक्षमा नियुक्त भए ।^{१६४} नयाँ रणनीतिअन्तर्गत मूलतः ग्रामीण क्षेत्रहरूको कार्यलाई अझ सबल तुल्याउँदै र सहरहरू घेर्नका लागि कार्य गर्दै सहरमाथि विद्रोह बोल्ने कार्यमा बढी केन्द्रित हुन आह्वान गरिएको थियो ।

बदलिँदो विश्व परिस्थितिमा सर्वहारा क्रान्तिको कुनै एक स्थापित मोडेल अब उपयुक्त हुन सक्दैन भन्ने तर्कद्वारा उक्त रणनीतिक परिवर्तनको औचित्य सिद्ध गरिएको थियो ।^{१६५} चिनियाँ कार्यदिशाअनुरूप सञ्चालन गरिने दसकौँ लामो सङ्घर्ष सफल नहुने सम्भावनासम्बन्धी बढ्दो आत्मज्ञानका कारण नेपालको स्थितिमा 'दीर्घकालीन जनयुद्ध' उपयुक्त छ भन्ने प्रारम्भिक विश्वास कमजोर हुन गएको थियो । ग्रामीण क्षेत्रहरूमा विस्तारै-विस्तारै जरा गाड्दै जाँदा स्वतः निर्णायक क्रान्ति हुन्छ भन्ने कुरामा सन्देह पैदा हुनाको नतिजास्वरूप माओवादी र लेनिनवादी कार्यनीतिको सङ्गम हुनगयो, अर्थात् नगरहरू र सहरहरूमा 'जनविद्रोह' छेडेर त्यसवाट गाँउमा लडिने 'जनयुद्ध' को पूरकको भूमिका निर्वाह हुने निचोड निकालियो ।

^{१६२} यी 'योजनाहरू' लाई 'कार्यनीतिक योजनाहरू/चरणहरू' भनेर पनि अनुवाद गर्न सकिन्छ, हेर्नुहोस् थापा, पूर्वोक्त, पृ. ९९-१०२ ।

^{१६३} माओवादीहरूले जनवरी २००१ मा रुकुमवाट 'जिल्ला जनसरकारहरूको' घोषणा गर्न सुरु गरे ।

^{१६४} सम्मेलनद्वारा पारित महान अग्रगामी छलाडः इतिहासको अपरिहार्य आवश्यकता नामक राजनीतिक प्रतिवेदनमा प्रचण्डपथसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्तहरूको रूपरेखा खिचिएको छ, नेकपा (माओवादी) केन्द्रीय प्रकाशन विभाग, २००१ । उक्त प्रतिवेदनमा रणनीतिक तथा कार्यनीतिक मार्गदर्शनहरूको रूपरेखा पनि सविस्तार प्रस्तुत गरिएको छ ।

^{१६५} नेकपा (माओवादी) को प्रेस वक्तव्य, २००१ ।

कतिपय अर्थमा यो कुनै नौलो कुरा थिएन । नेकपा (एकता केन्द्र) को १९९१ को नीतिमा “हाम्रो देशका विशिष्टताहरू र वर्तमान विश्व परिस्थितिमा सहरी जनआन्दोलनको महत्त्व निश्चय नै बढेर गएको छ”^{१६६} भनी स्वीकार गरिएको थियो । १९९० मा राजधानीमा गरिएको अन्तिम जनपरिचालनबाट सफल भएको जनआन्दोलनको अनुभवलाई दृष्टिगत गरी माओवादीहरूले पनि शक्तिकेन्द्रलाई बढी प्रत्यक्ष रूपबाट निशाना बनाउने कार्यको महत्त्व स्वीकार गर्नु कुनै अचम्मको कुरा होइन ।

बाबुराम भट्टलाईले प्रचण्डपथ सामान्य कार्यदिशाभन्दा माथि तर विचारधाराभन्दा तल रहेको विचार शृङ्खला हो भनी व्याख्या गरे ।^{१६७} तर नयाँ रणनीतिलाई स्वयं प्रचण्डसँग प्रत्यक्ष रूपमा गाँसेर व्यक्तिकरण गरिने कार्यले पार्टीभित्र र अन्य कम्युनिस्टहरूका बीचमा उग्र विवाद पैदा गर्‍यो ।^{१६८} मोहन वैद्य (किरण) ले नयाँ कार्यदिशाबारे भव्य दावीहरू गर्दै आफ्नो मत यसरी प्रकट गरे— “यतिखेर प्रचण्डपथ विशिष्ट हैन, विश्वव्यापी बन्ने प्रक्रियातर्फ गुणात्मक रूपले छलाउ मार्ने इतिहासको नयाँ मोडमा खडा भएको छ ।”^{१६९} तर कृष्णबहादुर महाराले भने यसो भनेका छन्— “यो रुस, चीन र अन्यत्रका अनुभवहरूबाट सिकिएको कुरा हो । ...हामीले मार्क्स, लेनिन र माओलाई त्यागेका छैनौं तर हामी कुनै पनि कुरालाई जडसूत्रका रूपमा ग्रहण गर्न पनि चाहन्नौं । हामी २१ औं शताब्दीको जनवाद चाहन्छौं जसमा पैसा हुने मानिसहरूले निर्वाचनमाथि नियन्त्रण कायम गर्न नपाउन् भन्ने हेतुले जनताले राज्यको सुपरीवेक्षण गर्नेछन् । हामी पारदर्शिता र सबै पार्टीहरूका लागि समान अवसर चाहन्छौं ।”^{१७०}

सहरी विद्रोहलाई समाहित गर्ने नयाँ नीतिमार्फत् नेपालजस्तो अत्यन्तै केन्द्रकृत देशमा ग्रामीण कारवाहीहरूबाट मात्र राज्यमाथि गम्भीर दबाव दिन गाह्रो पर्छ भन्ने कुरा स्वीकार गरियो । माओवादी क्रान्तिलाई प्रगतिको दिशातर्फ डोच्याउने हो भने सङ्घर्षलाई राज्यसत्ता केन्द्रित रहेको काठमाडौंमा प्रत्यक्ष रूपले पुर्‍याउने नयाँ उपायहरू हुनु जरुरी थियो । सहरी विद्रोहसम्बन्धी अनेक कार्यनीतिहरू प्रस्तावित भए, जस्तो कि राष्ट्रिय राजनीतिमा निरन्तर रूपबाट हस्तक्षेप गर्नु, भ्रातृ सङ्गठनहरूलाई हडताल र सडक प्रदर्शन गर्ने कार्यमा उपयोग गर्नु, शाही सेनाभित्र विद्रोह भड्काउनु र आफूप्रति सहानुभूति राख्ने र आफ्नो विरोध गर्ने राजनीतिक शक्तिहरूको बीचमा धुवीकरण गराउनु । यी कार्यनीतिहरू मूलतः अहिंसात्मक भएका हुनाले २००१ को पहिलो युद्धविराम कालमा यिनलाई प्रयोगमा ल्याइयो । माओवादीहरूले २१ सेप्टेम्बर २००१ को दिन काठमाडौंमा राजतन्त्रविरोधी विशाल प्रदर्शन गर्ने योजना बनाएका थिए तर सरकारले त्यो हुन दिएन ।

^{१६६} नेकपा (एकता केन्द्र) को राजनीतिक कार्यदिशा ।

^{१६७} बाबुराम भट्टलाई लिखित ‘दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलनको युगान्तकारी महत्त्व’, *क्रान्तिपुर*, १ मार्च २००१ ।

^{१६८} उदाहरणको लागि प्रदीप ज्ञवाली लिखित *प्रचण्डपथ: विचारको केन्द्रीकरण कि भ्रष्टीकरण ?* (काठमाडौं, २००१) हेर्नुहोस् ।

^{१६९} http://insof.org/collected/k_conceptof_pp.html मा किरण लिखित ‘प्रचण्डपथको दार्शनिक अवधारणा’, डिसेम्बर २००३ ।

^{१७०} इसाबेल हिल्टन, ‘किङ एन्ड माओ’, *फाइनान्सियल टाइम्स*, १४ मे २००५ ।

माओवादीहरूले आफ्नो विद्यार्थी मोर्चाको विकासमा धेरै प्रयासको लगानी गरे । अनि उक्त मोर्चाले शैक्षिक प्रणालीका, खास गरेर शुल्क असुल्ने निजी विद्यालयहरूका अक्षमता र असमानतालाई बढो होसियारीसाथ आफ्नो प्रहारको निशाना बनायो । माओवादीहरूले आफ्नो राजनीतिक घुसपैठलाई बढावा दिनका लागि तराईका बुटवल र विराटनगरजस्ता औद्योगिक तथा व्यापारिक केन्द्र रहेका सहरहरूमा भएका राजनीतिक दङ्गाको पनि उपयोग गरे । त्यसको लगत्तै भारतीय फिल्मी अभिनेता ऋतिक रोशनले नेपालबारे अपमानजनक टिप्पणी गरेको हल्ला चलेपछि काठमाडौँ उपत्यकामा दङ्गा भड्कियो । माओवादीहरू यो अशान्तिको आगोमा घिउ थप्ने कार्य गर्दै दुई दिने राष्ट्रव्यापी आम हडताल गराउनमा क्रियाशील रहे ।

तर सहरी क्षेत्रमा अस्थिरता र राजनीतिक विभाजन पैदा गर्नका निमित्त यस प्रकारका प्रयासहरू गरिए तापनि सहरी विद्रोहसम्बन्धी माओवादी रणनीतिले सहरहरूमा क्रान्तिको खतरालाई यथार्थ रूप दिनका लागि पर्याप्त समर्थन परिचालन गर्ने क्षमता प्रदर्शन गर्न सकेको छैन । माओवादीहरूले यदाकदा राजधानीमा बम विस्फोट र हत्या गरी आफ्नो उपस्थिति जनाउने र सँगसँगै मूलधारका राजनीतिक दलहरूसँग सहकार्य गर्ने सम्भावनाको आसा पनि गरिरहनेजस्ता परस्परविरोधी कार्यनीतिहरू पनि लागू गरेका छन् ।

प्रचण्डपथलाई सफल बनाउन आवश्यक पर्ने राजनीतिक सन्तुलनको सिर्जना गर्न कठिन छ । यो कुरा मूलधारका राजनीतिक दल र राजतन्त्रजस्ता 'संवैधानिक शक्तिहरू' को बीचमा फाटो पैदा गर्ने कार्यमा भर पर्छ । माओवादीहरूलाई राजतन्त्रविरुद्ध सफल जनआन्दोलन छेड्नका लागि राजनीतिक मूलधारभित्रका आफूप्रति सहानुभूति राख्ने तत्त्वहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गर्नु जरुरी छ भन्ने कुरा थाहा छ । त्यसको साथसाथै उनीहरूले मूलतः राजाप्रति बफादार रहेको शाही नेपाली सेनाभित्र विद्रोहलाई प्रोत्साहन गरी सत्तामाथि राजाको पकडलाई कमजोर तुल्याउनु पनि आवश्यक छ । यो सजिलो परिकल्पना भने होइन । "हामीले शाही सेनाभित्र फाटो पार्न सकेको खण्डमा जनविद्रोहको रणनीति सफल हुनेछ", एकजना माओवादी केन्द्रीय नेता भन्छन्— "तर यसको लागि केही समय लाग्ने छ ।"^{१९१} क्रान्तिको 'जनयुद्ध' र सहरी विद्रोहको योगसम्बन्धी रणनीतिको अन्यत्र कतै पनि परीक्षण भएको छैन । त्यसकारण यो सफलै होला भन्ने कुनै ग्यारेन्टी छैन । माओवादी नेता र कार्यकर्ताहरू सफलताद्वारा मात्र प्रचण्डपथले आफ्नो वैधता साबित गर्ने छु भनी स्वीकार गर्छन् ।^{१९२}

रणनीतिक सन्तुलन

रणनीतिक सन्तुलन हासिल गर्ने केन्द्रीय लक्ष्य भावी वैकल्पिक सरकारको निर्माण गर्दै राज्यको क्षमता र प्रभाव घटाउँदै जानु हो । यसका लागि विरोधी सैनिक शक्तिका विरुद्ध थग्न सक्ने गरी पर्याप्त रूपमा आफ्नो सैन्य शक्तिको विकास गर्नु जरुरी छ, यद्यपि सैन्य

^{१९१} काइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, फ्र्याङ्कफर्ट, १५ फेब्रुअरी २००५ ।

^{१९२} काइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, जनवरी २००५ ।

शक्ति बराबरी हुनु भने जरुरी छैन । माओवादी सिद्धान्तमा सदाभैँ गाँठी कुरा फौजहरूको सङ्ख्या वा तिनीहरूका उपकरणहरू नभई विद्यमान क्षमताहरूको अधिकतम उपयोग गर्नका लागि लागू गर्न सकिने खालका कार्यनीतिहरूको तर्जुमा गर्नु र शत्रुहरूलाई गलत धरातलमा फसाउनु हो । माओवादीहरूले नोभेम्बर २००१ मा^{१७३} पहिलो युद्धविराम भङ्ग भएर वार्ता परित्याग गरी शाही नेपाली सेनासँग प्रत्यक्ष भिडन्तको प्रारम्भ भएपछि आफू रणनीतिक सन्तुलनको चरणमा पुगेको दावी गरेका थिए । त्यसउपान्त माओवादीहरूले 'पुरानो सत्ता' लाई आफ्नो 'नयाँ सत्ता' को समानान्तर शक्तिका रूपमा देखिन थाल्ने हदसम्म कमजोर तुल्याएको अनुभव गरेका छन् । उनीहरूले सैन्य अखडाहरू लगायत अनेक निशानाहरूमा एकसाथ साहसपूर्वक 'आम आक्रमण' गरी आफूहरूले यो चरणमा प्रवेश गरेको उद्घोष गरेका हुन् ।

त्यसबेला माओवादी रणनीति सम्बन्धमा शाही नेपाली सेनाको मूल्याङ्कन यस प्रकार थियो— "सहर र नगरहरू घेर्नका लागि ग्रामीण क्षेत्रहरूमा आधारहरूको स्थापना गर्नु र आखिरमा काठमाडौँ उपत्यकालाई घेर्नु । उनीहरू यो प्रयोजनका लागि विद्युतीय धराप थाप्नुको साथै अन्य आतङ्ककारी क्रियाकलापहरू गरिरहेका छन्, ... र यसरी आफ्नो सङ्गठनलाई सुदृढ पारिरहेका छन् ।"^{१७४} माओवादीले प्रहरी चौकीमाथि आक्रमण गरी प्रहरी बललाई हटाउन बाध्य गराएर, राजनीतिक प्रतिस्पर्धालाई निर्मूल पार्नका लागि मूलधारका दलहरूका कार्यकर्तामाथि आक्रमण गरेर, स्थानीय सरकारका निकायमाथि आक्रमण गरी त्यहाँका अधिकारीहरूलाई राजीनामा गर्न बाध्य गराएर, राज्यको सेवा आपूर्ति गर्ने क्षमता घटाउनका लागि संरचनाहरूमाथि आक्रमण गरेर, र बाँकी रहेका संस्थाका शिक्षकहरूजस्ता निजामति सेवकहरूलाई डर-त्रास देखाई सहवरण गरेर राज्यको पहुँच घटाउने प्रयास गरे ।

राज्यको अप्रभावी प्रत्युत्तरबाट सघाउ पुग्नाको कारण उक्त कार्यनीतिहरू मध्य-पश्चिमका माओवादीको 'गढ' का रूपमा रहेका रोल्पा, रुकुम, सल्यान, जाजरकोट, कालिकोट र प्युठान जिल्लाहरूमा निकै नै सफल भए । यो क्षेत्रमा राज्यको उपस्थिति घटेर गयो, जुन कुरा १९९९ को एउटा खुलस्त देखिने प्रवृत्ति थियो । परिणामस्वरूप, राज्यद्वारा परित्याग गरिएको ग्रामीण क्षेत्र मूलतः माओवादीहरूको वर्चस्वमा पर्न गयो । नोभेम्बर

^{१७३} प्रचण्डद्वारा लिखित 'वर्तमान परिस्थिति र हाम्रा ऐतिहासिक कार्यभारहरू', *द वर्कर*, अङ्क ९, फेब्रुअरी २००४ । मे २००३ मा प्रचण्डद्वारा प्रस्तुत भई नेकपा (माओवादी) को केन्द्रीय समितिबाट पारित ।

^{१७४} शाही नेपाली सेनाद्वारा 'अमेरिकी सहायक विदेशमन्त्री क्रिष्टिना रोक्कालाई जानकारी', १७ डिसेम्बर २००३ । http://www.cpmn.org/English/articles_news/rna_briefing.htm मा पनि उपलब्ध । यो दस्तावेज बाहिर चुहिएर एउटा माओवादी वेबसाइटमा प्रकाशित भएको थियो । प्रेसमा यसबारे निकै नै चर्चा हुँदा पनि शाही नेपाली सेनाले यसको आधिकारितालाई चुनौती दिएन । माओवादीहरूद्वारा आफ्ना लक्ष्यहरू हासिल गर्नका लागि प्रयोग गरिएका कार्यनीतिहरूलाई शाही नेपाली सेनाले यस प्रकार कित्ताकरण गरेको थियो: (क) सरकारी र नागरिक सम्पत्तिहरूको अन्तर्ध्वंस, (ख) सुरक्षाकर्मीहरू, राजनीतिक व्यक्तिहरू र अन्य उच्च पदस्थ अधिकारीहरूको हत्या, (ग) सहरी आतङ्कवाद (तथाकथित सहरी छापामार युद्ध), (घ) जवर्जस्ती रकम असुली, (ङ) कमजोर निशानाहरू (थोरै शक्ति भएका प्रहरी चौकीहरू, सुरक्षा नाकाहरू) माथि आक्रमण, (च) विद्युतीय धरापहरू (उनीहरू एक पटकमा १५० देखि ३०० सम्म विद्युतीय धरापहरू थापिरहेको कुरा गर्छन्...) र (छ) तथाकथित विकेन्द्रित कारवाहीहरू गरी केन्द्रकृत कारवाहीहरूलाई सुदृढ पार्नु ।

२००१ मा सङ्घटकालको घोषणा गरी शाही नेपाली सेनालाई परिचालन गरिएको अवधिमा सैनिक द्वन्द्वमा वृद्धि हुन जाँदा केवल यो प्रक्रियामा तीव्रता आयो ।

२००४ को आरम्भतिर माओवादीहरूले संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद्को निर्माण र क्षेत्रीय स्वायत्त जनसरकारहरूको घोषणाले “आधार इलाकाहरूलाई सुदृढ तुल्याउन र देशभरि आसन्न रणनीतिक आक्रमणको लागि तयारी गर्नमा अजङ्ग ठूलो सघाउ पुगेको” कुरा बताए ।^{१५५} तर माओवादीहरू आधार इलाकाहरूको निर्माण गर्न सफल भए-नभएको विषयमा फरक-फरक व्याख्याहरूका लागि भने यहाँ ठाउँ खुला राखिएको छ । शास्त्रीय माओवादी परिभाषाअनुसार आधार इलाका भनेको त्यो क्षेत्र हो जहाँ ‘प्रतिक्रियावादी राज्यसत्ता’ को उपस्थितिलाई पूरापूर निर्मूल पारिएको हुन्छ, र त्यहाँ ‘नयाँ जनसत्ता’ को अभ्यास गर्न सच्चा प्रयास गरिएको हुन्छ ।^{१५६}

सत्ताका लागि सङ्घर्ष गरेको अवधिमा माओ र चिनियाँ कम्युनिस्ट पार्टीद्वारा विकसित सिद्धान्त अनुसार कामकाजी आधार इलाकाको निर्माण गर्नका लागि पाँचओटा अत्यावश्यक सर्तहरू पूरा हुनुपर्छ । जस्तै: जनसमर्थनको व्यापक र भरपर्दो आधार, सही सिद्धान्तहरू र ठोस सङ्गठनद्वारा निर्देशित कम्युनिस्ट पार्टी, शक्तिशाली जनसेना, सैनिक कारवाहीका लागि अनुकूल भूबनोट र जनताको भरण-पोषणका लागि पर्याप्त आर्थिक स्रोतहरू ।^{१५७}

बाबुराम भट्टराईको भनाइअनुसार आधार इलाकाहरू ‘छापामार इलाकाहरू’ द्वारा घेरिएका छन् जहाँ आलोपालो गरी माओवादीका सेना र राज्यका सेनाको नियन्त्रण कायम हुने गर्छ । यी दुवैभन्दा बाहिर राज्यनियन्त्रित क्षेत्र छ, जुन क्षेत्रमा घरिघरि छापामारहरू घुसेर आक्रमण गर्ने कार्य भइरहन्छ । यो क्षेत्रलाई उनले ‘छापामार कारवाही क्षेत्र’ भनी परिभाषा गरेका छन् ।^{१५८} एउटा अन्तर्वार्तामा ‘तपाईंको येनान कहाँ छ ?’^{१५९} भनेर सोध्दा प्रचण्डले उत्तर दिए— “देशका सबै ग्रामीण क्षेत्रहरू नेपालका येनान भएका छन् ।”^{१६०}

वास्तवमा माओवादीहरूले जनयुद्ध प्रारम्भ गर्नुअघि नै विद्यमान परिस्थितिहरूको कारणले गर्दा “चीनको चिङ-काङ शानमा जस्तै नेपालमा सशस्त्र सङ्घर्ष खासखास विशिष्ट क्षेत्रहरूमा स्वतन्त्र रूपले अस्तित्वमा रहेर त्यहाँबाट अन्यत्र फैलिने सम्भावना देखिएको छैन” भन्ने कुरा स्वीकार गरेका थिए ।^{१६१} एकताका माओवादीहरूका सहकर्मी रहेका एकजना वामपन्थी विश्लेषकको विचारमा नेकपा (माओवादी) ले ‘गाउँबाट मुक्त क्षेत्रहरू’

^{१५५} ‘स्वायत्त जन-सरकारहरू गठित’, द वर्कर, अङ्क ९, फेब्रुअरी २००४ ।

^{१५६} माओ जेदोङ लिखित ‘जापान विरोधी छापामार युद्धमा रणनीतिक समस्याहरू’, मे १९३८ । http://www.Marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-2/mswv2_08.htm/p6 मा पनि उपलब्ध ।

^{१५७} ऐजन ।

^{१५८} बाबुराम भट्टराई लिखित राजनैतिक अर्थशास्त्रको आँखीभ्यालबाट, (उत्प्रेरक प्रकाशन), १९९८, पृ. ९९ ।

^{१५९} लामो अभियानपछिको निर्माण तथा सुदृढीकरण कालमा येनान चिनियाँ कम्युनिस्टहरूको आधार इलाका र क्रान्तिकारी मुख्यालय थियो ।

^{१६०} ओम शर्मा र मनन्प्रिय धितालद्वारा प्रचण्डसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, कृष्णसेन अनलाइन, २ मे २००४ ।

^{१६१} ‘नेपालको सशस्त्र सङ्घर्षको रणनीति र कार्यनीतिहरू’, पूर्वोक्त ।

निर्माण गर्ने दिशामा अघि बढ्ने प्रक्रियाले कहिल्यै पनि निर्णायक सैनिक अग्रसरताको सिर्जना गर्ने छैन । त्यसकारण आधार इलाकासम्बन्धी धारणाको भूमिका कम हुने कुराको परिकल्पना गरिनुपर्छ भन्ने कुरा महसुस गरेका छन् ।^{१५२}

२००३ को युद्धविरामदेखि अर्को आक्रमणसम्म

अक्टोबर २००२ मा राजाले शेरबहादुर देउवाको निर्वाचित सरकारलाई बर्खास्त गरी लोकेन्द्रबहादुर चन्दलाई प्रधानमन्त्री नियुक्त गरेपछि युद्धविराम गरी वार्ता गर्ने निर्णय गर्नुका पछाडि यी सबै कारकहरूले काम गरेका थिए । युद्धविरामको घोषणा २९ जनवरी २००३ मा भएको थियो र १३ मार्चमा दुवै पक्षले २२ बुँदे आचारसंहितामा हस्ताक्षर गरेपछि त्यसले स्पष्ट आकार ग्रहण गर्‍यो ।^{१५३} तर वार्ता सारभूत मुद्दाहरूसम्म पुग्न सकेन, अनि दुवै पक्षले एकअर्कामाथि युद्धविरामका सर्तहरूको उल्लङ्घन गरेको दोषारोपण गरे । वार्ता असफल हुनुका पछिल्लि तर प्राविधिक कौशलको कमी हुनु र त्यसलाई गैर पेशेवर सहजीकरणद्वारा भन्ने खराब तुल्याइनु लगायत अनेकौँ कारणहरू थिए । दुवै पक्ष गम्भीर छलफलका लागि तयार थिएनन् । तर प्रमुख अवरोधहरू भने अहं राजनीतिक प्रश्नहरू नै थिए ।

माओवादीहरू वार्ताको असफलताको सामना गर्न निश्चय नै तम्तयार थिए, त्यसकारण उनीहरूले युद्धविरामलाई सघन राजनीतिक तथा सैनिक विकासका लागि उपयोग गरे । काठमाडौँमा उनीहरूले आफ्ना उच्च दर्जाका वार्ताकारहरूको प्रचार मूल्यालाई भजाए । माओवादी बर्बरताप्रति जनदृष्टिमा घृणाको भावना हुँदाहुँदै पनि उनीहरूका पत्रकार सम्मेलनहरूमा पत्रकारहरू र भूमिगत नेताहरूका अनुहार हेर्ने उत्कण्ठा भएका रमितेहरूले व्यापक रूपले भाग लिए । यसरी चमकधमकपूर्ण रङ्गद्वारा उनीहरूको बद्नामी अर्कै स्वरूपमा रूपान्तरित भयो ।

वार्तामा उनीहरूको अडानको अभिप्राय मूलधारका दर्शकहरूलाई अपिल गर्नु थियो । उनीहरूद्वारा प्रस्तावित गोलमेच सम्मेलन, अन्तरिम सरकारको मोडेलअन्तर्गत सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्व वा तुफानी सांस्कृतिक क्रान्तिको प्रसङ्गलाई बडो होसियारीसाथ पन्छाइएको थियो ।^{१५४} यसबीच उनीहरूबाट एकपछि अर्को क्षेत्रीय स्वायत्त जनसरकारहरूको घोषणा गरिने कार्यले उनीहरूका दीर्घकालीन योजनाहरूको रेखाङ्कन गर्‍यो भने सैनिक भर्ती र प्रशिक्षण बृहत् स्तरमा चुपचापसँग जारी रह्यो ।

वार्ता र युद्धविराम भङ्ग भएपछिको अवधिमा द्वन्द्व अत्यन्तै तीव्र रूपले बढेर गयो । माओवादीहरूलाई 'कठोर धक्का दिएर' कमजोर तुल्याई वार्ताको टेबुलमा फर्काउने उद्देश्यले शाही नेपाली सेनालाई दिइएको अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको प्रवाहलाई माओवादीहरूले भने सकारात्मक रूपले हेरे । उनीहरूको निस्कर्ष के थियो भने खास गरेर भारत र संयुक्त राज्य अमेरिकाको बढ्दो संलग्नता र साथसाथै बेल्जियमबाट भएको हतियारको आपूर्ति र

^{१५२} श्याम श्रेष्ठ लिखित 'के माओवादीहरू फेरिएका हुन्?', *हिमाल खबरपत्रिका*, १४-२९ मार्च २००१ ।

^{१५३} 'शान्ति वार्ताका लागि २२ बुँदे आचारसंहितामा हस्ताक्षर सम्पन्न', *द काठमाण्डू पोस्ट*, १४ मार्च २००३ ।

^{१५४} नेकपा (माओवादी) को २००३ को वार्तासम्बन्धी एजेण्डाको सारांश हेर्नुहोस् ।

बेलायती सल्लाह आफ्नो निमित्त कुनै धक्का सावित नभएर वास्तवमा यी कुराले “जनयुद्धलाई तेस्रो र रणनीतिक आक्रमणको भन्ने उच्च चरणमा उकास्नका लागि अनुकूल भूमि तयार गरिदिए ।”^{१५५} पार्टी नेतृत्व २००४ को आरम्भमै उक्त सङ्क्रमणको तयारीमा थियो र ऊ सैनिक र राजनीतिक प्रगतिले अर्को चरणको शिलान्यास गरेको दावी गर्दै थियो:

देशमा प्रगतिशील जनवादी परिवर्तन ल्याउनको निमित्त युद्धविराम र वार्ताकालमा साहसपूर्वक न्यूनतम कार्यक्रम प्रस्तुत गरी राजनीतिक आक्रमणको क्षेत्रमा उच्चस्तरीय सफलता प्राप्त गर्नु अर्को विशिष्टता थियो । पार्टीद्वारा अघि सारिएको राजनीतिक एजेण्डालाई पुरानो सत्ताले अस्वीकार गरेपछि यसबाट रणनीतिक आक्रमण र आम विद्रोहतर्फ अघि बढ्ने आधारभूमि तयार भयो । तत्कालीन सैनिक योजनाका रूपमा तीन चरणको खाका खिचियो, जस्तै: पहिलो चरणमा विकेंद्रित कारवाहीहरू गर्ने, दोस्रो चरणमा अपेक्षाकृत केन्द्रकृत कारवाही र तेस्रो चरणमा ठूलठूला केन्द्रकृत कारवाहीहरू गर्ने योजना ।^{१५६}

शाही नेपाली सेनाद्वारा दावी गरिएअनुसार अगस्त २००३ देखि यता मारिएका माओवादीहरूको सङ्ख्या हेर्दा छापामार सेनाहरू विनाशको अन्तिम घडीमा पुगेजस्तो देखिन आयो । यो परिकल्पनालाई काठमाडौंका कूटनीतिक तथा सरकारी वृत्तहरूमा व्यापक रूपले स्वीकार गरिएको पनि थियो । तर माओवादीहरूले मार्च र अप्रिल २००४ मा पूर्वको भोजपुर जिल्ला र पश्चिमको बेनी जिल्लाका सदरमुकामहरूमा ज्यादै विध्वंशक आक्रमणहरू गरे । शाही नेपाली सेनाले माओवादीहरू यी सहरहरूमा पूर्ण रूपले हावी हुन सकेनन्, निश्चय नै यिनमाथि कब्जा जमाउन पनि सकेनन् तर आक्रमणको मनोवैज्ञानिक धक्का भने गम्भीर रहेको छ भनी सदाभै सत्यतापूर्ण दावी गर्‍यो । बेनीमाथिको आक्रमणबाट माओवादीहरूमा हजारौं मानिसलाई परिचालन गर्नसक्ने बन्दोबस्तीका सरसामान र राजनीतिक क्षमतामात्र नभई उनीहरूको सैनिक क्षमता निश्चित रूपले वृद्धि भएको कुरा पनि प्रदर्शित भयो ।

बेनी आक्रमणको योजना सुनियोजित थियो र त्यसलाई विभिन्न मोर्चाहरूमा कार्यान्वयन गरियो । उदाहरणको लागि माओवादिले सायद पहिलोपटक रात्रीकालीन आक्रमणमा निश्चित प्रतिरक्षात्मक निशानामाथि बमगोलाहरू प्रभावकारी रूपले प्रयोग गर्ने खुबी देखाए । उनीहरूको विस्तृत तयारीअन्तर्गत स्ट्रेचरहरू र ओखतीमूलो तम्तयार राख्नु र स्थलगत चिकित्सा केन्द्रहरू खडा गर्नुजस्ता कुराहरू समाविष्ट थिए । नेपालका ग्रामीण क्षेत्रमा शाही नेपाली सेनाको सैन्यविन्यासको केन्द्रकृत तैनाथीको सापेक्षमा यो महत्त्वपूर्ण सैनिक विकास थियो । होसियारीसाथ कार्यान्वयन गरिएको आक्रमणमा नागरिकहरूको हताहती ज्यादै कम भयो । माओवादीहरूले अधिकांश स्थानीयबासीहरूलाई आक्रमणको तयारी हुँदैछ भन्ने कुराको अग्रिम चोतावनी दिएका थिए । वरिष्ठ पश्चिममा सैन्यविद्हरूलाई सबैभन्दा बढी प्रभावित तुल्याउने कुरा के थियो भने माओवादीहरू अन्तिम घडीमा आफ्नो

^{१५५} रिपोर्ट फ्रम ब्याटलफिल्ड: द ब्रेकडाउन अफ सिजफायर एन्ड रिसुम्स अफ मिलिटरी स्ट्राक बाई पीएलए, द वर्कर, अङ्क ९, फेब्रुअरी २००४ ।

^{१५६} ऐजन ।

४८ घण्टे कार्यतालिका प्रस्तुत गर्न सक्षम भए, जुन 'कुनै पनि सेनाका लागि महत्त्वपूर्ण पराक्रम' हो।^{१८७} प्रचण्डले बेनीमाथिको आक्रमणपछि साँझपख प्रेस वक्तव्य जारी गरे:

केही समयअघि भोजपुरमा गरिएको केन्द्रकृत कारवाहीको लगत्तै गरिएको यो दोस्रो गुणात्मक रूपले सफल कारवाहीले (माओवादीहरूको सैन्य क्षमता घटेको विषयमा) शत्रुद्वारा गरिएको भ्रुटो प्रचारको सशक्त रूपले खण्डन गर्नुको साथै जनयुद्धको विकास र अजेयपनालाई सशक्त रूपले प्रमाणित गरेको छ। देशभरि गरिएका विकेन्द्रकृत कारवाहीहरू र यी पछिल्ला कारवाहीहरूको शृङ्खलाद्वारा जनमुक्ति सेनाले गुण्डा शाही सेनामाथि सैनिक श्रेष्ठता स्थापित गरेको छ। सैनिक कारवाहीहरूको शृङ्खला आमूल परिवर्तनकारी अग्रगामी राजनीतिक समाधान हासिल नभएसम्म जारी रहने छ।^{१८८}

अझ त्यसमाथि, यी ठूला सैनिक आक्रमणहरूको समय निर्धारण काठमाडौँमा भएको राजनीतिक गोलमालबाट अधिकतम् फाइदा उठाउने दृष्टिबाट भएको थियो। सूर्यबहादुर थापाको प्रधानमन्त्रीत्वमा राजाद्वारा प्रत्यक्ष रूपबाट नियुक्त गरिएको दोस्रो सरकार राजनीतिक दलहरूको संयुक्त विरोध अभियानको चर्को दबावमा परेको थियो। माओवादीहरूलाई तह लगाउनका लागि निर्णायक रणनीतिको तर्जुमा गर्नु त कता हो कता, काठमाडौँ त अभूतपूर्व रूपले अस्तव्यस्त भएको थियो। माओवादीहरू यो अवस्थाबाट फाइदा उठाई काठमाडौँमा फाटो पार्ने विकल्प रोज्न व्याकुल भएका थिए। 'पुरानो सत्ता' को स्वघोषित सैनिक श्रेष्ठताका अधिल्लर उक्त सत्ताको कमजोरी र अनिर्णयकारी मनोभावनाले माओवादीलाई फनै साहस प्रदान गरेको थियो।

माओवादीहरूले अगस्त २००४ मा पश्चिम नेपालमा आफ्नो पूर्ण बैठकको आयोजना गरेको बेलामा सूर्यबहादुर थापाको सद्दा शेरबहादुर देउवा प्रधानमन्त्री नियुक्त भएका थिए। देउवाद्वारा तारतम्य मिलाइएको चारदलीय गठबन्धनले प्रतिविद्रोहको प्रयासलाई एकीकृत गर्ने सामर्थ्य भएको व्यापक संयुक्त मोर्चा निर्माण गर्न सक्ला भनी नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय समर्थकहरूले ठूलो आशा राखेका थिए। तर माओवादीहरूका हकमा भने अवसरवादी दलहरू र दरबारद्वारा नियुक्त गरिएका व्यक्तिहरूको अस्थिर खिचडी निर्णायक भिडन्ततर्फ अघि बढ्नका लागि आमन्त्रण थियो।

ख. रणनीतिक आक्रमणको वर्ष

माओवादीहरूले ३१ अगस्त २००४ मा रणनीतिक आक्रमणको थालनी गर्ने घोषणा गरे।^{१८९} पहिलो उप-चरणलाई रणनीतिक प्रत्याक्रमण भनी परिभाषित गरियो। माओवादीहरूले आसन्न भारतीय सैनिक हस्तक्षेपको दाबी गर्दै सबै गाउँलेहरूलाई आक्रमण र प्रतिरक्षा दुवै प्रकृतिको सैनिक तालिम दिने र भियतनामी शैलीको 'सुरुड युद्ध' को आह्वान गरे।^{१९०}

^{१८७} क्राइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, पश्चिम युरोप, नोभेम्बर २००४।

^{१८८} 'माओइस्ट टेम्पोररीली सिज डिस्ट्रिक्ट क्यापिटल इन वेस्टर्न नेपाल' भनेर अनुदित, ए वर्ल्ड टु विन न्यूज सर्भिस, २९ मार्च २००४।

^{१८९} प्रचण्ड, प्रेस वक्तव्य, ३१ अगस्त २००४।

^{१९०} ऐजन।

पोलिट ब्यूरो सदस्य तथा पश्चिमी भेगका इन्चार्ज दिवाकरको भनाइअनुसार माओवादीहरू राज्यसत्ता कब्जा गर्ने सशस्त्र अभियानको अन्तिम चरणतर्फ उन्मुख भएका थिए । “यसभित्र केही योजनाबद्ध लडाइँहरू लडनुपर्ने छ, अनि आखिरमा मात्र हामी आम विद्रोहको चरणमा पुग्नेछौं ।”^{१९१} माओवादीहरूका दृष्टिमा अन्तिम प्रत्याक्रमणकारी चरणको महत्त्वपूर्ण विशेषता के हो भने अन्तिम ध्रुवीकरण भएर द्वन्द्वकारी दुई सेना बीचको झडपमा गिरावट आएपछि यो चरण आउने छ । २००५ को आरम्भमा कृष्णबहादुर महाराले एउटा अन्तर्वातामा भने— “...अहिले यो दुई ध्रुवीय छ, र अहिले एउटा राजाको र अर्को क्रान्तिकारी सङ्घर्षको सेना गरी दुई सशस्त्र सेनाको बीचमा वास्तविक युद्ध चलिरहेको छ ।”^{१९२}

माओवादीहरूले रणनीतिक प्रत्याक्रमण पूरा हुने समयवधिको किटान गरेका छैनन् र शीघ्र विजयको वाचा गर्ने कुरामा उनीहरू सतर्कता अपनाउँछन् । के उनीहरूले आफ्नो क्षमताको अधिक आँकलन गरेका हुन् ? के उनीहरू स्वयंलाई अतिरञ्जनासाथ प्रस्तुत गरिरहेका हुन् ? नेपालका माओवादीहरूको विपरीत, चिनियाँ कम्युनिस्टहरू अन्तिम आक्रमणको दिशातर्फ उन्मुख हुँदा उनीहरूको मातहतमा विशाल नियमित सेना थियो । उनीहरूले निश्चय नै भूखण्डका विशाल क्षेत्रहरूमाथि कब्जा जमाएका थिए ।

नेपालका माओवादीहरूले आफू सफलतापूर्ण चौतर्फी आक्रमणको शिखरमा पुगेको दावी गर्ने क्रममा निश्चय नै आफ्नो विनम्रताहीनताको कीर्तिमान प्रदर्शन गरेका छन्, तर उनीहरूको अभियानले भने अझै पनि अनेकौं भयङ्कर अवरोधहरूको सामना गर्नु परेको छ । उनीहरूका समर्थकहरूका शब्दमा— “माओवादी धारणाअनुसार क्रान्तिकारीहरूले ‘रणनीतिक आक्रमण’ त्यो बेला आरम्भ गर्छन्, जब उनीहरू शत्रुका सशस्त्र सेनाहरूलाई निर्णायक रूपले ध्वस्त पारी देशभरि जनताको शासनको स्थापना गर्ने कार्यलाई आफ्नो तत्कालीन उद्देश्य बनाउन समर्थ हुन्छन् ।”^{१९३} नेपालको राज्यद्वारा विद्रोहप्रति राजनीतिक प्रत्युत्तर जनाउन नसकेको कमजोरी स्पष्ट छ, तर माओवादीहरू शाही नेपाली सेनालाई ‘निर्णायक रूपले ध्वस्त’ पार्न मुश्किलैले समर्थवान देखिन्छन् । शाही नेपाली सेनाले सिङ्गो देशभरि पुनः नियन्त्रण स्थापित गर्न सक्दैन भन्ने कुरामा निस्पक्ष सैनिक विश्लेषकहरू समहत छन्, तर उनीहरू के कुरामा पनि त्यति नै जोड दिन्छन् भने राज्यले आफ्नो न्यूनतम प्रतिरक्षात्मक पकड भने कायम राखिरहन सक्छ । यद्यपि त्यसको अर्थ जिल्ला सदरमुकामहरू र राजधानीमाथिको पकडमात्र हो ।

माओवादीहरूले आफ्नो सैनिक प्रगतिबारे गर्ने गरेका जण्ड उद्घोषणहरू सरकारी विवरणहरूसँग मेल खाँदैनन् । सरकारी दावीअनुसार माओवादीहरूको लडाकु क्षमतामा ह्रास आएको छ, र उनीहरूले एकपछि अर्को गरी गम्भीर धक्काहरू बेहोर्नु परेको छ ।

^{१९१} नेकपा (माओवादी) को स्थायी समितिका सदस्य दिवाकरसँग लिइएको अन्तर्वाता, *कृष्णसेन अनलाइन*, २८ डिसेम्बर २००४ ।

^{१९२} इसाबेल हिल्टन, ‘राजा र माओवादी’, *फाइनान्सियल टाइम्स*, १४ मे २००५ ।

^{१९३} ‘माओवादीहरूद्वारा पश्चिम नेपालको जिल्ला राजधानीमाथि अस्थायी कब्जा’, *ए वर्ल्ड टु विन न्यूज सर्भिस*, २९ मार्च २००४ ।

उदाहरणको लागि, माओवादीहरूद्वारा दक्षिण एसियाली मामिलासम्बन्धी अमेरिकी राज्य सहायक सचिव क्रिस्टिना रोककाको काठमाडौँ आगमनको समय पारेर ९ मे २००५ को राति तराईका सिराहा र धनुषा जिल्लाका सुरक्षा फौजका अखडाहरूमाथि एकसाथ गरिएको आक्रमणलाई आफूले उल्टो धक्का दिएको शाही नेपाली सेनाको दाबी छ ।^{१९४} तर त्यसको एक हप्तापछि माओवादीका पूर्वी डिभिजन कमाण्डर अनन्तले दाबी गरे— “हामी आफ्नो योजनामा पूर्ण रूपले सफल भयौँ । मिर्चैयास्थित एकीकृत कमाण्डका ब्यारेकहरू कब्जा गरिए । बन्दिपुरमाथि प्रहार गरी आंशिक रूपले कब्जा गरियो । चोरहवा र धारापानीस्थित अन्य दुई ब्यारेकमाथि कडा प्रहार गरियो ।”^{१९५} अनन्तको भनाइअनुसार:

आगामी दिनमा रणनीतिक आक्रमणमा हुने मोर्चावद्ध लडाईँको आधार खडा भएको छ, यो हामीले त्यहाँको लडाईँबाट प्राप्त गरेको सवैभन्दा ठूलो उपलब्धि हो । रणनीतिक प्रत्याक्रमणको पहिलो योजनाअनुसार पूर्वी मोर्चा सफल हुनुले रणनीतिक प्रत्याक्रमण सडक, सहर र सदरमुकाममा केन्द्रित हुनेछ, भन्ने हाम्रो पार्टीको विश्लेषणलाई पुष्टि गरेको छ । हामीले चलायमान र मोर्चावद्ध मात्र नभै स्थिर मोर्चावद्ध युद्धका शिक्षाहरू समेत प्राप्त गरेका छौँ । ... उक्त भिडन्तमा हाम्रो शानदार सफलतापश्चात् शाही जल्लादहरूले उसको रेन्जर बटालियनसमेत हजारौँको फोर्स परिचालित गरी हामीलाई घेरामा पारेर सखाप पार्ने कसरत गर्‍यो तर त्यसलाई जनयोद्धाहरूले पूरै नाकाम मात्र बनाएनन् उनीहरूतर्फ ठूलो क्षति पुऱ्याइएको छ र थुप्रै युद्धसामग्री समेत कब्जा गरिएको छ ।^{१९६}

यी परस्परविरोधी मूल्याङ्कनहरूमा सदाभैँ दुई पक्षका प्रचारमुखी उद्देश्यहरू भल्किन्छन् । फेब्रुअरी २००५ पछिको वातावरणमा घटनाहरूको स्वतन्त्र रिपोर्टिङको पूर्ण अभाव हुँदा सत्यको निरूपण गर्न भन्ने गाह्रो भएको छ । शाही नेपाली सेनाले सिराहाका भडपहरूमा माओवादीहरूले तीन दर्जनजति स्थानीय बासिन्दाहरूलाई ‘स्पष्टतः मानव ढालका रूपमा’ प्रयोग गरेको दाबी गर्‍यो ।^{१९७} त्यसको विपरीत, दिवाकरले चाहिँ— “शाही आतङ्कारीहरू जनमुक्ति सेनाको सामना गर्न नसकेर स्थानीय जनतामाथि घातक हतियारहरूले आक्रमण गर्न थाले”^{१९८} भन्ने कुरामा जोड दिए ।

दुवै सशस्त्र पक्षका दाबीहरू भरपर्दा छैनन्, र वर्तमान परिस्थितिमा तिनलाई रुजु गरेर हेर्न पनि सकिँदैन । तर माओवादी नीतिका सन्दर्भमा महत्त्वपूर्ण प्रश्न ‘विजय’ भनेको के हो ? भन्ने नै हो । नेकपा (माओवादी) का थुप्रै मिहिन पर्यवेक्षकहरू के कुरामा विश्वस्त छन् भने चौतर्फी सैनिक विजय असम्भवमात्र हैन अवाञ्छित पनि छ, भन्ने कुरामा माओवादीहरू निकैअधिदेखि सचेत छन् । जस्तो कि एकजना माओवादी समर्थक भन्छन्:

^{१९४} ‘माओवादीद्वारा सिराहा र धनुषाको आक्रमणमा ३२ विद्रोहीको मृत्यु’, *क्रान्तिपुर अनलाइन*, १० मे २००५ ।

^{१९५} अनन्तसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, *जनादेश*, १६ मे २००५ ।

^{१९६} ऐजन ।

^{१९७} ‘सिराहाको भिडन्तमा हताहत हुनेहरूको सङ्ख्या ४५ भन्दा बढी’, *नेपालन्यूज डट कम*, १० मे २००५ ।

^{१९८} अनन्तसँग लिइएको अन्तर्वार्ता, *जनादेश*, १६ मे २००५ ।

उनीहरू सत्ता कब्जा गर्न मात्र हैन त्यसलाई कायम राखेर नेपालको रूपान्तरणका लागि प्रयोग गर्न चाहन्छन् । उनीहरूलाई शस्त्रबलद्वारा सत्तालाई ध्वस्त पार्ने कार्य कठिनमात्र नभई अन्ततः त्यो टिकाउ पनि हुन सक्दैन भन्ने कुरा थाहा छ । हिंसाद्वारा काठमाडौंको सत्ता पल्टाउँदा विश्वले कस्तो प्रतिक्रिया जनाउला र त्यसबाट आफू सत्तामा रहिरहन कति गाह्रो होला भन्ने कुरा उनीहरूलाई राम्ररी थाहा छ ।^{१९९}

माओवादीहरूले सधैं नै राजनीतिक र सैनिक कारवाहीहरूलाई एउटै सिक्काका दुई पाटाका रूपमा हेर्ने गरेका छन् । उनीहरूका सबै नीतिगत वक्तव्यहरू र युद्धसम्बन्धी रणनीतिहरूको केन्द्रमा यो आधारभूत प्रस्थापना रहेको पाइन्छ । त्यसकारण विजयसम्बन्धी उनीहरूको धारणा योभन्दा फरक होला भनी अपेक्षा गर्नु अनौठो हुनेछ ।

६. के कुराबाट उनीहरूको अवतरण हुनसक्ला त ?

माओवादीहरूले सत्ताको एक अंश प्राप्त गर्ने हो भने उनीहरूका उद्देश्यहरू के होलान् ? उनीहरूका कतिपय घोषित प्राधान्यताहरू हेर्दा के लाग्छ भने उनीहरूका लागि माओद्वारा सांस्कृतिक क्रान्तिपूर्वको चीनमा अवलम्बन गरिएको संयुक्त मोर्चासम्बन्धी व्यवहारमूलक कार्यनीतिहरू मार्गदर्शक बन्ने बढी सम्भावना छ । सांस्कृतिक क्रान्तिभन्दा पहिलेको चीनले पूँजीपति वर्गप्रति सङ्क्रमणकालीन दृष्टि अँगालेको थियो तर सांस्कृतिक क्रान्ति कालमा भने चीन वर्ग शत्रुहरूलाई निर्मूल पार्नमा केन्द्रित भयो ।^{२००} तर चिनियाँ कम्युनिस्टहरूले आफू सत्तामा आएपछि लागू गरेको राजनीतिक प्रणाली अझै पनि नेकपा (माओवादी) का घोषित नीतिहरूको आधारभूत मान्यता देखिन आउँछ ।^{२०१}

चीनद्वारा 'नौलो जनवाद' लाई व्यवहारमा उतार्न अपनाइएको मोडेल 'जनताको जनवादी अधिनायकत्व' थियो, जुन मोडेल कम्युनिस्टहरू बेइजिङमा प्रवेश गरेपछि माओद्वारा सूत्रबद्ध गरिएको धारणा हो ।^{२०२} 'जनताका लागि जनवाद र प्रतिक्रियावादीहरूका लागि अधिनायकत्व'^{२०३} भनी यो धारणाको सार स्पष्ट पारिएको थियो । नेपालका माओवादीहरूले उक्त चिनियाँ नजीरको अनुसरण गरी आफूले सामाजवादी रूपान्तरण विरोधी ठानेका

^{१९९} काइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, नयाँ दिल्ली, नोभेम्बर २००४ ।

^{२००} 'यो वर्गसँगको सहकार्यलाई निरन्तरता दिनु कम्युनिस्ट पार्टीको राजनीति थियो, अनि आर्थिक नीतिचाहिँ शान्तिपूर्ण विस्तार र राजकीय पूँजीवादलाई कार्यान्वयन गर्नु थियो । कम्युनिस्ट पार्टीको उद्देश्य राष्ट्रिय पूँजीपति वर्गलाई उन्मूलन गरी उक्त वर्गका बहुसङ्ख्यक सदस्यहरूलाई क्रमशः श्रमिकहरूमा रूपान्तरण गर्नु थियो', क्वोक-सिङ लि, पूर्वोक्त, पृ. ४५२ ।

^{२०१} १९५४ को चिनियाँ संविधानको प्राक्कथनमा 'जनताको जनवाद' र 'नौलो जनवाद' लाई समानार्थीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ भने उता जन गणतन्त्र चीनलाई भने 'जनताको जनवादी अधिनायकत्व' भनी बयान गरिएको छ । धारा १ बढी सटिक छ- 'जनवादी गणतन्त्र चीन मजदुरहरू र किसानहरूको सहकार्यमा आधारित तथा मजदुर वर्गको नेतृत्वमा चल्ने जनताको जनवादी राज्य हो ।' जनगणतन्त्र चीनको प्रथम राष्ट्रिय महाधिवेशनको पहिलो सत्रका दस्तावेजहरू (पेकिङ, १९५५) ।

^{२०२} माओ जेदोङ, 'जनताको जनवादी अधिनायकत्वबारे', ३० जुन १९४९ ।

^{२०३} माओ जेदोङ, 'जनतावीचका अन्तर्विरोधहरूको सही सञ्चालनबारे', २७ फेब्रुअरी १९५७, क्वोक-सिङ लीको लेखमा उद्धृत भाषण, पूर्वोक्त, पृ. ३३८ ।

मानिसहरूलाई राजनीतिक अधिकारहरू दिन इन्कार गर्ने कुराको सङ्केत दिएका छन्।^{२०४} चीनको १९५४ को संविधानले कम्युनिस्ट पार्टीलाई विशेष हैसियत प्रदान गरेको थिएन, न त त्यसले अरु कस्ता प्रकारका दलहरूलाई अस्तित्वमा रहन छुट दिइने हो भन्ने कुरा नै यकिनसाथ बताएको थियो, तर यथार्थमा चाहिँ त्यो एकदलीय राज्य थियो।^{२०५} संविधानमा वाक्, प्रेस र भेला, सङ्गठन र विरोध प्रदर्शनजस्ता मौलिक राजनीतिक अधिकारहरूको सिद्धान्ततः प्रत्याभूति गरिएको थियो,^{२०६} तर त्यो निरर्थक साबित भयो। संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद्को यो कार्यक्रम एकदमै उस्तै छ:

नौलो जनवादी/जनताको जनवादी प्रणालीमा बोल्ने, लेख्ने, प्रकाशन गर्ने, सभा र विरोध प्रदर्शन गर्ने, सङ्गठन र राजनीतिक दल खोल्ने, चुन्ने र चुनिने, धर्म मान्ने वा नमान्ने, आफूलाई मन परेको ठाउँमा बसोबास गर्ने आदि लगायत सबै जनताका मौलिक र राजनीतिक अधिकारहरूको प्रत्याभूति गरिने छ। रोजगारी, शिक्षा र स्वास्थ्य जनताका मौलिक अधिकार मानिने छन्। नौलो जनवाद/जनताको जनवादमा कम्युनिस्ट पार्टीको एक दलीय अधिनायकत्व हुन्छ भन्ने प्रतिक्रियावादीहरूको प्रचारवाजीको विपरीत विभिन्न देशभक्त, जनवादी र वामपन्थी दलहरूलाई कम्युनिस्ट पार्टीसँग मिलेर लामो समयसम्म पारस्परिक सहयोग र सुपरीवेक्षण गर्ने आधारमा पूर्ण स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरिने छ।^{२०७}

‘सहयोग र सुपरीवेक्षण’ सम्बन्धी चेतावनी खतराको घण्टी बजाउन पर्याप्त नभएको खण्डमा गरिने कारवाहीबारे कार्यक्रममा अगाडि स्पष्ट पारिएको छ— “जनवादी क्रान्ति कालमा प्रतिक्रियावादी भूमिका खेल्ने र देश तथा जनताको ध्येयविरुद्ध कार्य गर्ने प्रतिक्रियावादी वर्गलाई निश्चित अवधिको लागि सबै राजनीतिक अधिकारबाट वञ्चित गरिने छ।”^{२०८} माओवादीले निर्वाचित जनप्रतिनिधि सभाको व्यवस्था गर्ने बाचा गरेका छन्। जुन सभाले ‘जनवादी केन्द्रीयताका सिद्धान्तानुरूप कार्य गर्नेछ।’^{२०९} उनीहरूको सर्तअनुसार जनवादी

^{२०४} चीनको १९५४ को संविधानको धारा १९ यस प्रकार छ— “जनगणतन्त्र चीनले जनताको जनवादी व्यवस्थाको रक्षा गर्छ, सबै देशद्रोही र प्रति-क्रान्तिकारी क्रियाकलापहरूलाई दमन गर्छ र सजाय दिन्छ। राज्यले सामन्ती जमिन्दारहरू र नोकरशाही-पूँजीपतिहरूलाई कानूनअनुसार निर्दिष्ट समयावधिका लागि राजनीतिक अधिकारहरूबाट वञ्चित गर्छ। साथसाथै यसले उनीहरू कामद्वारा आफूलाई सुधारन र आफ्नै श्रमबाट आफ्नो जीविकोपार्जन गर्ने नागरिकहरू बन्न सकून् भनेर उनीहरूलाई जीविकोपार्जन गर्ने साधन पनि उपलब्ध गराउँछ।”

^{२०५} १९५४ को संविधानको धारा ८६ ले व्यक्तिहरूलाई चुनावमा उठ्ने अधिकार दिएको छ तर (२० सेप्टेम्बर १९५४ मा पारित) जन गणतन्त्र चीनको राष्ट्रिय जनवादी महासम्मेलनको आङ्गिक कानूनमा भने “राष्ट्रिय जन महासम्मेलनमा डिप्युटीहरूले जनताको जनवादी व्यवस्थाप्रति बफादार रहनै पर्छ। ... साथै उनीहरूले संविधान, कानून र राज्यको नीति कार्यान्वयन गर्न क्रियाशील रूपले सहयोग गर्नुपर्छ।” दस्तावेजहरू, पूर्वोक्त, पृ. १७७।

^{२०६} धारा ८७।

^{२०७} संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद्को सभा न्यूनतम नीति तथा कार्यक्रम।

^{२०८} ऐजन।

^{२०९} ऐजन, धारा १३-१५। माओका शब्दमा— “हामी जनताका पङ्क्तिभित्र स्वतन्त्रताविना निर्वाह चलाउन सक्दैनौं, न अनुशासनविना नै निर्वाह चलाउन सक्छौं। ... यो प्रणाली (जनवादी केन्द्रीयता) अन्तर्गत जनताले व्यापक जनवाद र स्वतन्त्रताको उपभोग गर्छन्, तर साथसाथै उनीहरूले समाजवादी अनुशासनका सीमाभित्र पनि रहनै पर्छ।” माओ जेदोङ, ‘जनताबीचका अन्तर्विरोधहरूको सही सञ्चालनबारे’, २७ फेब्रुअरी १९५७, *छानिएका रचनाहरू*, पूर्वोक्त, पाँचौं ठेली, पृ. ३८९।

केन्द्रीयताको अर्थ 'सबै क्षेत्रमा सर्वहारा नेतृत्व र उच्च स्तरमा जनदिशा लागू गर्ने पद्धति' का साथ 'जनवाद र केन्द्रीयताको बीचमा उचित सन्तुलन कायम गर्नु' हो।^{२१०} अझ त्यसमाथि 'नौलो जनवादी क्रान्ति' पूरा गरेपछिको माओवादीको मूल उद्देश्य "सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्व अन्तर्गत निरन्तर क्रान्तिको सिद्धान्तका आधारमा सांस्कृतिक क्रान्तिको माध्यमले लगत्तै समाजवादतर्फ लम्किनु र समस्त मानव जातिको सुनौलो भविष्य अर्थात् साम्यवादी समाजतर्फ अधि बढ्नु" हो भनी बयान गरिएको छ।^{२११}

माओवादीको राजनीतिक सर्वसत्तावादको खतरालाई गम्भीर रूपमा लिइनुपर्छ। उनीहरूको आजसम्मको आचरणले पनि यही कुराको सङ्केत गर्छ। उनीहरू अक्सर तिनै वर्गहरूलाई निशाना बनाएर हिंसाको प्रयोग गर्दछन्, जसको लागि लडिरहेका हौं भनी दावी गर्छन्। 'उनीहरूको हृदय र मस्तिष्क' सम्बन्धी रणनीतिमाथि प्रश्नहरू उठाइनु पर्नाको कारण यही हो। माओवादीको नियन्त्रणमा रहेका भागहरूको शासनको चरित्र हैकमवादी रहेको छ। उदाहरणको लागि वाक् स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्ने आलङ्कारिक प्रतिबद्धताहरू कसैलाई पनि उनीहरूविरुद्ध बोल्न दिने तहसम्म विस्तारित भएका छैनन्। माओवादी भेरी-कर्णाली स्वायत्त जनसरकारका प्रमुख खड्गबहादुर विश्वकर्माका शब्दमा— "प्रतिक्रान्तिकारी भूमिका खेल्ने सबै शक्ति वा दलहरूमाथि निश्चित समयसम्म प्रतिबन्ध लगाइने छ।"^{२१२} 'प्रतिक्रान्तिकारी' प्रवृत्तिहरूसम्बन्धी आरोप एउटा त्यस्तो डण्डा हो जसलाई विगतमा मूलधारका सबै राजनीतिक दलका कार्यकर्ता लगायत विरोधीहरूको व्यापक पङ्क्तिलाई थला बसाउने काममा प्रयोग गरिएको थियो।

तर समाजवाद र साम्यवादको अन्तिम लक्ष्य माओवादी नीति रहिआएको भए तापनि २००३ को युद्ध विरामयता 'नौलो जनवादी क्रान्ति' सम्बन्धी चर्चाको स्थान विस्तारै-विस्तारै पूँजीवादी जनवादी क्रान्तिको पूर्णतासम्बन्धी प्रतिबद्धताले लिएको छ। प्रचण्ड स्वयंले स्पष्टता साथ भनेका छन्— "पार्टीको आधारभूत राजनीतिक रणनीति पूँजीवादी जनवादी क्रान्तिको माध्यमले नेपाली समाजलाई सामन्तवाद र साम्राज्यवादबाट मुक्त गर्नु हो।"^{२१३} यस कथनले उद्देश्यमा भएको महत्त्वपूर्ण परिवर्तनलाई इङ्गित गर्छ। यो एउटा त्यस्तो परिवर्तन हो जसले कुनै पनि भावी वार्ताहरूमा माओवादी क्रियाकलाप र दृष्टिकोणलाई नयाँ स्वरूपमा ढाल्न भूमिका खेल्ने छ। साथसाथै माओवादीको रणनीतिक आक्रमण जारी रहने कुरालाई पुष्टि गर्दै प्रवक्ता कृष्णबहादुर महाराले पनि बहुदलीय प्रजातन्त्रको चरण हुँदै शान्तिपूर्ण सङ्क्रमण गर्ने सम्भावनामाथि यसरी जोड दिएका छन्— "अरू दलसँग सहकार्य गर्ने हो भने हामीले लचिलो हुनै पर्छ। हामीले दुई कदमको क्रान्तिको परिकल्पना गरेका छौं जसमध्ये पहिलो कदम बहुदलीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र हो। यो सच्चा लोकतन्त्र भएको खण्डमा त्यसपछि हामी राज्यको शान्तिपूर्ण रूपान्तरणको लागि काम गर्नेछौं।"^{२१४}

^{२१०} संयुक्त क्रान्तिकारी जनपरिषद्को न्यूनतम नीति तथा कार्यक्रम, धारा ९।

^{२११} 'जनयुद्धको ऐतिहासिक पहलसम्बन्धी प्रस्थापना', पूर्वोक्त।

^{२१२} जे पाण्डे, 'माओवादी येनानमा बन्दुकको शासन', नेपाल, १-५ फेब्रुअरी २००४।

^{२१३} प्रचण्ड, 'नेकपा (माओवादी) का नीतिहरूसम्बन्धी छोटो परिचय', द वर्कर, अङ्क ९, फेब्रुअरी २००४।

^{२१४} इसाबेल हिल्टन, 'राजा र माओवादी', फाइनान्सियल टाइम्स, १४ मे २००५।

माओवादी विचारधाराभिन्न यस प्रकारको सङ्क्रमण गर्न र पार्टी सिद्धान्तका आधारमा यसको औचित्य सिद्ध गर्नका लागि पर्याप्त ठाउँ छ। मार्क्सवादीहरूका मनमा सधैं नै क्रान्तिको प्रकारसम्बन्धी ऐतिहासिक उपयुक्तताका प्रश्नले सधैं नै घर गरेको हुन्छ। धेरै वर्षसम्म लेनिन स्वयंमा साम्यवादको परिकल्पना गर्ने आन्दोलनतर्फ उन्मुख हुनुअघि रुसले पहिले जनवादी क्रान्तिबाट गुञ्जनुपर्ने कुराको विश्वास थियो। उनी बियाँलो गरी ट्राट्स्कीको 'स्थायी क्रान्ति' को योजनाबाट आस्था परिवर्तन गर्नेमध्ये एकजना थिए जुन क्रान्तिले विकासको जनवादी चरणलाई पूर्ण रूपले नाघेर सर्वहारा वर्गद्वारा सञ्चालित वर्गीय रूपान्तरणमा छलाड मार्ने कुरा प्रस्तावित गर्थ्यो।

यो विषयसित सम्बन्धित सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण माओवादी लेखनमा बाबुराम भट्टराईले एङ्गोल्सको भनाइको सहारा लिएर आफ्नो तर्कलाई टेको दिएका छन्— "आजको नेपालजस्ता देशमा सर्वहारावादी पार्टीले पूँजीवादी गणतन्त्रको कार्यक्रम अँगाल्नु जरुरी छ।"^{२१५} एङ्गोल्सद्वारा गरिएको उन्नाइसौँ शताब्दीको स्पेनका बाकुनिनवादी अराजकतावादीहरूको आलोचनालाई भट्टराईले उद्धृत गरेका छन्। यसको निहितार्थ के हो भने नेपालको स्थिति स्पष्ट रूपले यस कुरामा समान छ— "स्पेन औद्योगिक दृष्टिले यति पिछडिएको देश हो कि त्यहाँ मजदुर वर्गको तत्कालै पूर्ण मुक्तिको प्रश्नै उठ्दैन। स्पेनले पहिले विकासका अनेकौँ प्रारम्भिक चरणहरूबाट गुज्रदै आफ्नो बाटोमा रहेका थुप्रै अवरोधहरूलाई पन्छाउनु पर्ने छ।"^{२१६}

विडम्बना के हो भने भट्टराईद्वारा 'बाकुनिनवादी' दृष्टिकोणलाई बदर गर्ने कार्यले भारतीय कम्युनिस्ट आन्दोलनको मूलधारभिन्नबाट गरिएको नक्सलपन्थीको शास्त्रीय आलोचनाबाहेक अरू कुनै कुराको पनि स्मरण गराउँदैन।^{२१७} उदाहरणको लागि मोहित सेनले नक्सलवादी रणनीतिबारे भनेका थिए— "यसमा अन्तर्निहित केन्द्रीय विचार के थियो भने सशस्त्र सङ्घर्षको लागि कसैले पनि जनतालाई पर्खिनु पर्दैन। तर समर्पित क्रान्तिकारीहरूबाट यस प्रकारको सङ्घर्ष आरम्भ गराई जनतालाई सङ्घर्षको लागि तयार पार्नुपर्छ। ...यो वास्तवमा अरू केही नभएर उही ब्याङ्कुई र बाकुनिनको पुरानो अराजकतावादलाई लिन प्याओको सेनाको नयाँ बर्दी लगाइएको मात्र हो।"^{२१८} भट्टराईले र वास्तवमा प्रचण्डले पनि पूँजीवादी जनवादी क्रान्तिको पूर्णताको आवश्यकतासम्बन्धी यस खालका थुप्रै टिप्पणीहरूमा नक्सलवादीहरूको भन्दा पनि मूलधारका भारतीय कम्युनिस्टहरूको भाषा अपनाउनु एकदमै अर्थपूर्ण कुरा हो।^{२१९} एक वरिष्ठ भारतीय कम्युनिस्ट नेताले यो समानतालाई यसरी औँल्याएका छन्:

^{२१५} बाबुराम भट्टराई, 'रोयल रिग्रेसन एन्ड द क्वेसन अफ ए डेमोक्रेटिक रिपब्लिक इन नेपाल', *मोनार्की भर्सेज डेमोक्रेसी: द इपिक फाइट इन नेपाल* मा प्रकाशित (नयाँ दिल्ली, २००५), पृ. ११।

^{२१६} फ्रेडरिक एङ्गोल्स, 'द बाकुनिनस्ट एट वर्क', भट्टराईद्वारा 'शाही प्रतिगमन' मा उद्धृत, ऐजन, पृ. ११।

^{२१७} भारतको पश्चिम बङ्गालस्थित नक्सलवारी (नेपालको सिमाना पर्ने) नामक गाउँको आधारमा नामाकरण गरिएको नक्सलवादी आन्दोलन १९६० को दसकको उत्तरार्धमा भएको माओवादी विद्रोह थियो। मूलतः कठोर सैनिक प्रत्युत्तरद्वारा र मूलधारका कम्युनिस्ट पार्टीहरूद्वारा किसानहरूबाट समर्थित सानो आधार क्षेत्र निर्माण गर्न भूमिसुधार गरी नक्सलपन्थीहरूलाई राजनीतिक रूपले किनारा लगाएर परास्त गरिएको थियो।

^{२१८} मोहित सेन, *द ट्राभलर एन्ड द रोड* (दिल्ली, २००३), पृष्ठ २८५।

^{२१९} शाही सत्तापलटभन्दा अगाडि वर्षेभरि प्रचण्डले 'मार्क्सवादले बालिग मताधिकार र निर्वाचित प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरूको विरोध गर्दैन' भन्ने कुरामा जोड दिए, 'अन द स्टेट एन्ड डेमोक्रेसी', *द वर्कर*, अङ्क ९, फेब्रुअरी २००४।

माओवादीहरू सीपीएम (भाकपा-मार्क्सवादी) शैलीको मोडेलबाट आकर्षित भएका हुनुपर्छ।^{२२०} हामी उनीहरूलाई आम माफी दिएर मूलधारमा सहभागी बन्नका लागि सम्झाइ-बुझाइ गर्ने चेष्टा गर्न सक्छौं। उनीहरूमा थकान पनि छ, त्यसैले लामो समयको लडाइँले गर्दा कारवाहीहरूबाट वाक्क भइरहेका मानिसहरूलाई नाक जोगाउने एक न एक प्रकारको संयन्त्र फेला पार्नतर्फ प्रोत्साहित गर्नसक्छ। जस्तो कि भूमि सुधारजस्तो कुनै चीज पाएको खण्डमा त्यसलाई उनीहरू आफूले 'विजय' प्राप्त गरेको दावी गर्न सक्छन्। केही मानिसहरू अतिवादी छन् तर सबै भने छैनन्। ... (एमालेका मानिसहरू) मूलधारमा आएपछि उनीहरू संसदीय संयन्त्रमा पूर्ण रूपले समाहित भई सत्तामुखी भए। त्यसबाट युवाहरूको मोहभङ्ग भयो। उनीहरू सम्भावित माओवादी समर्थक बन्न पुगे। त्यो हिस्सालाई मूलधारमा फर्काउन सकिन्छ।^{२२१}

माओवादीहरूले आफ्ना कार्यकर्तालाई स्पष्टतः केही न केही सफलता प्रदान गर्नु जरुरी छ। जसमा मूलधारका लोकतान्त्रिक शक्तिहरूसँग सम्झौता गर्न उनीहरूले खास केही तयारी गरेका छैनन्। अनि उनीहरूका केही न्यूनतम मागहरू छन्। खास गरेर उनीहरू भूमि सुधार, जातीय र जनजातीय समानता, क्षेत्रीय अख्तियार प्रत्यायोजन र राजतन्त्रका सम्बन्धमा महत्त्वपूर्ण कदमहरू चालिएको देख्न चाहन्छन्। जहाँसम्म अन्तिम बुँदा वा राजतन्त्रको कुरा छ, उनीहरू अझै लचिलो बन्ने दावी गरिरहेका छन्। यद्यपि वर्तमान परिस्थितिले उनीहरूलाई हौसला दिई राजतन्त्रको अन्त गरी 'विजय प्राप्त गर्ने' आसा जगाएको होला भनी विश्वास गर्न गाह्रो छ। अनि बाँकी मागहरूको हकमा राजनीतिक दृष्टिले यिनको पूर्ति हुन नसक्ने कुनै कारण छैन। माओवादीहरू के पाएको खण्डमा अवतरण गर्लान् भनी सोधिँदा एकजना उच्च तहका भारतीय नोकरशाहले यसरी आशावाद प्रकट गरेका छन्:

उनीहरूलाई राजनीतिक समाधानहरूको रूपरेखा तयार पार्ने कार्यमा साभेदारीको आवश्यकता छ। सहभागी बन्नका लागि सुगम क्रिडास्थलको आवश्यकता छ। कुनै न कुनै प्रकारको आम क्षमादानको आवश्यकता छ, जसले गर्दा आफ्ना कार्यकर्ताहरूले आफ्नो कार्यक्रमका केही तत्त्वहरूलाई स्वीकार गराइएको देख्न पाऊन्। उनीहरूले हस्ताक्षर गर्नसक्ने एजेण्डा फेला पार्नु कुनै त्यस्तो अकल्पनीय कुरा होइन।^{२२२}

यस प्रकार धेरै कुरा त निर्वाचनमुखी राजनीतिमा प्रवेश गर्ने विषयमा माओवादी स्वयंका आँकलनहरूमा भर पर्नेछ। राजनीतिक मूलधारका लागि अनुकूल भविष्य छ भन्ने कुरामा उनीहरूलाई आश्वस्त तुल्याउन सकिएमा वा स्वयंले आफूलाई आश्वस्त तुल्याउन सकेमा गम्भीर रूपले वार्ता गर्न उनीहरू साँच्ची नै तयार हुनेछन्।

७. निचोड

माओवादीहरूको सशस्त्र विद्रोहको प्रतिफल जेसुकै किन नहोस्, उनीहरूले नेपालको राजनीतिलाई उल्ट्याउनै नसकिने गरी परिवर्तन गरेका छन्। १९९० पछिको सम्झौताको

^{२२०} सीपीएम मूलधारको भारतीय कम्युनिस्ट पार्टी (मार्क्सवादी) को सङ्घीय रूप हो, जसले १९७७ देखि पश्चिम बङ्गालको संयुक्त मोर्चा सरकारको नेतृत्व गरेको छ।

^{२२१} क्राइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, नयाँ दिल्ली, डिसेम्बर २००४।

^{२२२} क्राइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, नयाँ दिल्ली, डिसेम्बर २००४।

मौन सम्मतिलाई तोडेका छन् र पहिले किनारा लगाइएका मुद्दाहरूलाई राज्यले पन्छाउने नसक्ने गरी केन्द्रीय प्रश्न बनाइदिएका छन्। यसो गर्ने क्रममा उनीहरूले १९९० को सम्झौतामा खोटहरू अन्तर्निहित थिए र त्यो राज्यसत्ताको स्थायी विभाजन थिएन भन्ने आफ्ना आरम्भिक कथनहरूमध्ये धेरैलाई पुष्टि गरेका छन्।^{२२३} भूमि सुधार, जनजातीय, जातीय र लैङ्गिक समानता तथा क्षेत्रीय मुद्दाहरू, सामाजिक र आर्थिक विषमताहरू र दसकौंको विफल विकासजस्ता विगतका असफलताप्रति उनीहरूले तीव्र रूपले ध्यानाकृष्ट गरेका छन्।

उनीहरूले निर्वाचित निकायद्वारा नयाँ संविधानको मस्यौदा गर्ने सम्भावनालाई मूलधारको एजेण्डाको केन्द्रमा प्रवेश गराएका छन्। पहिले निर्षेधित विषयको रूपमा रहेको गणतन्त्रको प्रश्नलाई स्थापित दलहरूभित्रका जोदाहाहरूलाई एकताबद्ध गर्ने वैचारिक सूत्रका रूपमा उठाउने कार्यमा उनीहरूको ठूलो हात छ। त्यसो त यस कार्यमा दरबारले पनि सघाउ पुऱ्याएको छ। सङ्क्षेपमा, उनीहरूले दमन गरिएका थुप्रै सत्यहरूका बन्द ढोका खोलिदिएका छन्। साथै आन्दोलन सफल होस् वा नहोस्, उनीहरूले स्थिति परिवर्तन गरिदिएका छन्। जुन स्थितिलाई सम्बोधन गरी भविष्यका सरकारहरूले कार्य गर्नु अपरिहार्य हुनेछ।

माओवादीहरू एकदमै देखिने गरी र बडो कष्टपूर्ण रूपमा के कुरा प्रदर्शन गर्न सफल भएका छन् भने नेपाली समाजमा साँच्ची नै हिंसा थेग्न सक्ने क्षमता छ। जसलाई राजनीतिक अभीष्ट पूरा गर्ने दिशातर्फ मोड्न सकिन्छ। शताब्दीयौँदेखिको उत्पीडनलाई सच्याउनका लागि विद्रोहको मानसिक भट्का आवश्यक छ। राज्यद्वारा गरिएको बर्बर उपेक्षापूर्ण इतिहासको दाँजोमा यो आमूल सुधारको लागि चुकाउन लायकको मूल्य हो भनी माओवादीहरूले तर्क गर्ने गरेका छन्। तर मूलधारका लोकतन्त्रवादीहरू भने माओवादीहरूमाथि १९९० को जनआन्दोलनका उपलब्धिहरूलाई क्षतविक्षत पारेको र प्रगतिशील सुधारका सम्भावनाका ढोका बन्द गर्दै सरकारलाई असक्षम बनाएको आरोप लगाउँछन्। हैकमवादी राजतन्त्रले फेरि टाउको उठाउनुका पछिल्लिर मूलतः माओवादीहरू र उनीहरूद्वारा जानाजान गरिएको राज्यको सैनिकीकरणको दोष रहेको छ भन्ने कुरामा मूलधारमा मतैक्य छ। माओवादीलाई देशभरि फैलाएको हिंसा संस्कृति, डरत्रास र बन्दुक न्यायको वातावरणलाई सच्याउन निकै नै गाह्रो पर्नेछ।

माओवादीले नेपालका अन्य सहधर्मी कम्युनिस्टहरूबाट पनि चर्को आलोचनाको सामना गर्नु परेको छ जसले उनीहरूलाई राजनीतिक स्थितिको गलत मूल्याङ्कन गरी खतरापूर्ण प्रत्युत्पादक वाटोमा हाम्फाल्ने दुस्साहसवादीका रूपमा हेर्ने गरेका छन्। मूलधारका कम्युनिस्टहरू माओवादीका समग्र उद्देश्यमा सहमत हुनसक्ने भए तापनि माओवादीका तत्काल सशस्त्र सङ्घर्षको ढोका खोल्ने तर्कलाई अस्वीकार गर्छन्। उनीहरू त्यसको सट्टा लोकप्रिय जनआधारको निर्माण गरी शान्तिपूर्ण माध्यमद्वारा त्यसको परिचालन गरिनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छन्। प्रचण्डले व्यक्ति पूजाको वातावरण सिर्जना गर्दै आन्दोलनलाई सर्वशक्तिमान केन्द्रीय कमाण्डको ढाँचामा ढाल्न खोजेको तथ्यले भनै गम्भीर सन्देह पैदा

^{२२३} क्राइसिस ग्रुपको रिपोर्ट, *टुवाईस अ लास्टिड पिस इन नेपाल*, पूर्वोक्त हेर्नुहोस्।

गरेको छ । माओवादीद्वारा राजनीतिक दृष्टिबाट आफूलाई एकल्याउने क्रम जारी नै छ । वैचारिक दृष्टिले सर्वाधिक समानता भएका जनमोर्चाजस्ता दलहरूसँग माओवादीले गर्ने गरेका झडपबाट उनीहरू राजनीतिक बहसको प्रक्रियामा वर्चस्व कायम गर्ने कार्यबाट अभै कति टाढा छन् भन्ने कुराको भ्रलक पाइन्छ ।

यसो हुँदाहुँदै पनि हतियारको बलले होस्, विचारको बलले होस् वा यी दुईको योगबाट होस्, माओवादीको भीषण राजनीतिक सङ्गठनका रूपमा उदय भएको छ । उनीहरू कसैले पनि पूर्वानुमान गरेभन्दा बढी नै सफल भएका छन् । उनीहरूको जनयुद्धको रणनीतिको परिणामस्वरूप एउटा सशस्त्र आन्दोलनले जन्म लिएको छ, जसलाई सजिलै विस्थापन गर्न सकिने छैन । “प्रचण्ड र बाबुराम कोही थिएनन्, हामीले उनीहरूलाई बनायौं” एकजना अनुभवी जनस्तरीय कम्युनिस्ट जोदाहा भन्छन् ।^{२२४} तर तथ्य के हो भने माओवादीहरूले मूलधारलाई छायाँमा पारिदिएका छन् । अब माओवादीहरूका सामर्थ्यहरूसँग टक्कर नलिइकन र उनीहरूको राजनीतिक एजेण्डालाई सम्बोधन नगरीकन द्वन्द्वको छिन्फानो हुने कुरै छैन ।

हाल गम्भीर वार्ता सम्भव हुने उत्साहजनक लक्षणहरू देखा परेका छन् । माओवादीहरू स्वयंले त्यस्ता वैचारिक कदमहरू चालेका छन् जसबाट उनीहरूले आफ्ना कार्यकर्ताहरूको चित्त बुझाउन सकिने खालको सिद्धान्तनिष्ठ सम्झौताको सम्भावनाका ढोकाहरू खुल्न सक्छन् । उनीहरू खमेर रुजको नेपाली औतार होइनन्, न त उनीहरू वार्तालाई अस्वीकार गर्ने आतङ्ककारी सङ्गठन नै हुन् । मूलधारका दलहरू नेपाली समाजमा संरचनात्मक सुधारहरू गर्नुपर्ने र सत्ताको बढी समतामूलक वितरण गर्नुपर्ने दिशातर्फ अग्रसर भइरहेका छन् । सात दलीय गठबन्धनद्वारा संविधान सभालाई सुधारको मोडेलका रूपमा स्वीकार गरिने कार्यले माओवादीलाई बढी सारभूत वार्ताको लागि आकर्षित गर्न सक्छ ।^{२२५}

माओवादीप्रतिको अन्तर्राष्ट्रिय अभिमतमा नरमपना आएको छैन तर उनीहरूले कतिपय नियमहरूको पालना गरेको खण्डमा उनीहरूसँग संवाद गर्न नीति निर्माताहरू बढ्दो मात्रामा इच्छुक भएको देखिन्छ । “माओवादीहरूसँग वार्ता गर्नु हाम्रा लागि उत्रो टाउको दुःखाइको विषय होइन”, एकजना भारतीय राष्ट्रिय सुरक्षाविद् भन्छन्— “तर उनीहरूले दुईओटा सर्तको पालना गरेको खण्डमा मात्र यो सम्भव छ । ती सर्त हुन्— भारतीय उग्रवादीहरूसँगको सम्बन्धलाई तोड्नु र बहुदलीय लोकतन्त्रलाई स्वीकार गर्नु ।”^{२२६}

माओवादीद्वारा सेप्टेम्बर २००५ मा घोषित तीन महिने एकतर्फी युद्धविरामले पूर्वानुमान गरिएअनुरूप प्रतिक्रियाहरू पैदा गरेको छ । वर्षौंको युद्धबाट आजीत भएका जनताले हिंसाको न्यूनीकरणको व्यापक रूपले स्वागत गरेका छन् । त्यो चाहे जतिसुकै अस्थायी र ससर्त किन नहोस् । राज्यका सुरक्षाकर्मी र तिनका परिवारहरूले पनि युद्धविरामको यसैगरी स्वागत गरेका छन् । जसमध्ये धेरैजनाले निरन्तर रूपबाट माओवादीको हैरानी र धम्की

^{२२४} काइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, नयाँ दिल्ली, मे २००५ ।

^{२२५} काइसिस ग्रुपको रिपोर्ट, नेपाल शान्तिको दिशातर्फ, पूर्वोक्त हेर्नुहोस् ।

^{२२६} काइसिस ग्रुपद्वारा लिइएको अन्तर्वार्ता, नयाँ दिल्ली, मे २००५ ।

भेल्लु परेको छ । मूलधारका दलहरूले यो युद्धविरामलाई असल मनसायको आंशिक प्रमाणका रूपमा लिएका छन् । तर यी दलहरूलाई हिंसात्मक दमनसम्बन्धी आफ्नो आदतलाई परित्याग गर्नसक्ने कुरामा विश्वस्त गराउनका लागि माओवादीले कठोर मेहनत गर्नुपर्ने छ । सन्देहास्पद सैनिक नेतृत्वको आडमा उभिएको शाही सरकारले भने युद्धविराममा साभेदारी जनाउन इन्कार गरी माओवादीमाथि विश्वास गर्न नसकिने कुरामा जोड दिएको छ । शाही नेपाली सेनाले युद्धविरामताकालाई केही माओवादीलाई पक्राउ गर्ने र केहीलाई मार्ने कार्यमा उपयोग गर्दै फेरि द्वन्द्व सुरु हुने परिस्थिति सिर्जना गरेको छ ।

माओवादीले द्वन्द्वलाई विस्तार गर्ने सम्भावना लगायतका वैकल्पिक परिदृश्यहरूको तयारी गर्नका लागि युद्धविरामको अधिकतम उपयोग गर्ने कुरा विगतका अनुभवहरूले स्पष्ट रूपले सङ्केत गर्छन् । तर उनीहरूका कार्यहरू शान्तिको चाहनाप्रति उनीहरूको 'इमानदारी' बाट भन्दा पनि खतरा र अवसरहरूसम्बन्धी उनीहरूको मूल्याङ्कनबाट प्रेरित हुने सम्भावना बढी छ । मूलधारको राजनीतिमा सामेल हुँदा त्यसबाट आफूलाई मनगो फाइदा हुने लागेमा र अन्य माध्यमबाट यीभन्दा ठूला फाइदाहरू हात पार्न नसकिने कुरामा विश्वस्त भएमात्र उनीहरूले यस दिशामा गम्भीर प्रयास गर्नेछन् । यस सन्दर्भमा आजसम्मको आफ्नो अभियानमा भैँ उनीहरूले दीर्घकालीन दृष्टिकोणलाई कायम राखेछन् । उनीहरू मन्द गतिमा हुने प्रगतिको बाटोमा लाग्दा आइलाग्ने अल्पकालीन धक्काहरूलाई भेल्ले संयम र सामर्थ्यबाट सुसज्जित हुनेछन् । सर्वाधिक प्रतिबद्ध माओवादीहरूले आफ्ना राजनीतिक लक्ष्यहरू र ती लक्ष्यलाई प्राप्त गर्ने इच्छा कहिल्यै परित्याग गर्लान् भनेर कल्पना गर्नु बेतुक कुरा हो । तर उनीहरूले लडेरभन्दा सम्भौता गरेर बढी लाभ हासिल गर्न सकिएला भनी निर्णय गरेको खण्डमा उनीहरूको व्यवहारमुखी हुने क्षमताको वर्चस्व कायम हुनसक्ने छ ।

(विश्वव्यापी रूपमा कार्यरत इन्टरनेशनल क्राइसिस ग्रुप द्वन्द्वसम्बन्धी थिङ्कटाङ्क मानिन्छ । ग्रुपले २००३ देखि नेपालको सशस्त्र द्वन्द्व सम्बन्धमा रिपोर्टहरू प्रकाशित गर्दै आइरहेको छ । यो विस्तृत रिपोर्ट *नेपाल्स माओइस्टः देअर एम्स, स्ट्रक्चर एण्ड स्ट्राटेजी* शीर्षकमा (एसिया रिपोर्ट नं. १०४ - २७ अक्टोबर २००५) प्रकाशित भएको थियो । यसको मूल पाठ अङ्ग्रेजीमा www.crisisgroup.org मा हेर्न सकिन्छ । माओवादी पार्टी र जनयुद्धको सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रकाशित सम्भवतः सबभन्दा खिँदिलो यो रिपोर्ट इन्टरनेशनल क्राइसिस ग्रुपको अनुमति लिएर नेपालीमा अनुवाद गरी यहाँ प्रकाशन गरिएको हो । मूल रिपोर्टमा संलग्न अनुसूचीहरू यहाँ समावेश गरिएको छैन । यो रिपोर्टको तथ्यगत शुद्धतामा सम्पादक मण्डल तथा अनुवादको भाषिक शुद्धतामा क्राइसिस ग्रुप जिम्मेवार छैनन् । यो नेपाली अनुवाद खगेन्द्र सङ्गैलाले गर्नुभएको हो - सं. १)